

SUOMALAINEN JA PUUKKO

Teksti ja kuvat: Taisto Kuortti

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	5
SUOMALAISTEN PUUKKOJEN RYHMITTELY	5
MUINAISPUUKOT	6
KANSANOMAISET KÄYTTÖ- ELI TALONPOIKAISPUUKOT	6
VÖYRIN PUUKKO	8
HÄRMÄN PUUKKO	10
KALAJOKILAAKSON PUUKKO	11
Kalajokilaakson puukko ”löytyy”	12
Puukko kuvataan ja piirretään	13
Uusia puukkoja syntyi kurssityönä Nivalassa	13
TUORLAINEN PERINNEPUUKKO PYHÄJÄRVELTÄ	13
Puukot tulivat kuuluisiksi	14
Puukko myös perintöruhtinaalle ja Lönnrotille	14
Uusia Tuorlaisia on syntynyt kosolti	15
KAUHAVALAINEN PUUKKO JA SEN KEHITYS	15
Puukonpäitä jopa maidosta	16
Veriuran synty	17
Kauhavalainen korupuukko on mestariteos	18
Perinnettä vaalitaan	19
Aino-puukko on eräs Kauhavan legendoista	20
Aino puukon synty	21
Pohjanmaan rautatien tulo lisäsi kysyntää	22
Aino- puukko innoitti hopeaseppiä	22
Nimen alkuperä historian hämärässä	23
RUUKINTEHTAIDEN PUUKOT	23
Hackman Sorsakoski	25

RAUTALAMMIN PUUKKO	25
Rautalammin korupuukko	26
Puukon tuppi	27
Muitakin valmistajia on ollut ja on vieläkin	27
TOIJALAN PUUKKO	28
Puukon oivallukset ovat huippuluokkaa	29
Tuppi on mestarin työtä	30
Teurastajan työvälineenä kymmenet vuodet	30
Lauri Vahteran Toijalan puukko	30
Perinne jatkuu Ikaalisissa	31
PEKANPÄÄN PUUKKO	32
KAINUUN PUUKKO ON TOMMI	33
Tommi puukon synty	34
Tommeja on moneksi	35
Juhla- ja jääkäri Tommi	35
STUORRA NIIBI ELI SAAMELAINEN LEUKU	37
Vanha mallisto	38
Nykyiset mallit	38
SAAMELAINEN PUUKKO ELI UNNA NIIBAS	39
Saamelaisen yleistyökalu	40
Tyylikäs ja toimiva muoto	40
Terä on hyvää hiiliterästä	42
Koristelut ovat upeita ja käsin tehtyjä	42
SOTAMUISTOPUUKOT	42
eli asemasodan aikaiset puhdetyöpuukot	42
Puukkojen terät	44
Alumiini oli yleisin materiaali rakentamisessa	44
Ilmataistelu ja sen seuraukset	44
SUOMEN JÄRJESTÖPUUKOT	45

Puukoissa on maamme historiaa	46
Nykyajan järjestöpuukot	47
Partiopuukko, on eräs maamme puukkokulttuurin kummajainen	47
Terä on Bowie- puukon mallinen	48
Partiolilja tuli puukkojen tunnukseksi	49
Puukon päät on tehty monista aineista	49
Myös erikoisuuksia löytyy	50
Puukon tuppi on yksinkertainen	51
Iisakki Järvenpään tehdas jatkaa perinnettä	51
TASKUPUUKOT JA NAPEROT	52
Viranomaisen kanta asiaan	53
Taskupuukkojen luokittelu	54
Napero ilmestyi Kontiolahdelta	54
Taskupuukot ovat myös keräilijöiden suosiossa	55
LINKKUVEITSET JA TAITTOPUUKOT	55
Satoja eri malleja	56
Suomalaiset valmistajat	57
TUOHITUPPISET PUUKOT	58
Taskupuukkoon puolituppi	59
Tasalevyiset pitkät tupet	59
Kapenevat tupet	59
Tekemisen vaikeus	60
ERIKOISPUUKOT	60
Hevoselle kengät	61
Suomen armeijan puukot	61
Satulasepän puukot	62
Puutarhurin puukot	63
Soitinrakentajien puukot	64
Saparopuukko	65

Kovelin kuksan ja kuppien tekoon	65
Parsaheinäveitsi	66
Partaveitset	66
Kaiverruspuukot	67
Muita erikoisuuksia	67
RUOTSINKIELISEN RANNIKKOALUEEN PUUKKO	68
MERIMIESPUUKKO AHVENANMAALTA	68
Puukon pää köydestä	69
Terän istutus on salaperäinen	69
Terä on hyvää hiiliterästä	70
Todellinen erikoisuus maamme puukkokulttuurissa	70
Tuppi käsin parkittua naudan nahkaa	70
NYKYISET TEHDASPUUKOT	70
KAUPUNKIEN JA PITÄJIEN NIMIKKOPUUKOT	73
PÄLKÄNEEN PITÄJÄN PUUKKOSARJA	74
Kloppi puukko	74
Medelplan oli eräs Pälkäneen kuuluisuus	74
Kostian tapahtumat ovat vahvaa maamme historiaa	75
Pälkäneen juhlapuukko	76
LEIVONMÄEN PUUKKO	77
SAVONLINNA PUUKKO	77
POGOSTAN ELI ILOMANTSIN PUUKKO ON KARJALAN KAIKU	78
TEISKON PUUKKO	79

JOHDANTO

Suomalainen ja puukko on yli 2500 vuotta vanha erottamaton yhdistelmä. Entisinä aikoina puukko killui turvan tuojana kantajansa sivulla. Joskus käsivarren mittaisena, tai omistajansa kämmenen leveyttä tavoitellen. Se liikkui isäntänsä mukana kaikkialla, pelastaen tämän jäisestä avannosta, tai vapautti hevosen kaatuneen kuorman puristuksesta. Puukko on ollut suomalaisen ensimmäinen apu ja viimeinen hengen turva. Se synnytti iloisen pajupillin, räikeästi soivan tuohisen paimentorven, tai sulosävelin soivan puisen kanteleen. Se matkasi miehen mukana synkille sotareissuille, vaientaen ääneti vihollisen vartiomiehen, tai veisti lastan haavoittuneen avuksi. Kun kylmä yllätti, se tarjoutui auttamaan synnyttämällä tervaksiset kiehiset, eli lastut nuotioon. Kun puukosta tuli vanha ja kulunut, se jatkoi elämistään tavallisesti vanhan naisen apuna. Se sai myös uuden nimen, ”mummon hammas”.

Vuosisatain vierieissä puukko huomasi komistuvansa. Äkkiä siitä oli tullut esine joka killui kantajansa helavyössä pitkähelaisena, uhmakkaana ja vaskireunaisessa tupessa keikaroiden. Se syntyi useasti Härmän Kankaanpäässä, tai Kauhavan Mäenpään kylän nokisessa pirtissä. Se puristui tuppensa laitamuksiin kiilautumalla, ja kun sen kovaääninen isäntä valmistautui tappeluun se kohotettiin löysälle tupestaan, valmiiksi syöksemään uhoa ja kuolemaa.

Häijt, eli puukkojunkkarit loivat puukollemme sen synkän puolen 1800-luvulla, mutta samalla se sai annoksen eksotiikkaa, ja mahtavan määrän kuolemattomia tarinoita, lauluja ja legendoja. Muistamme Isontalon Antin kaverin, eli Antti Rannanjärven. Hänen Härmänpuukkonsa syntyivät serkkunsa Erkin toimesta, joka suku jatkaa niiden valmistusta edelleenkin. Tiedossamme on myös Anssin Jukka, jonka puukon terän mitta oli kortteli ja tuuma. Nykymitoissa se on noin 18 cm. Pukkilan Jaska oli Kauhavan kauhu, joka sijoittuu kolmanneksi kuuluisuudessa heti Anttien jälkeen. Hänet karkotettiin venäjänvallan aikaiseen rangaistussiirtolaan Siperiaan, mutta karkasi sieltä Amerikan maille. Tarinoita riittää tuhansittain.

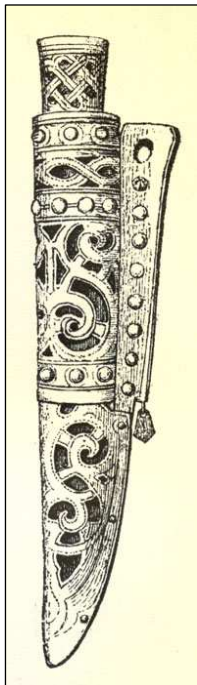
Mutta puukko ja suomalainen ovat edelleenkin erottamattomat. Puukko kulkee kantajansa mukana metsästysmatkoille, kalareissuille, vaelluksille, partioleireille, ja se vuolee vieläkin sihisevän lastun taitajansa käsissä. Enää sillä ei vain ole lupaa ilmaantua esille yleisillä paikoilla komistamaan kantajansa vyön seutua, mutta se elää kanssamme hamaan tulevaisuuteen.

SUOMALAISTEN PUUKKOJEN RYHMITTELY

Suomalainen puukko voidaan ryhmitellä noin pariinkymmeneen eri ryhmään. Jaotus perustuu maamme historialliseen maakuntamallistoon, johon on lisätty erikoisryhmiä ja myös uusia alueita.

Suomen Puukkoseura järjestää vuosittain puukonrakennuksessa Suomen Mestaruuskilpailun, jonka säännöt löytyvät seuran sivuilta ja samoilta sivuilta saa vihjeitä sarjoihin osallistumisesta jutussa HUOMIOITA PUUKKOJEN VALMISTUKSEN JA FISKARSIN KILPAILUN VAIHEILTA.

MUINAISPUUKOT

Näillä puukoilla ymmärretään nykyisin vanhoja haudoista kaivettuja malleja, tai muuten säilyneitä yksilöitä. Tunnetuimpia niistä ovat mm. Tuukkalan emännän puukko, Inarin puukko, Euran puukko, Kaarinan Ristinmäen väkipuukko jne. Puukkoja on nähtävillä lähemmin Kansallismuseon kokoelmissa. Puukkomalleja käytetään nykyisin historiallisten muinaispukujen yhteydessä, mutta nämä ”replikat” eivät ole täydellisiä kopioita vanhoista malleista, vaan pukuun sopiva oheismalli. En puutu tähän alueeseen laajemmin ja tämä asia vaatiikin täysin oman juttunsa jo erikoisuutensa ja historiallisten ominaisuuksiensa vuoksi.

Kuva 1 Tuukkalan emännän puukko. Kuvattu Sakari Pälsin Puukko-kirjasta.

KANSANOMAISET KÄYTTÖ- ELI TALONPOIKAISPUUKOT

Kuva 2 Kansanomaiset käyttöpuukot, jotka tunnetaan myös talonpoikaispuukon nimellä. Kuvan puukot on tehnyt Oiva Rännilä Kuhmoisten Ruolahdella vanhoista viiloista.

Tämä puukkomalli on ehdottomasti vanhin tavallisen kansan käyttämä kuras, joka nimi esiintyy jo kansalliseepoksessamme Kalevalassa. Kun Kullervo kiroi katkennutta puukkonsa terää, niin ”kuras kivehen karahti”, noin ilmaistuna suuresti oikaisten. Puukko syntyi silloin aina kylän tai oma kartanon pajassa, jossa teräkaluja valmisti alueen mahtimies, eli seppä, rautio, tai vain muuten taitava takoja. Hänen taitoihinsa uskottiin ja teräkalu oli aina maineensa veroinen.

Myöhemmin vanha sananlasku sanookin että, sepän kanssa on oltava väleissä, mutta papista ei ole niin väliä. Puukot muodostuivat jokaisen sepän omiksi malleiksi, joka oli tietysti paras

mahdollinen. Kuitenkin ne edustavat malliltaan miltei samanlaista linjaa, sillä näitä puukkoja on maassamme tehty jo pitkälti yli tuhat vuotta. Silloin kauan sitten terästä ei saanut ostaa jostakin kaupasta, vaan tämän ”raution” oli se itse valmistettava järvi tai suomalmista palkeilla toimivalla masuunilla. Raudan valmistaminen on jo tuhansia vuosia vanha taito ja meillä suomessakin sen arvellaan olevan samaa luokkaa, tai jopa vielä vanhempaa, jos ajatellaan Rovaniemen läheltä löytynyttä vaakamasuunin tarkoitusta. Pienessä masuunissa sopivasti puuhiiltä käyttämällä saatiin rautaan myös sopiva hiilimäärä ja metalli voitiin karkaista pystyväksi teräksi. Nämä puukot ovat tietysti ilman heloitusta ja valmistus tapahtui seuraavasti. Kun terä oli saatu taottua, niin sen noin 50 mm pitkällä ruodolla poltettiin reikä puupalikan päähän ja sormen leveyden verran jätettiin lyöntivaraa terän tiukkaamiseksi puun sisään. Tämän jälkeen terä karkaistiin ja päästettiin, sekä tahkottiin teräväksi. Terä lyötiin tiukalle puiseen päähänsä ja pää muotoiltiin käyttäjänsä käteen sopivaksi. Tuppi olikin sitten jokaisen oma asia ja sellaisen teki tavallisesti nahkatöihin erikoistunut käsityöläinen, tai sitten puukon teettänyt asiakas. Tuppia tavataankin monenlaisia ja usein myöhempinä aikoina 1700–1800 luvulla tulivat muotiin useampireikäiset, eli neuvoiset tupet, joissa oli paikka timpurin harpille ja kynälle. Pitää muistaa myös vanha juttu paskatikusta, joka on vahvaa maamme historiaa ja aiheuttanut myös paljon keskusteluja. Silloin ennen, kun varsinkin talviaikaan ei ollut saatavilla sammalta tai ruohoa peräpäähän putsamiseen tarpeiden teon jälkeen, niin työ tehtiin puukon tupessa olevalla tikulla. Toimituksen jälkeen tikku vuolttiin puhtaaksi ja työnnettiin paikalleen seuraavaa kertaa varten. Puukolla leikattiin tietysti seuraavaksi leipää ja levitettiin kotona kirnuttua voita sen päälle. Näin bakteeritasapainot pysyivät ”hyvin kohdallaan” ja pysyttiin terveinä. Puukon pään muoto kehittyi käden anatomiaan hyvin sopivaksi, sillä huonosti muotoiltu pää teki käden kipeäksi, jopa joskus päiviä kestäneessä työskentelyssä. Tavallisesti nämä vanhat puukon päät on muotoiltu voimakkaaksi ovaaliksi, joka sopii mainiosti käteen. Terien mitat vaihtelevat paljon riippuen siitä mihin työhön puukko oli tarkoitettu. Teurastajan puukossa oli usein terää reilu vaaksa, mutta timpuri tarvitsi vain kämmenen leveyden. Kun puukko tuli vanhaksi ja loppuun tahkotuksi, sen nimikin muuttui. Vanha ja usein hampaaton isoäiti peri puukon ja niin puukko sai nimekseen ”mummon hammas”. Myöhempinä aikoina näiden puukkojen terät valmistettiin miltei aina loppuun kuluneista viiloista. Viilateräs onkin erittäin hyvä materiaali puukon terään, mutta se vaatii tekijältä tietoa ja taitoa varsinkin karkaisun ja päästön suhteen ja jos viilan teroitusta ei haluta näkyvän valmiin puukon terässä, niin viilan teroitus oli tahkottava aluksi pois. Yleinen tapa näyttää olleen myös se, että terää ei lyöty aivan puuhun asti, vaan ruotoa jäi näkyviin muutama millimetri. Lieneekö tällä tavalla ollut tarkoituksena se, että kahvan ja terän väli voitiin puhdistaa paremmin vaikkapa kalanperkeistä. Talonpoikaipuukkojen ansiosta on maahamme kehittynyt myös monta perinteistä paikkakuntaa edustavaa puukkomallia, jotka ovat edelleen voimissaan. Näistä voi mainita mm. Jalasjärven kaarevatuppisen mallin, Kokemäen puukon ja myös Tuorlaisen Pyhäjärven mallin.

VÖYRIN PUUKKO

Kun Ruotsi-Suomen hallitsijana oli Kustaa III jälkeen Kaarle XII ja vallankahvaa kääntelivät aateliset, syntyi Vöyrin rannikkopitäjässä puukkomalli, jota voitaneen pitää ensimmäisenä varsinaisena ”oman aikamme” tyyppipuukkona maassamme. Seuraavassa lyhyt katsaus tämän harvinaisen puukkomallin historiaan.

Vöyrin puukon syntymää on vaikea todentaa tarkasti. Eräät lähteet arvelevat sen tulleen käyttöön noin 1750 tienoilla, mutta on muistettava, että varmasti myös Vöyrillä on puukkoja tehty jo paljon aikaisemmin. Seutukunnalla käymieni perimätietoihin pohjautuvien keskustelujen pohjalta saataisi olettaa, että samankaltainen rakennustapa puukoissa otettiin käyttöön jo 1700 luvun alussa, jolloin voidaan puhua tietyntylaisesta tyyppipuukosta. Puukon muodot viittaavat helposti saksaan ja ruotsissa asuva Pentti Turunen arveleekin Hansa liitolla ja itämeren kaupalla olevan asian kanssa tekemistä. Kansantieteilijä Sakari Pälsi puolestaan arvelee puukon symmetrisen tuppimallin juontuvan paljon lähempää, eli aatelisten symmetrisistä tikarin tupista.

Kuva 3 Vanha kaksineuvoinen Vöyrin puukko. Kuva on Timo Hyytisen *Arna fennican Suuresta puukkokirjasta*.

Jos kerran herroilla oli sellainen vyöllään, niin totta kai rahvaankin ”sivuaseen” tuli olla saman muotoinen. Tämä selitys tuntuu melko luontevalta ja on muistettava, että muoto on varmasti kehittynyt pitkän ajan kuluessa ja on ollut valmiina tiedossa kun puukkoja on ryhdytty valmistamaan. Pentti Turusen tutkimusten mukaan korupuukkoa olisi rakentanut vain Lundbergin suku kolmessa polvessa. Yksinkertaisempaa työpuukkoa sen sijaan ovat tehneet varmasti monet sepät, mutta Konsta Kruut lienee niistä kuuluisin.

Kun tänään puhutaan Vöyrin puukosta, niin sillä tarkoitetaan yksi- tai kaksineuvoista korumallia. Puukko on hiukan pienempikokoinen, eli tuppineen

noin 19 cm pitkä. Pelkkä puukko yksineuvoisessa ja iso puukko kaksineuvoisessa tuppiroskassa mahtaa 16 cm pituudellaan.

Puukkojen rakenteissa on eroja. Terät ovat kaikissa lähes samanlaisia, mutta pään rakenne vaihtelee melkoisesti ja tämän seikan vuoksi voisi olettaa tekijöitäkin olevan enemmän kuin vain Lundbergit. Eräissä mallissa puinen pää on päällystetty kokonaan ohuella messinkilevyllä, kun taas toisissa mallissa puu on näkyvissä pitkien helojen välissä. Myös näiden mallien koristekaverrukset poikkeavat toisistaan. Olen tavannut myös kyseisiä puukkoja, joissa on valamalla tehty umpinainen messinkipää. Kaiverrusten osalta yhteistä näille kaikille on vinorivistä ilaukset ja messinkipellillä kokonaan päällystetyissä malleissa ja muutamissa pitkähelaisissa yläosan voimakas aaltokuvio.

Puukon näyttävyttä korostaa sen upea tuppi. Puukko on ollut entisinä aikoina varmasti valettuine helavöineen vaurauden ja hyvinvoinnin tunnus. Symmetrisen tupen ylä- ja välihela kiertävät tupen taakse, yhtyen pystysuunnassa kulkevaan sideliukseen, jonka yläpäässä on kannikkeen lenkki. Lienevätkö sivuvasket tupen alaosan reunoilla tulleet yöyriäisen myötä myös härmäläiseen puukkomalliin? Ainakin vaikutteet ovat muidenkin heloitusten osalta erittäin selvät. Olisiko tuo suuri ihme, sillä pitäjät ovat naapuruksia ja vaikutteet, sekä tieto kulki helposti hevosella puolesta päivässä tarvittavan matkan.

Koristelun huippuna voidaan pitää tupen kaarevassa peilissä esiintyviä pässinsarvia ja muita messinkiliuskakoristeita, joita ei muissa maamme puukkomalleissa tavata. Lieneekö paikkakunnan peltiä muokkaavilla pläkkäreillä ollut oma vaikutuksensa näihin asioihin.

On melko selvää, että yöyriäinen puukko on antanut vaikutteita härmäläiseen puukkomallistoon, mutta muihin maakunta tai perinnemalleihin, kuten mm. Toijalan puukkoon en usko sen vaikuttaneen jo pelkästään maamme kielirajojen vuoksi.

Vöyriin puukko on nykyisin arvoesine. Keräilijät suorastaan hinkuvat saada sellaisen kokoelmiinsa. Kuitenkin niitä alkuperäisiä ja vanhoja nykyisellään arvioidaan olevan tiedossa vain noin muutama kymmenen kappaletta. Ajan syöminä ne ovat melkoisen kuluneita ja monista kaksineuvoisista on toinen puukko kadonnut. Uusia puukkojakin on valmistettu. Valmistajista voidaan mainita mm. Kaarinalainen Teuvo Sorvari, joka voitti tekemällään uudella yöyriäisellä Fiskarsin Puukko-2004 kilpailun kauneimman puukon arvon.

Kuva 4 Teuvo Sorvarin valmistama yöyriäinen.

Vöyriällä puuhailee myös puukkoja tekevä ryhmä, jonka upeita tuotteita on ollut näytteillä puukkotapahtumissa. Heille pitää nostaa hattua kotiseutunsa perinteen ylläpitämisestä.

HÄRMÄN PUUKKO

Miltei kaikki suomalaiset tuntevat laulun Isontalon Antista Ja Rannanjärvestä. Tämä ”pohojalaanen” kansanlaulu lienee eräs parhaista mainoksista mitä koskaan on sepitetty suomalaisen puukkokulttuurin eteen. Laulu tuo esiin suomalaisen puukon ”pimeän puolen”, mutta se on kuitenkin osa suomalaisen puukonkulttuurin eksoottista imagoa. Härmäläinen helahoito onkin tunnetuimpia puukkoja, joita meillä on valmistettu jo reilusti yli sata vuotta. Tämä juttu pyrkii kertomaan sen värikkään tarinan lyhyesti, aina tähän päivään asti.

Härmän Puukko on luultavasti toiseksi vanhin tyyppipuukko maassamme. Sen on luonut aikoinaan kuuluisan ”häjy” Antti Rannanjärven serkku Erkki Rannanjärvi. Ei voi välttyä ajatukselta, että vaikutteita olisi saatu naapurikunnasta Vöyristä. Kun tarkastelee maamme ensimmäistä ns. tyyppipuukkoa, eli Vöyriässä valmistettua tyylikästä tuppiroskaa, niin yhteneväisyydet ovat ilmeiset. Vaikkakin tupen peiliä koristavat pässinsarvet puuttuvat ja tuppi on jo kaartuva, niin tupen sivuvasket ja heloitus antavat selviä viitteitä naapurikunnassa aikoinaan 1700- luvulla valmistetuista puukosta.

Kuva 5 Jorma Rannanjärven tekemä kaksineuvoinen Härmän puukko.

Härmän puukko ei alussa ollut mahtava ja komea. Se on käynyt Rannanjärven suvun toimesta läpi monet kehitysvaiheet. Puukon valmistuksen taito on aina siirtynyt isältä pojalle, ja jokainen on antanut sille oman persoonallisen lisänsä.

Puukon valmistuksen aloitti Erkki Rannanjärvi, jonka arvelen saaneen vaikutteita timpermanneille valmistetusta kaksineuvoisesta vöyriäläisestä. Puukkoja valmistettiin tietysti kaikille halukkaille, mutta laulussa mainittu Antti Rannanjärvi lienee kuitenkin kuuluisin puukon kantaja ja ilmeisesti myös käyttelijä.

Valmistusta jatkoi hänen poikansa Johannes Rannanjärvi, joka puolestaan siirsi oppinsa pojalleen Onnille. Onni

Rannanjärvi puolestaan muotoili puukon nykyiseen suorastaan taiteelliseen asuunsa. Puukko sai upean punaisen värityksensä ja kaiverrustekniikka kehittyi nykyiselleen. Puukon valmistusta jatkoi Onnin poika Jorma Rannanjärvi vuosikymmenet, mutta hän menehtyi äkilliseen sairaskohtaukseen keuhkotaukolla 2003. Hänen tekemänään onkin levinnyt maahamme mahtava määrä härmäläisiä, joita nykyisin keräilijät pitävät eräinä suurimpina aarteinaan.

Antti Rannanjärvi on Jorman nuorempi veli ja puukonrakennus oli aina vaivannut häntä. Kuitenkaan työhön ei tullut ryhdyttyä, vaikka veli niitä töikseen tekikin. Aika kului muissa tienesteissä, kunnes 1987 kytevä hiillos viimein leimahti liekkiin. Opettelussa meni oma aikansa, mutta pian esi-isiltä perityt taidot alkoivat kantaa kaunista hedelmää. Antti on nyt valmistanut härmäläisiä päätyönään jo vuosia ja mallisto on upea. Kaikkiaan mallisto sisältää 13 erilaista tuppiroskaa ja lisänä on vielä näyttävä helavyö, johon sopii ripustaa mikä malli tahansa.

Kuva 6 Antti Rannanjärven valmistama kolmineuvoinen "Anssin Jukka" malli.

Antti Rannanjärvi on tällä hetkellä ainut Härmän puukon taitaja ja valmistaja. Hänen oman arvelunsa mukaan tuskin Rannanjärven suvusta kukaan jatkaa tämän upean taidekäsityön valmistusta. Toivotamme Antille pitkäikäistä ja vielä kymmeniä työtäteisiä vuosia rakkaan työnsä parissa.

Härmäläistä helahoittoa valmistaa myös lisäksi Järvenpään puukkotehdas Kauhavalla, mutta erona Rannanjärven tekemään on mustien nokiraitojen puuttuminen puukon päästä. Tästä asiasta pitääkin antaa tunnustus ja kiitos tehtaan johtaville tahoille, sillä tämä uniikkimerkki on saanut olla Rannanjärven

omana tunnuksena puukoissaan jo lähes sata vuotta.

Härmän puukko edustaa maamme rikasta puukkokulttuuria upealla ja omaleimaisella tavallaan. Sen muotokieli on virheetön ja kauniin sulava, sekä rakennustapa monine erikoisuuksineen on vertaansa vailla. Puukon rakentaminen vaatii tekijältään huippuosaamista ja kärsivällisyyttä, joka korostuu monineuvoisten, eli kaksi- ja kolmipuukkoisten yhdistelmien valmistamisessa.

KALAJOKILAAKSON PUUKKO

Pohjanmaan puukkoihin kuuluu merkittävänä osana Kalajokilaakson puukko, joka on ehtinyt painua jo lähes unholaan. Alkuperäinen puukko kuitenkin löytyi ja perinteinen maakuntapuukko saatiin nostetuksi jälleen takaisin osaksi rikasta puukkokulttuuriamme.

Kuva 7 Kalajokilaakson puukko.

Suomen Teollisuuslehti kirjoitti toukokuun 1. päivänä 1901 laajan artikkelin Pohjanmaan puukkoteollisuudesta, jossa se keskittyi lähinnä juuri Kalajokilaakson puukonrakennukseen. Lehden artikkelin mukaan muutamilla paikoin maakuntaa alettiin valmistaa puukkoja suuremmissa mittakaavassa ja ala kehittyikin todelliseksi kotiteollisuudeksi. Lehden mukaan paikkakunnat olivat

Kalajoki, Kauhava ja Pyhäjärvi. Johonkin on unohtuneet mm. Härmä ja Lapua. Sen sijaan artikkeli kertoo rakennustaidon levinneen Kalajokilaaksosta Haapavedelle, Alavieskaan ja Nivalaan. Artikkelin tekemisen aikoihin 1901 tiedettiin, että Kalajoella jo 40 vuotta sitten oli valmistettu puukko suurella taitavuudella silloiselle keisari Aleksanteri II:lle Jaakko Merenojan toimesta, joka oli takonut puukkoon terän. Tuppi oli kuitenkin teetetty jollakin Haapavetisellä. Puukon pään,

heloitukset ja helavyön oli valmistanut Olof Helander, joka tuohon aikaan vaikutti laajalti alueen metalliteollisuuden kehitykseen. Puukkojen valmistus siirtyikin pian Helanderin suvun käsiin osaksi muuta pienimuotoista metallia hyväksi käyttävää kotiteollisuutta.

Helanderin verstaassa työskenteli tuolloin itsellinen Fredrik Haapasaari, joka oli oppinut hyvin puukkojen valmistamisen. Kun Helanderin teollisuuspuuhat paisuivat suurempiin mittoihin, ryhtyi Haapasaari valmistamaan puukkoja omintakeisesti ja sai niiden ansiosta laajalti tunnetun nimen puukkoseppänä. Tuohon aikaa heloitettu puukko ilman tuppea maksoi yhden markan ja tupen kanssa puolitoista.

Seudulle oli perustettu 1893 Veljekset Friisin metalliteollisuuskoulu, joka ryhtyi kouluttamaan myös puukkoseppiä. Tuotteet, joita sepät valmistivat, saivat hyvän vastaanoton ja tulivat tunnetuiksi myös Ruotsissa.

Kalajokilaakson puukko ”löytyy”

Pitäessäni puukonvalmistuksen kursseja useilla paikkakunnilla pitkin Pohjanmaata, olin törmännyt useasti keskusteluissa tähän ”legendaan”, mutta koskaan kukaan ei tuonut sellaista nähtäväksi. Nivalan kurssilla oli mukana muutama vuosi sitten nuorena edesmennyt kaupungin puuhämies ja Nivala lehden päätoimittaja Tapani Sarjanoja, joka ryhtyi etsimään alkuperäistä Kalajokilaakson perinnepuukkoa. Sain häneltä sähköpostin, jossa oli kuvia upeasta pitkähelaisesta puukosta ja maininta, että nyt se löytyi. Puukon omistajasta, tai edes paikkakunnasta ei ollut mainintaa. Odottelin lisää tietoa puukosta, mutta tietoa tulikin ikävänä viestinä erään kurssilaiseni toimesta. Hän kertoi Tapani Sarjanojan kuolleen sählypelissä sydänkohtaukseen. Oltiin jälleen alkuasetelmissa, kunnes otin yhteyttä Kalajokilaakso lehteen ja sain julkaistuksi etsintäkuulutuksen puukosta ja sen omistajasta.

Pian alkoi tapahtua, sillä saamani kuvan puukon omistaja ilmoittautui ja lisäksi pari muuta. Pari muuta puukkoa olivat kuitenkin huomattavasti yksinkertaisempia rakenteeltaan ja niissä oli selviä vivahteita muihin maakuntapuukkoihin.

Puukko kuvataan ja piirretään

Poikkesin pian eräällä kurssimatkallani Ylivieskassa ja kuvasin puukosta satakunta kuvaa. Lisäksi siitä tehtiin mittatarkka piirustus. Puukon helojen kaiverruksista laadittiin tarkka kuvitus ja lisäksi stikkeliä leveydet mitattiin huolellisesti. Puukko on näyttävän näköinen pitkin heloituksineen ja kaiverruksineen. Puukon pää on kasattu tuohesta ja itse puukko eroaa kauhavalaisesta vain vähän pulleamman muotonsa ja ylähelan osalta. Puukkoa katsellessa väkisinkin tulee mieleen sorkkoupotusten puuttuminen, mutta ne eivät ole koskaan ainakaan laajemmin kuuluneet somistamaan Kalajokilaakson perinnepuukkoa, vaikka upeata tuohipintaa olisi paljonkin työn tekemiseen. Tupessa on heloitus molemmissa päissä. Ylähela on pituudeltaan 38 mm ja alahela peräti 77 mm, kun otetaan mukaan kookas ja näyttävä nuppi. Kannikkeena on metalliketju ja ns. hakaneula, jolla komeus ripustetaan vyölle.

Uusia puukkoja syntyi kurssityönä Nivalassa

Nivalan Kansalaisopisto on ollut eräs edelläkävijöistä puukonrakennuksen alalla ja kun vuorossa oli pitkähelaisen perinnepuukon kurssi, niin kohteena oli luonnollisesti Kalajokilaakson perinnepuukko. Työ aloitettiin terien takomisella, hionnalla ja lämpökäsittelyllä. Seuraavana vuorossa olikin sitten helojen valmistus uushopealevystä muotoilemalla ja hopeajuotoksin kasaamalla. Työvaiheen kestäessä herkimät korvat olivat kovilla, sillä ns. ”pystymetsästä” nämä hopeasepän hommat eivät ole kaikkein helpoimpia. Puukot kasattiin perinteisin menetelmin ja päälle istutettiin uushopeasta itse valettu harjanuppi. Kahden viikonlopun urastuksen tuloksena oli reilu tusina uusia Kalajokisia tuppineen päivineen valmiina. Osa kurssilla olleista jatkaa edelleenkin tämän upean puukon valmistusta pienessä mittakaavassa, sillä pää on saatu avatuksi perinteen säilymiselle.

TUORLAINEN PERINNEPUUKKO PYHÄJÄRVELTÄ

Preerioita samoilla törmäillä aina uusiin asioihin, vaikka kyseessä olisikin vain maakunnassa jo sata vuotta vaikuttanut puukkomalli. Sellainen ilmaantui esille Pyhäjärveltä ja tämäkin työkalu on saavuttanut mainetta ympäri maailman.

Kuva 8 Tuorlainen on Pyhäjärven perinnepuukko.

Kertomus tästä puukosta liittyy saumatta pohjalaisten puukkojen joukkoon, sillä Pyhäjärvi on alkuna Pyhäjoelle, joka laskee vetensä Pohjanlahteen ja naapurina virtaileva Kalajoki on saanut myös oman kuraksensa. Puukon tarina alkaa seppä Samuli Tuoriniemestä, joka syntyi 14.12.1823 ja kuoli 24.3.1915 Pyhäjärvellä. Tuoriniemi oli varsin kuuluisa tekemisistään ja hänen taidokkaita töitään on edelleenkin käytössä vanhojen aittojen ovien sulkijoina. Lukot olivat kuulemma tiirikoimattomia ja varmoja varkaan pidättimiä.

Suurimman maineensa seppä kuitenkin hankki valmistamallaan puukoilla ja suustaladattavilla aseilla. Puukot olivat hyvin kysytyjä. Terä taottiin kankiraudasta ja myyntiin menevien puukkojen visapäät

olivat maalattu keltaiseksi ja lakattu. Visapäässä oli valmistajasta kertovat nimikirjaimet S.T ja puukot markkinoitiin ilman tuppea, mutta terän suojana oli päreestä tehty myyntituppi.

Aikanaan puukot maksoivat markan, pienemmät mallit vain 60 penniä. Puukkoja tilattiin tusinoittain ympäri maata ja vielä sepän kuoleman jälkeen tuli Amerikasta suuri tilaus Tuoriniemen Puukkotehtaalle, jota ei tietenkään voitu toimittaa.

Puukot tulivat kuuluisiksi

Samuli Tuoriniemen puukot tunnettiin hyvin myös Helsingissä, koska ne edustivat pohjalaisen, monessakin pitäjässä harjoitetun puukkoteollisuuden korkeinta laatutasoa. Tuorilaispuukkoja Suomen Teollisuuslehti sanoi vuonna 1901 kuuluisiksi ja arvioi niiden terät aivan erinomaisiksi ja jopa paremmiksi kuin Kalajoen ja Kauhavan puukkojen terät. Hyvän terän ansiosta ne olivat mainioita vuolupuukkoja, joita myös Amerikkaan menneet siirtolaiset tilasivat paljon entisestä kotipitäjästään. Taitavana puuseppänä tunnettu Suomussalmen kirkkoherra August Benjam Calamnius omisti myös Tuorlaisen ja asiasta on kertoillut hänen poikansa Ilmari Kianto. Martta Särkiniemi os. Tuoriniemi muistelee sepän tehneen loppuaikoinaan vain sepäntöitä kotonaan. Pajassa oli asiaan kuuluvat vehkeet, mutta puukkoja varten oli kolme eri tahkoa, joissa kaikissa oli eri karkeus. Viimeistelytahkoja oli kaksi rinnakkain. Viimeinen viimeistelykivi oli kuulemma kuin ”kuun puolikas”, jolla puukko sai mahtavan ja purevan terän käsin teroittamalla.

Puukko myös perintöruhtinaalle ja Lönnrotille

Tuohonkin aikaan mainetta pyrittiin hankkimaan osoittamalla tehtyjä tuotteita silloisille hallitsijoille. Perimätieto kertoo, että Samuli Tuoriniemi valmisti kauniisti koristellun puukon tuppineen silloiselle perintöruhtinaalle. Puukko lähetettiin hyvin pakattuna Pietariin lahjana kuuluisalta suomalaiselta puukkosepältä. Olisi mielenkiintoista käydä penkomassa Eremitaasin varastoja, josko kyseinen puukko ilmaantuisi esille, tai sitten se on kadonnut

historian hämärään. Asiassa kiinnostaa puukon tuppi, sillä yhtään tupellista yksilöä ei ole tiettävästi tallella. Tupen puukkoihin tehtiin itse, tai sitten joku alan osaaja, eli paikallinen suutari. Myöhemmin Pyhäjärvellä kurssuja pitäessäni minua pyydettiin suunnittelemaan puukolle yksinkertainen tuppi, joka näkyy myös oheisessa kuvassa.

Perimätiedot ovat hataria ja usein mielikuvituksen hämärän verhoamia. Kuitenkin Pyhäjärven museossa on puukko, joka on kotoisin Elias Lönnrotin veljenpojan pojan pojalta, eli Lehtori Lauri Lounelalta. Puukko oli tehty joko hänen isoisälleen Frans Lönnrotille tai isälleen Elias Lönnrotille, jotka olivat molemmat pappeina Ristijärvellä.

Uusia Tuorlaisia on syntynyt kosolti

Pyhäjärven Kansalaisopiston puukkokurssi Kalervo Siljanderin johdolla on ottanut omakseen kotiseututyön vaalimisen ja kurssilla on valmistettu toisintoja maineikkaasta perinnepuukosta. Puukot on tehty tarkalleen historiallisen mallin mukaisiksi ja varustettu myöhemmin suunnitellulla tupella.

Näin parisen metriä pitkän, laihan ja ristivärisen maanviljelijä sepän, joka myös muistetaan pitkällisenä kirkkoväärttinä, elämäntyö jatkaa historiallista perintöään vielä lähes sata vuotta hänen kuolemansa jälkeen.

KAUHAVALAINEN PUUKKO JA SEN KEHITYS

Kauhavalainen puukko sai sulavan ja plastisen sommittelun määreillä mitattuna lähes täydellisen muotonsa jo yli sata vuotta sitten. Kuitenkin varsinaisen maineensa puukko sai, kun ”alkupuukkosepät” Iisakki Järvenpää ja hänen serkkunsa Juho Kustaa Lammi alkoivat kehittää puukon tuohipään kuvimista metalliupotuksilla. Metall- eli sorkkoupotuksen idea on hämärän peitossa, mutta eräät perimätiedot väittävät sen tulleen jostakin Tornion jokilaakson nurkilta jonkun romaaniheimoon kuuluvan miehen mukana. Toinen tieto kertoo vain tuohipään rakennusidean saapuneen sitä kautta. Näin ollen ei voida varmasti osoittaa sorkkoupotuksen keksijää, mutta kuitenkin Kauhava on se paikkakunta mistä se on levinnyt ympäri maailman.

Kuva 9 *Isakki Järvenpään valmistama sorkkoupotettu korupuukko vuodelta 1889.*

Kauhavalainen puukonrakennus otti tuulta purjeisiinsa jo reilut sata vuotta sitten. Mainitut kaksi miestä aloittivat puukkojen valmistuksen, mutta pian mukana toiminnassa oli kymmeniä kädentaitajia. Pitäjään kehittyi nopeasti pieniä verstaiteita, joissa puukkoja valmistettiin myyntiin. Myyntiä lisäsi pohjanmaan rautatie, jolloin junat pysähtyivät aina myös Kauhavalla. Kun juna oli tulossa Kauhavalle, niin konduktööri kuulutti joka vaunussa: Seuraavana Kauhava, puukkoja puntareita, ynnä muita virvokkeita.

Puukonpäitä jopa maidosta

Kauhavalainen puukko tunnetaan ympäri maailman. Sen rakentamiseen on käytetty reilun vuosisadan aikana kaikki mahdollinen materiaali mitä on löytynyt. Jo edellisen vuosisadan alussa saksassa valmistettiin eräänlaista muovia, joka tunnetaan meillä nimillä galaliitti ja droloni. Nämä värikkäät puukonpäät kirkkaine koristeraitoineen ja kaiveruksineen ovat kaikilla muistissa, kun kaupunkimatkan tuliaisiksi sellaisen joku vanhemmista työnsi kouraan.

Vuorineuvos Aaltonen perusti 20-luvulla Sarvis nimisen yrityksen Tampereelle, joka ryhtyi valmistamaan maidon valkuaisaineesta eräänlaista muovia. Tämä keinoaine löysi nopeasti tiensä myös kauhavalaisten puukonvalmistajien käsiin ja nykyisin tästä ”jopista” valmistetut puukonpäät tunnistaa tuhansista pienistä halkeamista. Aine oli myös kaiveruskelpoinen, mutta sen vanhenemista ja halkeilua ei tuolloin osattu ennakoida.

Kuva 10 *Joppipäinen kauhavalainen alkaa olla nykyisin täynnä pieniä halkeamia.*

Työpuukkojen laaja mallisto sai päänsä pääasiassa kotimaisesta visasta ja tuohesta. Työpuukkoja valmistettiinkin pitäjässä varmasti miljoonia kappaleita ja ne levisivät ympäri maailmaa.

Sota-ajan puukot ovat mielenkiintoinen asia myös kauhavalaisten osalta. Kaikki ”jalompi” materiaali tarvittiin puolustusvälineiden valmistukseen ja tuolloin helat valmistettiin sinkistä ja muista halvemmista aineista. Myös rauta otettiin käyttöön heloissa. Nahka meni kaikki maanpuolustuksen tarpeisiin ja niin joku

paperitehdas modifioi vanhan paperikoneen tuottamaan noin 1,5 mm paksua jämääkää pahvia, jota käytettiin kenkäteollisuudessa, mutta myös puukkotehtaan saivat sitä tuppien valmistukseen. Valitettavasti vain kukaan ei tunnu tietävän mikä tuo pahvia valmistava tehdas on ollut. Sota-ajan puukoissa on oma raskas leimansa, joka luo kuvan puutteesta ja ahdingosta, jossa maamme silloin eli. Kuitenkin pahvituppiakin somisteltiin leimaamalla niitä hirven- ja muilla näyttävyyttä antavilla kuvilla.

Kuva 11 Sota-aikana tupet valmistettiin pahvista.

Veriuran synty

Veriura on asia, joka puhuttaa vieläkin puukonharrastajia ja myös muita asiasta kiinnostuneita. Kerrotaan vakavalla naamalla tarinaa puukotuksesta, jota on ratkottu oikeudessa. Puukottaja oli saanut kovemman tuomion, kun verityössä käytetyssä puukossa ei ollut veriuraa. Tarinoita on kosolti. Kuitenkin veriuran tulo puukon hamaran ja terän lappeen väliin on vain näyttävyyden hyväksi tehty asia. Tiedetään, että 1905 lisäksi Järvenpään tehtaalla on yritetty valmistaa uraa puukkoihin, mutta sen aikaisilla hiekkakivitahkoilla sen tekeminen ei onnistunut. Olisikohan jälleen maamme pelastaneilla saksassa koulutuksensa saaneilla jääkäreillä ja heidän luomillaan suhteilla ollut sormensa pelissä, sillä aluksi saksasta saatiin tiettävästi ensimmäisiä noin 5 mm paksuja hiomalaikkoja, joilla uran hiominen onnistui vaivatta. Kuitenkin 1920 vuonna kaikissa kauhavalaisissa puukoissa oli veriura. Tämä terän kevennys on ollut puukonkeräilijöiden kannalta mainio asia, sillä siihen alettiin etsata, eli hapolla syövyttää valmistajan nimi, joka terän teroittamisesta huolimatta säilyy aina. Eräs kuuluisimmista ”kirijoottajista” oli Elli Lindholm, joka kirjoitti metallipiikillä mehiläsvahatut terät ja etsasi hapolla niihin valmistajien nimiä yli 50 vuotta. Hänen persoonallinen, hiukan takakenoinen ja kaunis käsialansa koristaa tuhansia puukkoja. Hän kuoli täytettyään sata vuotta vuosituhannen vaihtumisen aikoihin.

Jo ennen veriuran tuloa kauhavalaisiin puukkoihin, alettiin valmistaa ns. nälkäterää. Terässä on eräänlainen hiottu ura joka sijoittuu terän lappeen keskelle ja on leveydeltään kolmasosa terän leveydestä. Tahkolla tehty ura alkoi alahelan juuressa olevan teroittamattoman

kohdan, eli palon kohdalta ja jatkui hiukan yli terän puoliväliin. Nimensä ura on saanut vaikean valmistettavuutensa vuoksi, sillä urakkamiehillä pakkasi tulemaan nälkä huonojen tienestien vuoksi. Nälkäuran kiillotus oli kuulemma vaikein työvaihe.

Kauhavalainen korupuukko on mestariteos

Korupuukko on vaikea määrittellä. Mikä tahansa puukko hyvin rakennettuna ja koristeltuna täyttävät korupuukon kriteerit. Esimerkkeinä ovat mm. Toijalan puukko, Rautalammin puukko ja Härmäläinen, mutta kauhavalainen on ollut ehkä maamme tunnetuin korupuukko ja juuri upean sorkkoupotus tekniikkansa ansiosta. Jo varhain kehittyivät monimutkaiset perinnekuviot, joiden luojista ei ole olemassa varmoja tietoja, mutta ne ovat siirtyneet tekijöiden toimesta aina meidän päiviimme asti ja niitä arvostetaan laajalti. Kun uusi kuvio oli tullut nähtäville, niin joku toinen lisäsi siihen omia koukeroitaan ja näin saatiin aikaan mitä upeimpia sommitelmia. Luultavasti monimutkaisin kuvio on ollut Suomen autonomisen ajan vaakuna, jota ovat tehneet vain parhaat sorkkoupottajat. Huutokaupoissa näiden puukkojen hinnat ylittävät nykyisin moninkertaisesti tavallisten puukkojen arvon.

Kuva 12 Kustaa Lammin valmistama kauhavalainen korupuukko, jonka hän teki 84 vuotiaana.

Tekniikka on varsin yksinkertainen. Tuohesta kasattuun puukon päähän vain koputellaan vasaralla noin kolme millia leveää metallisorkkoa, josta kuvio muodostuu. Kaikkein monimutkaisimmissa kuvioissa saattaa olla jopa noin tuhat eri osaa ja aikaa kuluu tietenkin tekijältä päivä kaupalla. Tekniikka tuntuu näin selitettynä varsin yksinkertaiselta, mutta alan kurssseja jo parikymmentä vuotta vetäneenä voin vakuuttaa, että vain harvat kykenevät tekemään näitä monimutkaisia perinnekuvioita läheskään täydellisesti. Korupuukko on saanut mainetta maailman laajuisesti. Molemmat ns. alkupuukkosepät ovat valmistaneet mm. silloiselle hallitsijalle, eli Venäjän Keisarille nimikkopuukon, josta ansiosta he ovat saaneet kirkonkirjoihin maininnan Keisarin Puukkoseppä. Puukot ovat levinneet edellisen vuosisadan alkupuolella myös

joka puolelle maailmaa, sillä noihin aikoihin käytiin kauppaa nykyiseen malliin myös kansainvälisellä tasolla. Kauhavalainen korupuukko killui entisinä aikoina omistajansa vyöllä vaurauden merkinä. Nykyisin nämä vanhat puukot makaavat keräilijöiden vitriineissä omistajansa ylpeyden aiheina. Kuitenkin tämä vanha ja upea puukonrakennustekniikka on saanut uutta tuulta purjeisiinsa kurssien kautta ja se on vahvassa nousussa kohti uutta tuleamista.

Kauhavalaisen puukon tunnuksena on ollut hevosenpää, joka on sijoitettu puukon ylähelaksi ja se onkin ollut eräs kauhavalaisen puukon ehdoton tunnusmerkki, jonka kaikki vähänkin asiaan perehtyneet tietävät. Hevosenpään synty on perimätiedon mukaan Juho Kustaa Lammin ansiota. Kerrotaan hänen palvelleen Vaasassa autonomian ajan sotaväkilaitoksessa ja silloin joku ratsu-upseeri pyysi Lammiä tekemään sapelinsa, tai ratsupiiskansa nupiksi oman ratsunsa pään. Lammi otti tehtävän vastaan, asekorjaamalla kun palveli aseseppänä.

Työ oli perimätiedon mukaan onnistunut erinomaisesti ja kiitosta sateli runsain mitoin. Myöhemmin siviilissä ajatus tuli hänen mieleensä ja niin samaa hevosenpäää piti kokeilla myös puukon päähän ja siinä se on istunut jo yli sata vuotta. Ensimmäiset puukkojen hevosenpääät valettiin luultavasti jossakin Härmän tai jonkun muun sepän pajassa, jossa oli soveltuvat välineet hiekkavaluun messingillä tai uushopealla. J K Lammin hevosenpää on osoitus hänen taiteellisesta kyvystään, sillä se erottuu selvästi edukseen nykyisistä turhan muotoilluista ja kruusatuista vastaavista tekeleistä.

Kuva 13 Hevosen pää tuli jo reilut 100 vuotta sitten kauhavalaisen puukon tunnukseksi.

Kauhavalaisesta puukosta on kirjoitettu monta kirjaa ja tuhansittain tarinoita. Puukko on kuuluisa aina kansanlauluja myöten ja sen mainetta vaalivat nykyisellään Kauhavan Yrittäjänaiset yhdessä Kauhavan kaupungin, paikallisen urheiluseuran ja Suomen Puukkoseuran kanssa järjestämällä joka vuosi puukkofestivaalit, joka lienee kaupungin ainoa kansainvälinen tapahtuma, jossa vieraita käy jopa suuren rapakonkin takaa.

Perinnettä vaalitaan

Vanhat mestarit lepäävät haudoissaan, mutta perinnettä on vaalittu Kauhavalla. Hiljaisina vuosikymmeninä on aina ollut muutamia harrastajia, jotka ovat kammioissaan upotelleet sorkoa. Kustaa lammin vävy Ossi Silla on tehnyt elämäntyönsä Imatralla, mutta kauhavalainen puukko on ollut hänelle rakas harrastuksen kohde. Appiukon antamat opit ovat vuosien varrella tuottaneet hienoja töitä, joista kannattaa mainita eräänä kesänä saatu hopeasija Puukkofestivaalien Aino perinnepuukko sarjassa.

lisäksi Järvenpään pitkäaikainen työnjohtaja Simo Passi on kehittänyt sorkoupotusta vieläkin näyttävämmäksi. Aluksi hän teki lähes perinteisiä sorkopuukkoja, mutta ideat muhivat ja näin syntyi upea väritystekniikka, jolla varsin taitavat eläinkuviot saivat näyttävyyttä. Nykyisin ne ovat haluttuja keräilykohteita.

Pauli Kankaanpää on myös uusi nimi sorkoupotuksen saralla. Hän pitää puukonrakennuksen kursseja Kauhavan kansalaisopistossa ja osallistunut myös Fiskarsin kilpailuun useilla näyttävillä töillään. Vieläkin tuntemattomampi kuuluisuus oli Mikko Visti, kunnes Kauhavan Puukkofestivaalien suuri kauhavalainen ilmestyi nähtäville. Hän teki yhdessä Pauli kankaanpään ja Arja Gräsbeckin kanssa sen suuret sorkoupotukset parimetriseen puukkaan.

Kuva 14 Pari metrinen sorkoupotettu kauhavalainen on tietävästi maailman suurin. Puukkoa ihailmassa nykyinen eurokansanedustaja Mitro Repo.

Tiedossa on, että piironkien laatikoissa on taidokkaita töitä, mutta niitä ei ole suuremmin nähty julkisuudessa, eli kynttilä on vielä osaltaan vakan alla. Harrastetta on kuitenkin jatkettu jo vuosia, siitä suurempaa meteliä pitämättä. Ei voida unohtaa Arja Gräsbeckiä, joka keräsi Fiskarsissa 2005 kaikkien aikojen suurimman potin palkinnoillaan, jotka tulivat sorkoupotetuista puukoista. Kauhava on edelleenkin vahva puukkokaupunki, jossa toimii nykyisin puolisen tusinaa puukkoja valmistavaa yritystä.

Aino-puukko on eräs Kauhavan legendoista

Kauhava on täynnä puukkoon liittyviä legendoja, jotka ovat painuneet unholaan ja nykyisin edes paikkakunnalla elävät ihmiset eivät ole kuulleet niistä. Eräs näistä on Aino nimen saanut pieni korupuukko, joka on levinnyt laajalti maahamme. Tämä puukkomalli on syntynyt luultavasti itsenäisyytemme hämärässä, tai jo reilut parikymmentä vuotta ennen sitä.

Kuva 15 Aino puukko on pieni versio kauhavalaisesta korupuukosta.

Kauhavalainen puukko eli voimakkaasti jo vuosisadan vaihtuessa, ja sen syntyyn olivat syypäitä ne ”alkupuukkosepät” lisäksi Järvenpää ja Juho Kustaa Lammi. Serkuksina he kehittivät puukon muodon ja koristelun erittäin korkealle tasolle upeine sorkkoupotuskuvioineen

ja terän etsauksineen. Muistamme vain kummankin mestarin tekemät Keisarin puukot, jotka loivat mahtavaa mainetta kauhavalaiselle puukolle ympäri maailman. Puukkoseppiä alkoi ilmaantua Kauhavalle runsaasti, sillä puukot tekivät hyvin kauppansa ja samalla seppiä tarvittiin lisää niitä valmistamaan. Kerrotaankin, että 1900-luvun alussa oli puukkopaja lähes jokaisessa talossa.

Aino puukon synty

Lieneekö tämä pieni korupuukko saanut alkunsa joskus nuoren puukkosepän ja viehkeän pohjalaisen neidon pitkästä katseesta. Milläpä muulla se puukkosepänsälli olisi osoittanut kiinnostustaan mielitiettyään kohtaan, kuin tekemällä hänelle puukon. Mutta kun raavaat miehet kanniskelivat täysikokoista helahoitoa, niin tietysti hennolle neidolle piti rakentaa pieni ja siro puukko, jonka tekemiseen uhrattiin aikaa, vaivaa ja rakkautta lahjan saajaa kohtaan.

Pikkupuukot pyrittiin rakentamaan tarkasti täysikokoisten esikuvien mukaan ja ne koristeltiin usein vielä runsaammin. Pienet korumaiset puukot kehittyivätkin seppiä eräänlaisiksi mestariluomuksiksi ja pian niitä alettiin valmistaa myös myyntiin, matkamuistoiksi ja oheiskaupaksi tavallisten mallien rinnalle. Puukko sai myös usein heloitettun tupen ja kannikkeen, joka oli samanlainen kuin isomman veljensäkin killutin. Sen ketju valmistettiin ohuesta uushopea- tai messinkilangasta ja päähän tehtiin hakaneulaa muistuttava lenkki, josta puukko voitiin ripustaa roikkumaan.

Puukon tekemisen vaikeutta voi vain arvella, kun sitä katselee. Itse puukko on täysin isomman esikuvansa kaltainen ja kaikki kauhavalaisen puukon eri rakennusvivahteet esiintyvät niissä mm. ylähelojen osalta. Olen tavannut myös kerran puukon, jonka noin 40 mm pitkässä tuohesta valmistetussa päässä oli täydellinen kauhavalainen korukuvio sorkkoupotettuna. Tupet ovat myös todellisia mestariteoksia, sillä pienten tupen helojen valmistaminen vaatii taitoa ja pitkää pinnaa.

Pohjanmaan rautatien tulo lisäsi kysyntää

Vanha tarina kertoo rautatien vaikutuksesta puukonmyyntiin varsin osuvasti. Puukkoja valmistavat yritykset olivat palkanneet asemalle nuoria poikia tekemään kauppaa matkustajien kanssa ja kun kaikki eivät ostaneet tavallista helahoitoa, niin pikkupuukko teki hyvin kauppansa matkamuistona. Pientä puukkoa saattoi myös käyttää kirjeen aukaisuun tai kynän teroittamiseen. Rautatien vaikutuksesta nämä puukot levisivät ympäri maan ja niitä tapaa vielä nykyisinkin usein mm. antiikkimessuilla ja huutonetin palstoilla. Olen tavannut näitä upeita mestaritöitä monilla kirjoituspöydillä täyttämässä tärkeää tehtäväänsä kynän teroittajana, mutta ne eivät ole myytävänä mistään hinnasta. Olisi upeaa jos tämä vanha kulttuuriesine palaisi vielä joskus valmistukseen ja osaksi maamme rikasta puukkokulttuuria. Kuitenkin tämän Ainon tekeminen vie aikaa enemmän kuin tavallisen kokoisen puukon ja se lienee eräs syy miksi sitä ei enää valmisteta, varsinkin jos se tehtäisiin yhtä huolellisesti kuin sata vuotta sitten.

Aino- puukko innoitti hopeaseppiä

Pienet Kauhavalla valmistetut puukot ovat innoittaneet kautta aikain myös hopeaseppiä. Pieniin ja siroihin puukkoihin ovat maamme taitajat rakentaneet upeita hopeisia tuppia. Nämä esineet ovat syntyneet varmaankin lahjoiksi eri tarkoituksiin. Kuvassa olevaan pieneen puukkoon on tehty hopeinen vaakunatuppi 1903 Turussa, hopeaseppä ja puukon tekijä vain on vielä tunnistamatta. Puukkoon tehty tuppi on eräänlainen ”triumfi” ja kunnianosoitus kauhavalaiselle pienoispuukolle. Hopeasepät tilasivat kauhavalaisilta valmistajilta pelkkiä puukkoja ja sitten alkoikin melkoinen suunnittelu tupen osalta. On vaatinut alansa osaamista ja kärsivällisyyttä moisen työn tekeminen. Näitä harvinaisuuksia esiintyy aina silloin tällöin, mutta kokonaismäärä on varmasti pieni ja korkeintaan ehkä muutamia kymmeniä.

Kuva 16 Aino puukko on saanut hopeisen tupen.

Nimen alkuperä historian hämärässä

Aino-puukon nimen alkuperä on kuitenkin vähän hämärän peitossa. Eräänä varteen otettavana arveluna lisäksi Järvenpään nykyinen toimitusjohtaja Inkeri Huhtala muisteli kuulleensa joskus Kauhavan Naisvoimistelijoiden joukossa vaikuttaneen Aino Passisen liittyvän puukon nimen syntyyn seuraavasti. Joskus sodan jälkeen seutukunnalla oli järjestetty suuri kansainvälinen voimistelujuhla jossa kauhavalainen Aino Passinen oli ollut puuhanaisena ja tapahtuman ylimpänä vetäjänä. Tilaisuudessa oli lahjoitettu osallistujille pieniä kauhavalaisia puukkoja, joiden terään oli etsattu nimi Aino. Lieneekö tuosta tullut nimi pienelle korupuukolle. Lisäksi Järvenpään tehdas ottikin nimen käyttöön 1950 luvun alussa. Valmistus on kuitenkin lopetettu jo vuosia sitten.

Aino puukkoja esiintyy kuitenkin markkinoilla perikuntien hävittäessä edellisten sukupolvien jäämistöä ja näistä harvinaisuuksista keräilijät nykyisin kilpailevat. Hinta saattaa nousta monesti paljon korkeammaksi kuin tavallisen puukon.

RUUKINTEHTAIDEN PUUKOT

Maamme värikkäässä ja runsaassa puukkomallistossa ruukintehtaiden valmistamat puukot edustavat nykyisin keräilijöiden keskuudessa niitä helmiä, joita metsätetään himokkaasti. Puukkojen ja linkkuveisten valmistus on loppunut jo ajat sitten, mutta kuitenkin näitä kauniita ja Suomen muusta alan perinteestä poikkeavia terätyökaluja on markkinoilla melko runsaasti, sillä aikoinaan niitä valmistettiin suuria määriä. Osoituksena on Fiskarsin tuoteluettelo vuodelta 1897, jossa näitä tuotteita on kuvattuna reilut 120 kappaletta.

Kuva 17 Vanha fiskarsilainen puukko noin 100 vuoden takaa.

Vuonna 1649 perustettu Fiskarsin ruukki alkoi tuottaa rautaa ja valmistaa siitä erilaisia taloustyökaluja maamme tarpeisiin. Kului kuitenkin aikaa 177 vuotta, ennenkin ruukin patruuna älysi, että kukaan ei valmista tässä maassa puukkoja teollisesti. Oli pärjätty jo ”tuhansia vuosia” seppiä valmistamalla puukoilla ja myös tehtaant valmistamat puukot saattaisivat tehdä kauppansa. Vuodelta 1826 on olemassa ilmoitus hienotaonnasta, jonka vuoksi hankittiin Ruotsista seppämestari Erik Rinman ja kaksi kisälliä vuonna 1830 käynnistämään puukkojen valmistusta tehtaalle. Rinman suunnitteli puukkomallit, joita alettiin viedä lähinnä Venäjälle, mutta osa jäi tietysti suomalaisten käyttäjien käsiin. Vuoden 1840 nurkilla katsottiin, että mallistoa piti edelleen kehittää ja siksi kutsuttiin Fiskarsiin englantilainen puukkomestari Edvard Hill mukanaan sheffieldiläisiä ammattimiehiä. Hill suunnitteli täysin uuden puukkomalliston ja joihinkin puukkoihin leimattiin myös teksti Hill

Fiskars. Näitä puukkoja Fiskars valmisti 1800-luvun loppupuolelle asti. Tunnusomaista näille puukoille on ebenpuu ja puhvelinsarvikahvat, joita pidetäänkin yleisesti Hillin suunnittelemina ja näitä malleja löytyy vanhasta luettelosta pitkälti toista sataa.

Kannattaa muistaa, että mallisto sisälsi vuosisadan vaihteessa mahtavan malliston myös linkkuveitsiä, jotka vetävät vertoja vielä 100 vuotta jälkeenkin päin valmistetuille vastaaville teoksille. Nämä linkkarit ovatkin nykyisin varsin suosittuja keräilykohteita ja hinnat ovat sen mukaisia.

Fiskarsin puukot ja linkkarit on helppo tunnistaa, sillä yleensä kaikkiin on stansattu terän juureen FISKARS. Vanhimmissa puukoissa terään on leimattu sanat, Bessemer Stål ja vuosisadan loppupuolen puukkoihin Best Cast Steel. Vanhoissa Fiskarsin puukoissa tapaa usein upeita kaiverrustöitä puukon päässä. Aiheina ovat tavallisesti viiniköynnös ja lehtikiehkurat, mutta olen tavannut puukon, joka oli noin 60 cm pitkä ja kahvaan, eli ebenpuiseen päähän oli kaiverrettu monimutkainen Ruotsinkielinen nimi upein lehdykäiskoristeluin. Puukon oli saanut lahjaksi joku asemapäällikkö täytettyään tarvittavan määrän vuosia. Nämä erikoisteokset ovat harvinaista ja tehtaan upeinta tuotantoa. Fiskars valmisti myös tavallisia käyttöpuukkoja, mutta niiden koristelut olivat vaatimattomimpia ja tupissa ei juuri ollut koristeita.

Fiskarsin ns. Orijärveläinen puukko on myös kuuluisa työkalu, sillä 50-60 luvun nurkilla kaikki silloisten kansakoulujen puupuolen työkalukaappien puukkoina oli juuri tämä erinomainen veistopuukko. Puukkomalli syntyi kun Fiskarsin Orijärven kaivos alkoi tuottaa louhimastaan malmista terästä. Muistan miten itse vuoleskelin 50- luvulla kyseisellä puukolla Pälkäneen Salmentaan kansakoulun veistososalissa puu-ukkoja lepästä. Puukon teroitti purevaan kuntoon öljykivellä silloinen opettajani ja tunnettu käsityön taitaja Viljo Himanen. Puukon tunnistaa helposti terään stanssatusta Fiskars leimasta, mutta näiden puukkojen tupet ovat nykyisin harvinaisempaa tavaraa, sillä noihin kaappeihin puukot toimitettiin ilman tuppea. Puukon teroitus on myös erikoinen, sillä teroitus lähtee suoraan hamarasta, jatkuen suorana viisteenä terän suuhun asti.

Kuva 18 Fiskarsin Orijärveläinen oli kansakoulujen työpuukkona kymmenet vuodet.

Suomen Puukkoseuran numeroidut järjestöpuukot ovat samaa mallia.

Hillin muutettua Helsinkiin v. 1862, tuli hienotaetehtaan esimieheksi insinööri J.O.S Hancock ja tehtaan puukon valmistuksesta vastaavaksi mestariksi Thomas Woodward niminen herra, jonka vaikutus on suomalaisen puukkokulttuurin osalta merkittävä, sillä aikoinaan Tommi-puukon synnyttäjä Kalle Keränen oli hänen opissaan. Asiasta lisää kunhan päästään käsiksi Kainuun, eli Tommi puukon tarinaan. Myöhemmin tehdas on jatkanut puukkojen valmistusta pienemmässä mittakaavassa, mutta valmistusmenetelmät ovat tietenkin nykyaikaistetut ja usein pään materiaalina on muovi. Merkittävä alue tehtaan tuotannossa on ollut luontosarja, jossa pään muotoiluun on

otettu mallia kotkasta, saukosta ja hylkeestä. Valmistus on kuitenkin jo lopetettu. Sarja on nykyisin suosittu keräilijöiden keskuudessa.

Hackman Sorsakoski

Savon rajamailla sijaitsevan Sorsakosken tehdas oli aluksi pelkkä sahalaitos Karjalan kannaksella, jonne oli kertynyt mahtava kasa sahan teroituksessa käytettyjä vanhoja viiloja yli sadan vuoden ajalta. Niistä päätettiin valmistaa puukkoja, joiden menekki oli yllättäen tullut ajankohtaiseksi. Hackmanin vanha tehdas, joka sijaitsi Viipurin lähellä, lopetettiin 1886 ja koneet siirrettiin Sorsakoskelle 1891. Puukkoja alettiin valmistaa ja ilmeisesti mestareiksi saatiin samoja englantilaisia mestareita, ainakin malleista päätellen. Menekkiä kuvattiin hyväksi ja vuosisadan vaihteessa mallit olivat numeroituina 40, 42, 43 ja 44. Lisäkirjaimella P merkittiin puukot joiden pään väri oli punainen ja K:lla merkityt olivat luonnonvärisiä tai keltaisia. Alussa markkinointi suuntautui lähinnä Venäjälle. Sorsakosken mallisto on hyvin samankaltaista kuin Fiskarsin, johtuen samoista mestareista, mutta joidenkin lähteiden mukaan ne olivat kuitenkin hiukan raskaamman oloisia kuin kilpailijan mallit. Kuitenkin usein vasta terän leima erottaa nämä ”ruukkilaiset” toisistaan.

Kuva 19 Hackmanin Sorsakoskella valmistettu puukko.

Perinteisistä maamme puukkomalleista nämä ruukkilaiset puukot eroavat kuitenkin selvästi usein jalopuisen, eli ebenkahvan ja uushopeaheloituksen vuoksi. Myös puukon muotoilu eroaa selvästi kaikista muista suomalaisista puukkomalleista ja selvänä erona on metalliketjuinen kannike, joka on meillä perinteisesti lähinnä ”kauhavalaisissa” puukoissa.

RAUTALAMMIN PUUKKO

Savon ja Keski-Suomen rajamailla sijaitseva Rautalampi nousi maailman kartalle jo yli sata vuotta sitten loistavien puukkojensa ansiosta. Paikkakunnalla puuhaileva seppä Emil Hänninen kehitti puukkomallin, joka on edelleenkin eräs maamme arvostetuimpia korupuukkoja. Vuoden 1900 Pariisin maailmannäyttelyssä hän sai tunnustuksena tekemästään korupuukosta pronssimitalin, joka nosti puukkomallin lopullisesti Autonomisen Suomen erääksi huipputuotteeksi.

Kuva 20 Emil Hännisen Pariin maailman näyttelyyn valmistama puukko.

Emil Hänninen syntyi 1869 ja vartuttuaan suuntautui sepän ammattiin. Tavalliset sepäntyöt opettivat teräksen käsittelyn karkaisuineen, mutta puukot kuuluivat tuolloin kaikkien työtä tekevien ihmisten perusvarustukseen, joten puukkopajan perustaminen oli luonnollinen vaihtoehto jo elannonkin hankkimisen vuoksi. Tavallisia työssä käytettäviä puukkoja syntyi huomattavia määriä ja niitä vietiin paljon myös silloiselle venäjälle. On vaikeaa päätellä, miten tunnettu rautalampilainen korupuukko on saanut muotonsa ja loistavan ulkonäkönsä. Ilmeisesti kuitenkin jo tuolloin kuuluisaksi tunnettu kauhavalainen puukko on ollut suunnittelun

lähtökohtana, sillä sen vaikutteilta ei voi välttyä tarkastellessaan rautalampilaista korupuukkoa. Hänninen on kuitenkin onnistunut hyvin muutostyössään, sillä vaikkakin puukot nopeasti vilkaistuna muistuttavat toisiaan, niin lähemmin tarkasteltuna ne eroavat suuresti ja voidaan puhua todella eri puukkomallista.

Rautalammin korupuukko

Puukon terä on selkeä ja linjakas. Malli on miltei yhteneväinen tuon ajan kauhavalaisen kanssa, mutta viisteen teroitus nousee selvästi lähemmäksi hamaraa ja terän hamarapuolella ei ole kauhavalaiselle jo tuohon aikaan tyypillistä keikkaa, eli hamaran notkahdusta ennen terän kärkeä.

Pitkän alahelan sovitusta terälle helpottaa terän juureen jätetty palko. Kapea hamaran osuus on hiottu hiukan kartiomaiseksi kauhavalaisen tapaan. Sorkkoupotetun korupuukon pää on kasattu tuohesta, mutta Pariisin maailmannäyttelyssä vierailut puukko on saanut päänsä suomalaisesta visasta ja sen somisteena on lisäksi puna-musta raidoitus, joka on varmaankin tehty silloisista muoviaiaineista. Emil Hännisen valmistamien puukkojen ylähelana on ns. kypäränuppi, joka on valettu uushopeasta. Hela on uraviilattu ja sen yläosaan on lisäksi viilattu koristekuviot, jotka muistuttavat linnun siipiä.

Korupuukon tuohiseen päähän upotetuista korukuviosta on jäänyt jälkipolville ainakin kolme versiota. Lisäksi pieniä muunnelmia tapaa tarkastellessaan vanhoja Hännisen puukkoja. Kuvio on melkoisella varmuudella luonut Emil Hänninen ja tekniikka on kotoisin varmaankin pohjanmaalta, koska jo silloinkin tieto ja ihmiset kulkivat pitkin maata. Kuvio on kaunis ja symmetrinen. Myöhemmin sitä on alettu kutsua kielokuvioksi ja se onkin eräs suosituimmista nykyisin kursseilla käytetyistä perinnekuvioista, koska sen tekeminen onnistuu helposti myös ensikertalaiselta.

Kuva 21 Rautalampilainen korupuukko on varustettu kielokuviolla. Valmistaja Arto Liukko.

Jo varhaisissa Emil Hännisen valmistamissa puukoissa alahelojen kaivertamiseen on käytetty tyyliteltyä ”Hannun vaakunaa” ja lisäksi puukon ympäri kulkevia koristeraitoja.

Puukon tuppi

Suurin ero kauhavalaisen ja rautalampilaisen välillä löytyy tupesta. Rakenne on samanlainen, mutta rautalampilainen eroaa tupen peiliosuuden suhteen melkoisesti. Tuppea edestäpäin tarkastellessa se näyttää miltei kolmikulmaiselta. Vasta kun tuppea kääntelee, niin se osoittautuukin kuusikulmaiseksi. Suurin ero kauhavalaiseen on peilissä, joka on erittäin kapea ja sivuviisteet täyttävät etufasaadista kaksi kolmasosaa. Kun katseen siirtää pitkään alahelaa, niin se yhtyy peilin alaosaan, piirtäen viivan kohti pyöreää helan nuppia. Tupen ovela muotoilu johtuu hienosti veistetyistä yksipuoleisesta lestasta, joka antaa puukolle sen persoonallisen ulkonäön. Tupen uushopeinen ylähela on kasattu juottamalla ja samalla sen takapuolen sauman päälle on juotettu kannikkeen lenkki. Tuppia tavataan myös ilman heloitusta, mutta Pariisissa vierailut puukko oli juuri edellä esitetyn mukainen. Väritys tupessa on musta, mutta kapea peili on saanut värikseen kirkkaan punaisen, joka antaa sille voimakkaan kontrastin. Tupen peili on nyyllattu ja koristeltu erilaisilla lehti ja tähtikuvioilla, mutta sivuviisteet ovat saaneet taajan vinoruudun aina alahelaan asti.

Muitakin valmistajia on ollut ja on vieläkin

Opittu tieto kulki suvussa ja ainakin Emilin poika Heikki oppi puukon valmistuksen. Myös Heikki Hännisen veljenpoika Raikas Hänninen on valmistanut rautalampilaisia. Kuuluisin Emil Hännisen ajan suvun ulkopuolinen mestari on ollut Ivar Haring, joka innostui myös puukon valmistuksesta. Valitettavasti vain hänen mainiot työnsä ovat miltei hävinneet ajan saatossa. Tiettävästi kuitenkin Kansallismuseon kokoelmissa on yksi hänen valmistamansa puukko.

Kuva 22 Ivar Haringin valmistama tuppuri, mutta puukon on valmistanut alkuperäisen mallin mukaan Arto Liukko.

Ivar Haring syntyi 1887 ja kuoli Tampereella 1954. Hän toimi nuoruudessaan Karttulassa seppänä, mutta muutti Kuopioon 1914 ja sieltä ennen sotia Pirkkalaan 1937. Työpaikka löytyi vauhdikkaalta alalta, eli Valmetin Lentokonetehtaalta, jossa hän työskenteli ilmeisesti hienomekaanikkona ja viilarina.

Harvat tietävät tämän puukkoseppän olevan myös metallin kaivertajan. Kautta maan tunnettu partiovyön solki on Ivar Haringin käten töitä. Hän nimittäin kaiversi stanssin jolla näitä Suomen Partioliiiton solkia valmistettiin ja solki on edelleenkin käytössä. Osoituksena

hänen erinomaisista taidoistaan on Suomen vaakuna, jonka hän on kaivertanut kahden neliömillimetrin alueelle.

Puukkoja Ivar Haring valmisti luultavasti useita, mutta vain harvoja on säilynyt jälkipolville. Tuhoisa tulipalo hänen Pirkkalan Naistenmatkaan rakentamansa talon osalta lienee tuhonnut paljon arvokasta omaisuutta ja myös arvokkaita puukkoja.

Ilman Savonlinnan kanttorin Arto Liukon utteraa työtä ja kiinnostusta tämä korupuukko olisi luultavasti häipynyt suureen tuntemattomaan. Sorkkoupotustekniikan uudelleen käynnistäjänä hän aloitti myös rautalampilaisen puukon tutkimisen ja rakentamisen. Lisäksi hänen opissaan on ollut useita rakentajia, joten nykyisin tämän korupuukon tulevaisuus tuntuu turvatulta.

TOIJALAN PUUKKO

Eräs maamme kuuluisimmista ja kauneimmista korupuukoista on Toijalan puukoksi nimetty helahoito. Oikeastaan tuon upean esineen kuuluisi olla Jämsän puukko, tai oikeastaan Jämsänkosken puukko, jos nimi olisi sille annettu alkuperäisen tekijän ja sen suunnittelijan asuinpaikan mukaan. Puukko on nimittäin syntynyt Jämsänkosken Patalan kosken sahalla joskus 1800-luvun alussa tai puolenvälin paikkeilla luultavasti sahaseppä Jan Flinkin toimesta.

Kuva 23 Kaksi tunnettua vanhaa "Toijalan" puukkoa, jotka on valmistanut Jämsänkoskella Jan Flink.

Tarkkaa ja varmaa tietoa ei ole olemassa puukon suunnittelijasta, mutta jäljet johtavat joko Juho Flinkiin, tai sitten hänen poikaansa Kalleen. Alkuperäisiä tuolloin valmistettuja yksilöitä on tietooni tullut kaksi kappaletta, ja niitä tutkiessa voi olla varma, että ne ovat saman tekijän töitä. Suur Jämsän Historia kertoo manttaaliluettelossaan vuodelta 1823, että Vierelän kylässä on tuolloin asustanut Jan Flink, ja puolestaan Jämsänkosken rippikirjat 1820-luvulta tietävät Jämsänkoskella eläneen sahaseppä Juho Flinkin, joka on syntynyt 1795. Puukkoa myöhemmin valmistanut Lauri Vahtera muistelee jossakin aikakauslehdessä 1970-luvulla, että isoisä oli Flink, ja etunimi taisi olla Kalle. Näistä seikoista

voi päätellä, että 1795 syntyneen Juho Flinkin, jota on voitu kutsua myös nimellä Jan tai Johan, ja Lauri Vahteran välissä on oltava kolme sukupolvea, eli Juho, Kalle ja sitten Lauri. Lauri Vahtera kertoo myös tuon lehden jutussa, että puukkoa ovat valmistaneet hänen lisäksi isä, isoisä, ja tämän isä, jolloin puukon synty ajoittunee 1800-luvun alkuun.

Puukon nimen selittää se seikka, että suku muutti Toijalaan ja puukkoa alettiin muuton jälkeen valmistaa jatkuvasti, jolloin oli luonnollista sen nimeäminen asuinpaikkakunnan mukaan.

Puukon oivallukset ovat huippuluokkaa

Lieneekö puukon synty saanut vaikutteita jostakin muualta, sillä kokometallisella tupella olevia puukkoja on tehty ainakin jo aikoinaan Ruotsissa ja Norjassa. Voisi hyvin kuvitella, että ensimmäisen puukon tekijä on nähnyt mallin jonkun lännestä päin saapuneen herran vyöllä, joka on käynyt katsastamassa Jokvarren vesivoimalla pyöriviä laitoksia. Joka tapauksessa kyseisen puukkomallin valmistaminen oli tuolloin melkoinen haaste kenelle tahansa, sillä työvälineet ja materiaalit olivat varsin alkeellisia.

Pienemmän puukon terä on taottu hyvästä hiiliteräksestä, jota oli varsinkin sahojen ympäristöissä helposti saatavilla. Tekijä on osannut karkaisun salat, sillä puukko on vieläkin melko mukavassa terässä. Puukon pää on valmistettu jostakin luusta, ja se on kauniisti rihlaviilattu koko näkyvältä osalta. Helat ovat pitkät, ja ne on pakotettu muotoonsa, jonka jälkeen ne on juotettu alapuolelta, eli terän teroituksen puolelta hopealla umpinaisiksi. Puukon pää on poikkileikkaukseltaan ovaali, jolloin se sopii käden anatomiaan parhaiten. Molempiin uushopeisiin heloihin on viilattu koristeraidat ja pitempi osa on molemmissa viilattu faseteille, joita on 16 kappaletta. Puukko on kasattu siten, että alahela on valettu terään kiinni lyijyllä, ja ylähelan päälle on sovitettu ovaalin muotoinen lappu, jonka päälle terän ruoto on niitattu.

Tuppi on mestarin työtä

Tuppi onkin sitten varsinainen sen aikaisen mestarin taidon näyte. Sen materiaali on myös uushopeaa, ja juotoksista voi päätellä sen syntyneen kolmesta kappaleesta. Myöhemmin tuppia valmistettiin kahdesta kappaleesta ja kuulemma myös jo silloin yhdestä kappaleesta. Tupen sisällä on nahkainen tuppi, joka näkyy molemmilta puolilta terän kohdalta, ja siihen tekijä laitto tavallisesti oman nimensä etupuolelle.

Tässä vanhassa yksilössä ei nimeä erotu, vaikkakin hauraan nahan pinnassa on joitakin koukeroita. Saattaa myös olla, että tapa tuli käyttöön vasta myöhemmin. Tuppi on kauniisti koristekaiverrettu ja myös fasettiviilattu yläosaltaan. Kannike tässä tupessa on periteinen kauhavalainen ketjukannike, mutta myöhemmissä malleissa se on tehty uushopeisesta langasta ja levystä siten, että kannikkeessa on vuorotellen lankalenkki ja levylenkki. Vyöhön tuppipiroska pantiin killumaan levystä valmistetulla kannikkeella, joka lukittuu hakaneulan tavoin putoamisen estämiseksi. Tupen kärki päättyy pyöreään nuppiin, joka on juotettu hopealla paikalleen.

Teurastajan työvälineenä kymmenet vuodet

Toinen tapaamani puukko on ollut jokapäiväisessä käytössä kymmeniä vuosia. Perimätieto kertoo siinä olevan jo kolmannen terän, joka on viimeksi luultavasti valmistettu sotilaskiväärin pistimestä. Seikan voi päätellä terän sivuilla olevasta urasta, joka on jyrskyttävä ja se on leveydeltään juuri "Pystykorvan" pistimessä olevan levyinen.

Puukko on varsin kookas. Se on tuppineen 305 mm pitkä, ja pelkkä puukkokin on 255 mm. Juuri tämän puukon tiedossa oleva historia on auttanut selvittämään Toijalan puukon alkuvaiheet melko tarkasti.

Puukon omistaja on saanut sen isältään, joka puolestaan on saanut sen myös isältään, joka on syntynyt 1885. Perimätiedon mukaan tämä isoisä sai puukon seppä Flinkiltä jo nuorena työpalkkanaan. Tämä on tapahtunut joskus 1900 vaihteessa, eli antaja on ollut Lauri Vahteran isä tai isoisä. Viimeisten 45-vuoden aikana puukkoa ei ole käytetty. Puukko on koristeluiltaan ja rakennustavaltaan täysin toisen puukon kaltainen, mutta vain sen koko on suurempi.

Lauri Vahteran Toijalan puukko

Kuvassa oleva kolmas puukko on Lauri Vahteran tekemä luultavasti joskus 1950-luvulla.

Kuva 24 Lauri Vahteran Toijalassa valmistama puukko.

Puukko noudattelee tarkasti esi-isien mallia, mutta tupen kärjen kaarevuutta on hiukan lisätty näyttävyyden parantamiseksi, ja kaiverrukset ovat tupessa hiukan erilaiset. Tupen peilin nahkaisesta pinnasta löytyy selvästi tekijän nimi, Vahtera. Puukko on sulavalinjainen ja sitä ei ole hiottu kertaakaan tekijän viimeistelyn jälkeen. Fasettiviilatut helat ovat upeat, ja pään keskikohtaan on käytetty mustaa eboniittia, jota somistaa kaksi ruskeaa raitaa, jotka on rajattu millin levyisillä uushopeasta valmistetuilla levyillä. Pään nuppiin on viilattu vinoneliö, jonka päälle ruoto on niitattu.

Perinne jatkuu Ikaalisissa

Tietooni ei ole tullut, että kukaan Vahteran perillisistä jatkaisi puukon valmistusta, mutta jatkaja löytyy Ikaalisista.

Maanviljelijä ja puukkomestari Jukka Hankala on paneutunut tämän loistavan perinnepuukon saloihin viimeisen päälle. Fiskarsin puukkokilpailussa hänen työnsä ovat herättäneet ihailua jo monia vuosia, ja tunnustus on ollut sen mukaista. Jukka Hankala on voittanut kaiken mahdollisen taidokkailla töillään. Myös muut pohjoismaat ovat palkinneet Jukka Hankalan tasokkaissa kilpailuissaan monilla ensimmäisillä palkinnoilla. Jukka Hankala valittiin myös ensimmäiseksi vuoden puukkosepäksi pari vuotta sitten Fiskarsissa.

Kuva 25 Jukka Hankalan valmistama Toijalan puukko.

Toijalan puukkoja on alkanut syntyä myös useilla kursseilla ympäri maamme, kun innokkaat puukonrakennusta harrastavat ihmiset ovat lähteneet mukaan tämän taitoa ja kärsivällisyyttä vaativan puukkomallin tekemiseen.

Kuva 26 Hyvinkään Kansalaisopistossa pitämälläni kurssilla syntyneitä toijalalaisia.

PEKANPÄÄN PUUKKO

Pekanpään kylä sijaitsee noin 50 km Tornioista pohjoiseen. Tällä kohdalta alkaa erittäin koskirikas jokiosuus, jolloin tukinlaskun aikoihin paikkakunnalle kertyi suuri joukko tukkilaisia uittoa hoitamaan. Paikkakunnan sepät pääsivät näin myymään puukkojaan ja pian puukkopajoja alkoi olla yhdessä ja toisessa talossa. Puukosta kehittyi varsin omintakeinen, melko suurella tuohikahvalla varustettu malli. Hiljalleen sama malli levisi pitkin jokilaaksoa ja voidaankin puhua myös Tornion jokilaakson mallista. Puukon alahelana on melko ohut messinkilevy, joka tukee tuohia ja liittää kahvan tukevasti suoraan terään. Terä on aina ollut tyyppillinen vuolupuukon terä ilman palkoa, joka tekee puukosta hyvän vuolupuukon. Tupen kannike on ollut aina yksinkertainen nahkaviilleke, joka kiertää tupen etupuolelta ja päättyy tukevaan solmuun. Perinteinen puukon tekijän signeeraus stanssattiin tupen etupuolelle kahvan kohdalle. Kuvan puukon on valmistanut Armas Hartikka, joka on ollut viimeisiä tämän perinnepuukon tekijöitä.

Kuva 27 Armas Hartikan tekemä Pekanpää puukko.

KAINUUN PUUKKO ON TOMMI

Kainuun puukon nimeksi on tullut jo yli sata vuotta sitten Tommi. Nimi juontuu puukon ensimmäisen valmistajan Kalle Keräsen opettajasta, Thomas Woodward nimisestä englantilaisesta Fiskarsissa toimineesta alan taitajasta, jonka kerrotaan opettaneen Kalle Keräselle tuolloin maassamme harvinaisen öljykarkaisun.

Puukon juuret ulottuvat pitkälle 1800-luvulle. Niihin aikoihin Hyrynsalmen Oravivaarassa työskenteli sepänsällinä Kalle Keränen (1844–1912) ja hän oli kuullut, että Fiskarsiin oli tullut englantilainen mestari opettamaan suomalaisille puukonrakennusta ja myös öljykarkaisua. Samoihin aikoihin 1762 maassamme alkoivat vaikeat nälkävuodet ja niin Kalle päätti lähteä etelän maille oppimaan uusia asioita ja paremman leivän syrjään. Reppuun leipää ja kävellen taittamaan matkaa. Tiedossa ei ole milloin Kalle perille saapui, mutta töihin hän kuitenkin pääsi, koska kokemusta sepän töistä oli jo hankittuna.

Kuva 28 Kalle Keräsen muistokivi laattoineen on hänen entisen pajansa paikalla Oravivaarassa Hyrynsalmella.

Mitenkä sitten lienee öljykarkaisun tuleminen maahamme, sillä Fiskarsissa oli mm. Edward Hill ja muitakin alan mestareita ollut jo pitkään. Kuitenkin perimätiedon mukaan öljykarkaisun ja messinkivalut Kalle Keräselle opetti juuri Thomas Woodward. Kolme vuotta riitti etelän hulinaa Kallelle ja hän palasi takaisin Oravivaaraan omaan pajaansa.

Tommi puukon synty

Perimätieto kertoo, että Kalle alkoi valmistaa puukkoja, koska sen taidon hän oli hyvin oppinut Fiskarsissa. Malliksi hän otti kotiseutunsa kainuulaisen perinnepuukon, joka on selkeän suoraviivainen ja hyvin käteen sopiva. Kuitenkin puukon hamarassa, puukon terän kärkeen ulottuva, noin 40–50 mm pitkä kevennys jäi pois. On edelleen hämärän peitossa, miksi Kainuun puukossa tuolloin oli tämä kevennys, mutta arvellaan sen olleen tervatynnyrin kannen uran tekemiseen käytetty mitta. Puukon nimeksi tuli Kallen opettajan, Thomaksen suomennettu versio, eli Tommi.

Kuva 29 Mauri Heikkisen valmistama Tommi nuodattaa vanhaa perinnettä.

Kallen tekemät puukot kehittyivät hyväksi työvälineiksi ja niillä oli menekkiä erinomaisen terän vuoksi. Puukkomalli tuli tunnetuksi myös maakunnan ulkopuolella ja samaa mallia alkoivat valmistaa myös muut seutukunnan sepät. Tiedossani ei ole, milloin ns. arkitommin tuppi sai musta-punaisen värityksen, josta se tunnetaan jo kaukaa. Samoin on asia tupen koristelujen osalta, mutta perinteisiksi ovat muodostuneet havukuvio yläosassa ja peilin rajaus yhdessä lehväkuvion kanssa. Kalle Keränen menestyi hyvin puukkojen valmistajana ja kerrotaankin aluksi hänen nimensä hiljalleen muuttuneen Tommi Keräseksi. Kun aikaa kului ja varsinkin jos Kalle sai pari mukillista hyvää pontikkaa, niin lopuksi olikin Oravivaaran pajan seppänä vain pelkkä Tommi, joka teki hyviä puukkoja paikalle saapuneille tilaajille ja uskalsi tuoda myös asiansa reilusti

julki.

Tommeja on moneksi

Monilla maamme puukkoja valmistavilla paikkakunnilla on ideoitu ”tuppiroskia”, joissa on useampia puukkoja samassa tupessa. Tommin osalta kaksineuvoinen puukko on hyvin tavallinen malli. Pienempi puukko soveltuu näppärään nakerteluun ja suurempi puukko raavaampiin hommiin. Kainuulaiset puukkosepät eivät ole tyytyneet tähän, vaan ”härmläisen” puukon tapaan piti saada myös kolme puukkoa samaan tuppeen. Silloin aletaan Kainuussa puhua Tommiryppästä, eli Kainuun murteella Tommiryväs. Mutta pitäähän sitä olla jotain erikoista ja niin jotkut taitajat ovat istuttaneet samaan tuppeen jopa neljä puukkoa.

Kuva 30 Pentti Kaartisen tekemä kolmineuvoinen ”tommiryväs”.

On siinä ryvästä kerrakseen. Tupen ompelussa alkaa tulla jo taitajankin rajat vastaan, sillä pitämälläni kaksineuvoisen kurssilla jotkut alan harrastajat ovat ilmoittaneet tekevänsä ”triplan”, eli kolmineuvoisen, ja silloin ompelun aikana kuuluu melkoista ähinää ja ”sielun viholliset” singahtelevat taajaan. Kuitenkin näille kurssilaisille pitää nostaa hattua, sillä kaikki työt ovat onnistuneet loistavasti. Kolmineuvoinen Tommi on vielä jotenkin kannettavissa vyöllä, mutta neljä puukkoa samassa tupessa alkaa mennä jo ”elvistelyn” piikkiin, tai sitten vain vitriiniin tekijän tai keräilijän iloksi. Olenkin joskus ”piruuttani” ehdottanut, että eikö joku voisi tehdä vaikkapa sellaisen ”kuudesti laukeavan”. Vielä ei ole

sellaista ilmaantunut nähtäville.

Tavallisia mustatuppisia arkitommeja valmistetaan eri kokoja. Akkain malli on hiukan pienempi kuin tavallinen miesten malli. Poikain malli on vieläkin vähän pienempi, mutta molemmat ovat malliltaan ja tupeltaan samanlaisia kuin normaalikokoinen Tommi. Kaikki nämä mallit ovat väritykseltään arkitommin kaltaisia. Jotkut taitajat ovat lähteneet tekemään mallista myös miniatyyrejä. Hyrynsalmen Letuskylällä puukkoja takova SM Pentti Kaartinen on paneutunut myös todella pieniin Tommeihin. Näitä puukkoja kannetaan hameväen korvissa haluttuina koruina ja kuitenkin ne ovat täysiä puukkoja muodoltaan, sekä valmistettu tavallisen puukon tavoin. Nykyisin Tommin malleja on syntynyt lisää, sillä puukkoa on alettu valmistaa mm. myös korumallisena ja otuksen nahkan avaukseen soveltuvana mallina metsästäjille.

Juhla- ja jääkäri Tommi

Puukko on kuulunut suomalaisen miehen juhlapukuun jo satoja vuosia. Myös Kainuun Tommi on saanut mallin, joka on killunut häissä ja hautajaisissa vapaan miehen tunnusmerkkinä. Tämä Tommi eroaa tavallisesta arkimallista melkoisesti. Puukko on

varustettu pitkällä fasettivilatuilla heloilla puukon ylä- ja alapäässä. Helojen välissä puu on erikoisen hyvää raidanjuurivisää, joka antaa puukolle loistavuutta. Tuppi noudattelee arkitommin mallia, mutta sitä ei ole väritetty, vaan tuppi loistaa kasviparkitun nahan omalla vaalealla värillä.

Jääkäritommin historia juontaa maamme itsenäistymisen aikoihin ja jääkäreihin. Suuri joukko nuoria miehiä lähti 1900-luvun alussa suomesta saksaan koulutettavaksi, jolloin ajatuksena oli poistaa venäläinen sotaväki maastamme. Osa näistä lähti myös Kainuun kulmilta matkalle ja usein etappipaikkana oli Hallan Ukon kortteeri Hyrynsalmella. Tarina kertoo asiaa seuraavasti. Kaikki Hallan Ukon luona yöpyneet saivat lahjaksi puukon, joka oli Tommi, mutta sen terä oli tavallista pitempi, eli seitsemän tuumaa, joka on noin 180 mm. Puukko oli muutenkin järeämpi ja hyvin soveltuva sotilaille. Puukot valmisti Kalle ”Tommi” Keräsen poika Setti Keränen, jota ei pidä sekoittaa Komulan Setti Keräseen. Tämä puukkomalli on säilynyt valmistuksessa meidän päiviimme asti ja se on eräs nykypäivän keräilijöiden halutuimpia malleja. Puukon väritys on ollut arkitommin kaltainen. Asia on varmistunut kuuluisan jääkäriin, kenraaliluutnantti Kurt Martti Walleniuksen aikoinaan saamasta mallista, joka on ollut Pentti Kaartisen tutkittavana.

Kuva 31 Jääkäri Tommin sai lahjaksi Hallan Ukolta kaikki etappipaikassa yöpyneet saksaan jääkärikoulutukseen lähtijät. Kuvan puukon on valmistanut Pentti Kaartinen alkuperäisen malli mukaan.

Tommi lienee ainoa puukko maassamme, jonka perinnön vaalimiseksi on perustettu oma perinneyhdistys. Yhdistyksen kotipaikkana on Hyrynsalmi ja sen puuhämiehenä on toiminut kotiseutuneuvos Kalle Juntunen, joka on toiminut myös yhdistyksen puheenjohtajana monet vuodet. Yhdistys on kartoittanut mm. tämän perinnepuukon mitoitus, mallia ja myös standardoinut ne. Yhdistys järjestää Tommi puukon näyttelyitä ja vaalii tämän Kainuulaisen työkalun säilymistä alkuperäisenä. Tommi puukon kuuluisimpia ihailijoita ja käyttäjiä oli esim. Presidentti Urho Kekkonen, joka ei hyväksynyt juurikaan muita puukkoja erämatkoilleen. Puukkojen valmistajatkin olivat kotoisin usein

Hyrynsalmelta, kuten myös kuuluisa Tommin tekijä ja Kekkosen ”hoviseppä” Komulan Setti Keränen, jonka luona Komulan vaarassa Kekkosen usein poikkesi Kainuun retkillään.

Kuva 32 Komulan Setti Keräsen 90 vuotiaana tekemiä Tommipuukkoja . Vasemmalla tavallinen Tommi ja oikealla akkain Tommi, joka on pienempi versio. Puukot on kuvattu ”väärinpäin” siksi, että hänen persoonallinen leimauksensa vasemmalla puolella on saatu näkyviin.

Kekkosen matkoista on Taisto Keräsen omistamassa Komulan pirtissä muistona monia presidentin lahjoittamia esineitä. Komulan Setistä on tehty myös elokuva, jossa hän valmistaa Tommia lähes 90 vuotta vanhana. Setin paja on vieläkin tallella ja kiinnostuneiden tutkittavissa.

Tommin taitajia on nykyisinkin paikkakunnalla useita. Mestarin arvon Fiskarsissa on saanut mm. Mauri Heikkinen. Uusia seppiä syntyy, sillä

Pentti Kaartinen pitää Tommin kurssia Hyrynsalmen kansalaisopistossa, jonka oppilaita on vilahdellut myös palkintosijoilla SM kilpailussa Fiskarsissa. Tommista puhuttaessa ei voida myöskään unohtaa muita rakentajia ympäri Kainuuta. Kuuluisimpia ovat mm. Kemppaiset, jotka valmistivat näitä puukkoja vuosikymmenet Kuhmossa. Hyrynsalmen naapurikunta Ristijärvi on myös kuuluisien Tommi seppiä kotipaikka, jossa mm. Pekka Ronkainen on takonut aikoinaan upeita puukkoja satoja kappaleita. Tommista voisi kirjoittaa vaikka kirjan, sillä paljon olisi tarinaa tämän puukon tiimoilta. Asiasta kiinnostuneet löytävät vaikkapa netistä suuren joukon Tommiin liittyvää tekstiä, kuvia ja sen rakentajia.

STUORRA NIIBI ELI SAAMELAINEN LEUKU

Selviytyminen arktisten alueiden ankarassa ilmastossa on vuosisatojen kuluessa synnyttänyt monia toimeentuloa helpottavia keksintöjä. Eräs niistä on kiistatta saamelainen kirveen korvike, eli leuku.

Stuorra-Niibin syntyhistoriaa tuskin kukaan pystyy selvittämään, mutta voidaan päätellä ja olettaa sen syntyneen samoihin aikoihin kun tavallinen puukko kehittyi raskaaksi väkipuukoksi. Aikaa tuosta on vierähtänyt reilusti tuhat vuotta ja saamelainen heimo asusteli eteläistä suomea, josta taas on muistona satoja Lappi sanalla alkavia paikan nimiä. Saamelaiset ovat toki tunteneet myös kirveen, mutta sen kuljettaminen vyöllä tai poron vetämässä pulkassa on hankalaa ja myös vaarallista. Leuku kehittyi melko painava teräiseksi ja suurikokoiseksi puukon tapaiseksi aseeksi, jolla pystyi tekemään kotapuut, tulitarpeet ja lähes kaikki voimaa vaativat paimentolaiselämässä tarvittavat työt. Sen kuljettaminen tukevassa vyössä on helppoa ja turvallista, eikä terän reilu paino tunnu kannettaessa.

Vanha mallisto

Entisinä aikoina leuku oli aina valmistettu puoliluuuppiseksi. Tupen alaosa oli tukevaa porohirvaan sarvea ja nahkainen yläosa oli ommeltu kotiparkitusta poron nahasta. Kun muistetaan ihmisen halu nähdä ja tehdä jotakin kaunista, niin sarviosa oli mitä mainioin paikka koristelulle. Vanhat, myös työkäyttöön valmistetut tupet ovatkin aina kaiverrettu moni-ilmeisillä koristekuviolla ja saattaapa niistä löytää myös onnea tuovia taikamerkkejä. Nahkainen yläosa kiinnitettiin luuosaan kahdella eri tavalla. Luuosaa muotoillessa sen sivuille jätettiin eräänlaiset luunapit ja nahkaan tehtiin niiden kohdalle reikä, jolloin yläosa istuu tukevasti paikallaan, kun märkänä ommeltu nahka kuivuttuaan kutistuu. Toinen tapa on tehdä luuosan yläpäähän pari uraa, joihin ommeltu nahka nyyllataan, eli pakotetaan. Tupen muotokieli on aina suoraselkäinen ja ryhdikäs, eikä tuppi koskaan leviä vasemmalle puolelle sivuviivan yli. Kannike on alkuperäisenä aina punottu poron sisnaksi parkitusta nahasta ja vaikka se näyttää ohuelta, niin se on erittäin tukeva. Malleissa on havaittavissa pieniä eroja metsäsaamelaisten ja tunturisaamelaisten välillä.

Kuva 33 Pasi Jaakonahon tekemä alkuperäisen mallinen mukainen puoliluuuttupinen Stuurra-Niibi, eli leuku.

Leukun terä taottiin hiiliteräksestä ja usein se entisinä aikoina tehtiin käyttäjänsä mieltymysten mukaan. Tavallinen terän pituus on noin 20 cm, mutta eroja on paljon. Terän paksuus on noin 5 mm ja leveys 30–40 mm. Näillä ominaisuuksilla saadaan tarpeeksi iskuvoimaa ja suunnilleen kirveen teroituksen mukainen teräkulma soveltuu hyvin lyövään työskentelyyn. Leukun kahva on aina kokopontinen, eli se leviää tasaisesti yläosastaan, jolloin ote on siitä tukeva. Kahvan rakentamiseen on aina käytetty poron sarvea, mutta usein keskiosassa on myös koivun pahkaa. Saamelainen vanha uskomus on, että sopiva ääni pitää pahan loitolla. Siksi joskus tapaa leukuja, joissa pään ponsi on ontto. Tilaan on asetettu pari pientä luuhaulia, jotka pitävät pientä rapinaa kun leukua käytetään.

Nykyiset mallit

Nykyajan ihminen tuntee tavallisesti leukun suurikokoisena puukkona, jonka tuppi on tehty tavalliseen tapaan nahasta. Vanhat ja alkuperäiset olivat kuitenkin aina puoliluuutupella varustettuja. Monta vuotta kestäneen tutkimustyön tuloksena viimein minulle selvisi miksi leuku on muuttunut aikoinaan kokonahkatuppiseksi. Kun maahamme iski raju kato 1862 alkaen, niin suomalaiset lähtivät sakoin joukoin kohti pohjoista ja Ruijan rantoja, jossa pärjää vieläkin selvällä suomen kielellä. Mennessään halki laajan pohjoiskalotin he ostelivat paikallisilta saamelaisilta työkaluja ja niin aidot puoliluuutuppiset leukut loppuivat nopeasti. Piti keksiä nopeampi tapa tehdä tuppia ja niin alettiin käyttää pelkkää poron nahkaa. Tapa on sitten jäänyt elämään varsinkin eri tehtaiden ja yksittäisten valmistajien joukkoon.

Kuva 34 Nykyinen leuku on yleensä varustettu kokonahkaisella tupella. Tämän leukun terän on valmistanut ”Emäseppä” Yrjö Puronvarsi, mutta leukun rakentajaa ei ole tiedossa. Leuku on ostettu Kaamasen Tuula ja Veikko Tasalan karvamarketista joskus 90 luvulla.

Onneksi kuitenkin maassamme pidettävillä saamelaispuukkojen kursseilla opetetaan perinteisen luutupen tekoa ja vanhat kaiverrusmenetelmät. Tämän päivän leuku tehtaissa valmistuu useimmiten ruostumattomalla terällä varustettuna ja hyvin kiillotettuna. Muutamat valmistajat jatkavat edelleen hiiliteräksen käyttöä ja vanha perinne elää perinteisenä varsinkin aivan maamme pohjoisosassa Outakoskella. Leukun suosio on edelleen vankka. Sitä käytetään paljon varsinkin varusmiesten kurssipuukkona, retkeilyssä, metsästyksessä ja lahjaesineenä. Saamelaisten poromiesten vyöllä sen näkee aina oikealla paikallaan.

Marttiin puukkotehdas on myös valmistanut jo kymmeniä vuosia leukuja ja myös yli puolimetristä mallia, jolla ei juurikaan ole muuta käyttöä, kuin lahjana sellaiselle, jolla on jo kaikkea muuta. Leukua tai ainakin sen tapaista teräkalua valmistavat lähes kaikki maamme puukkoja valmistavat yritykset.

SAAMELAINEN PUUKKO ELI UNNA NIIBAS

Saamelainen puukko on eräs kauneimpia ja taidokkaimpia käsityön helmiä mitä puukkojen alalla on koskaan tehty. Arktisen alueen taitavat osaajat ovat ladanneet siihen vuosisatojen kuluessa mystiikka ja taidetta, mutta se on myös erinomainen työväline moneen tarkoitukseen.

Kuva 35 Petteri Laitin valmistama Unna-Niibas on tyylikäs kaunis katsella, sekä erinomainen työpuukko. Tämä yksilö on valmistettu jo 80 luvulla ja varustettu hänen takomallaan terällä.

Puukko on varmasti syntynyt vuosisatojen, ehkä jopa tuhansien vieressä ja se on saanut oivallisen muotokielensä leukun tapaan jo silloin kun saamen kansa vaelteli täällä lantalaisten mailla. Porojensa mukana jutaavat, eli kulkevat saamelaiset käyttivät hyväkseen kaiken mahdollisen mitä porosta sai tehtyä. Myös puukon kaikki muut osat, terää lukuun ottamatta, tehtiin tämän eläimen sarvesta ja nahasta, vain tunturikoivun pahkaa kelpuutettiin joskus puukon pään keskiosaan. Tuppeen käytettiin pelkästään poron sarvea ja kotikonstein parkittua nahkaa. Puukon valmistus

vei varmasti paljon aikaa, sillä työvälineet olivat hyvin yksinkertaiset ja työvalona pitkinä kaamoksen kuukausina oli vain kodan keskellä palava pieni nuotio. Vastaavasti kesäaikana valosta ei ollut puutetta, mutta terän takova seppä saattoi olla kymmenien jänkien takana ja satojen kilometrien päässä.

Saamelaisen yleistyökalu

Paimentolaismiljöössä elävä saamalainen tarvitsee puukkoa jatkuvasti. Se killuu leveässä vyössä peskin päällä ja sen takapuolella heilahtelee Stuurra-Niibi, eli leuku. Vielä nykyisinkin proeroetuksilla voi havaita saman asetelman ja joskus Unna-Niibaksia on kaksikin, toinen vähän kookkaampi ja toinen pienempi. Vain harvoin näkee nykyisin alkuperäisiä peskejä poromiesten yllä, mutta leveä ja taidokkaasti koristeltu vyö on säilyttänyt asemansa, se koristaa nyt moottorikelkka haalaria. Unna-Niibasta käytetään moneen tarkoitukseen. Sillä nakerretaan ilmakuivattua lihaa syödessä, leikataan leipää ja levitetään voita, vuollaan kiehiset nuotioon, koverretaan luusta erilaisia esineitä ja kaiverretaan vaikkapa uuden puukon taidokkaita kuvioita puukon päähän ja tuppeen. Proeroetuksilla emäänsä seuraavat vasat saavat nopeasti suopungin kaulaansa ja hetkessä ne joutuvat omistajansa käsittelyyn. Unna-Niibaksella leikataan vasojen korviin omistajan korvamerkit, josta ne voidaan erottaa vielä vanhempanakin.

Tyylikäs ja toimiva muoto

Saamalainen Unna-Niibas on kehittynyt aikojen kuluessa suoraselkäiseksi ja tyylikkääksi puukoksi. Puukko on aina ollut kokopontinen, eli ns. ylähela on joka puolelta laajempi kuin kahva. Tämä helpottaa puukon tupesta ottamista, sillä kaikissa aidoissa Unna-Niibaksissa on melko tiukka naksu lukitus, joka estää puukon putoamisen. Samalla puukko pysyy hyvin kädessä, vaikka käsi olisi liukas kalan perkuun tai poron teurastamisen tuoksinassa.

Valitettavasti vain uudet tyylisuuntauokset varsinkin läntisissä naapureissa ovat muotoilemassa myös tätä vanhaa perinnettä uuteen uskoon, joka ei ole kunniaksi tälle upealle puukolle ja sen jo satoja vuosia jatkuneelle tyylille. Perinteinen puukon pää on kokopontinen ja suora, sekä hyvin käteen sopiva ja aina terään nähden suorassa. Puukon tuppi alkuperäisenä on kaksiosainen, jolloin alaosa on aina poron sarvea ja siihen on istutettu koivuparkitusta poron nahasta yläosa. Nahka kiinnittyy tupen yläosaan tehtyihin uriin nyylaamalla ja kutistamalla, tai tupen yläosaan jätettyihin luunappeihin, jolloin nahkaosassa on niiden kohdalla reikä.

Kuva 36 Poromies on saanut lahjaksi tyylikkään saamelaisen Unna-Niibaksen.

Tupen alaosa kaartuu loivasti oikealle jos kysymyksessä on metsäsaamelainen malli. Tunturisaamelaisen puukon luuosa voi kääntyä miltei 90 asteen kulmassa sivulle, jolloin poron sarven haaraa on käytetty hyväksi. Jos puukko on rakennettu vasenkätiselle, niin nämä tietenkin kääntyvät vasemmalle päin. Tunnusomaista aidon oikeakätisen Unna-Niibaksen tupelle on se, että minkäänlaisia haarautumia ei sen vasemmalla puolella sallita ja tupen alaosassa ei saa olla tyylittömiä levennyksiä. Näitä tapaa pohjoisessa retkeillessä monissa tienhaarojen karvakojuissa, mutta saamelaiset kutsuvatkin niitä ”lapin puukoiksi”. Unna-Niibaksia on valmistettu aina myös kokoluutupella, jolloin paksusta hirvaan sarvesta saatiin tehtyä puukolle kokomittainen tuppi.

Kuva 37 Ari Kangasniemen valmistama kokoluutuppinen Unna-Niibas voitti Fiskarsissa hopeamitalin.

Terä on hyvää hiiliterästä

Puukon terän entisinä aikoina takoi joku alan saamelainen osaaja ja aina hyvästä hiiliteräksestä. Terän viimeistelyyn ei paljoakaan kiinnitetty huomiota, mutta sen tuli olla hyvin karkaistu ja pystyvä. Hyvä keino on kokeilla terän pystyvyyttä poron sarveen. Jos sillä voi nakertaa sitä terän lohkeamatta, tai jos se ei käänny kaksinkerroin, niin silloin sen karkaisu ja päästö on hyvin tehty. Nykyisin tapaa myyjien pöydillä saamelaisia Unna-Niibaksia, jotka on valmistettu tehtaan tekemiin teriin, mutta ne lienevät omassa karsinassaan. Mielestäni aidon Unna-Niibaksen tekijän pitäisi takoa myös puukkoonsa terät ja varsinkin jos puukon hinta pyörii satasissa.

Koristelut ovat upeita ja käsin tehtyjä

Nykytekniikan aikakautena saa lukea mitä erilaisimpia juttuja netistä koristelun suhteen. Muotiin ovat tulleet pyörivät kaivertimet ja timanttiterät. Kuitenkin jos aikoo valmistaa Unna-Niibaksen periteisillä menetelmillä, niin ainoat työkalut ovat stikkeli, eli käsin käytettävä kaiverrin, tai sitten pieni kaiverruspuukko. Ennen kaikki taidokkaat kaiverrukset tehtiin puukon terän kärjellä ja jälki on todella upeata. Nykyisin kaiverruksiin käytetään paljon stikkeliä, mutta myös tarkoitukseen valmistettu puukon terän tapainen kaiverrin on vallannut alaa. Saamelainen ornamenttiikka on erittäin monipuolista. Heillä vuodenaikojen raju vaihtelu on lyönyt siihen oman leimansa ja taivaan ilmiöt ovat luoneet mm. monia aurinkokuvioita. Vanhat taikamerkit ovat myös suosittuja ja usko siihen, että paha pysyy loitolla pienenkin äänen avulla, on synnyttänyt rapisevia puukon nuppeja. Samalla nämä ontot ponnet luuhauleineen ovat kauniita ja taidokkaasti koristeltuja. Saamelainen perinnepuukko on myös saanut kosolti uusia tekijöitä lukuisten kansalaisopistojen järjestämien kurssien toimesta. Kursseilla perehdytään ikivanhaan perinteeseen ja sen ominaisuuksiin, sekä valmistetaan perinteen mukainen Unna-Niibas kaiverruksineen.

SOTAMUISTOPUUKOT

Eli asemasodan aikaiset puhdetyöpuukot

Maamme puukkokulttuuri on tunnetusti rikas, mutta tämä ryhmä on monilta osiltaan ylitse muiden. Puukot syntyivät puhdetöinä pitkinä päivinä ja iltoina, kun ainoana sotimistyönä oli tarkastella vartiovuorollaan periskoopilla tai haarakaukoputkella naapurin liikehtimistä. Puukoista kuvastuu maamme silloinen ahdistava tila ja koti-ikävä rakkaine ihmisineen, mutta myös joukko-osastot ja sotaretkien eri paikkakunnat ovat niihin usein kaiverrettuna.

Kuva 38 Asemasodan aikainen puukko syntynyt siellä jossain. Materiaalina oli usein naapurin pudonneen lentokoneen jäännökset.

Näitä puukkoja on vieläkin runsaasti tallella ja niitä säilytetään arvokkaana muistona isän tai papan matkoista sotareissulla. Tuskin kahta samanlaista puukkoa löytyy malliltaan tai koristelultaan, sillä jokainen pani niihin omat tuntuksensa ja tarkoitusperänsä. Puukon käyttötarkoitus oli tuohon aikaan moninainen. Sitä tarvittiin päivittäisissä askareissa enemmän kuin nykyisin, mutta se oli myös viimeinen hädän turva, jos vihollinen yllätti. Tästä johtuukin se, että usein ne ovat melko suurikokoisia ja ainakin terä on melko pitkä. Malli noudatteli jokaisen valmistajan omaa mieltymystä ja joskus niistä voikin päätellä jonkin verran tekijänsä kotiseutua. Erikoisen seikka

näissä puukoissa on se, että vain harvoin niihin on tekijä pannut nimensä tai edes nimikirjaimensa. Sitä useammin varsinkin tupista löytyy naisten nimiä ja usein maininta ”Muisto sieltä jostakin”. Aseveli Saksa komeilee monissa puukoissa kulmallaan seisovan hakaristin ja kotkien kera, mutta on joku käyttänyt puukkonsa tupen takapuolta myös eräänlaisena taulukkona. Tupen nahkaiseen takapuoleen on kaiverrettu 13 ristinkuvaa kolmeen eri tasoon. Ristien merkitystä voi vain arvailla, mutta kuitenkin mieleen tulee ensimmäisenä tehdyt tuhotyöt vihollisen puolella. Käsitys vain vahvistuu kun katsoo puukon pitkää ja tikarimaista terää. Olisi mielenkiintoista saada dna-määritys puukon alahelan ja terän välissä olevasta töhnästä.

Kuva 39 Puhdetyöpuukko, jonka takapuolella on 13 ristiä muistona jostakin?

Nykyisin nämä puukot ovat keräilijöiden suosiossa, kun niitä hiljalleen on tullut markkinoille kuolinpesien myyminä. Varmimmin sellaisen löytää halutessaan huuto.netistä osoitteella puukko.

Puukkojen terät

Näiden koviin olosuhteisiin valmistettujen puukkojen terät ovat erittäin kirjavaa laatua. Monissa terissä komeilee J. Marttiini Rovaniemi, tai lisäksi Järvenpää Kauhava. Näistä voi helposti päätellä omistajan purkaneen ostamansa puukon ja valmistaneen sen terään mieleisensä kokonaisuuden. Valtaosassa näitä puukkoja on kuitenkin jollakin tapaa itse valmistettu terä. Usein terästä löytyy leveä ura, jolloin aineena on ollut suomalaisen kiväärin m/39 tai m/28–30 pistin. Monissa puukoissa on kuitenkin selvästi itse taottu terä. Selitys löytyy SA:n varustuksesta. Tietyn yhtymän varustukseen kun kuului paja ja kenttäahjo. Kukaan ei tietysti voi kertoa kenen takoma terä on missäkin puukossa, mutta romua oli saatavana runsaasti, jolloin niistä löytyi myös hyvää terästä. Jotkut rakentelivat puukkoja myös toisille sotilaille ja maksuksi he saivat tavallisesti kavereitten annostupakat tai jotakin muuta tavaraa.

Alumiini oli yleisin materiaali rakentamisessa

Puukkoja rakenneltiin miltei mistä materiaalista tahansa, mutta useimmiten aineena on ollut alumiini, jota oli helppo kaivertaa ja myös valaa heloiksi. Alumiinia saatiin rintamalta löytyvistä lentokoneen romuista, mutta kerrotaan myös useamman kenttäpakin joutuneen puukon heloiksi, sillä kukapa niistä piti lukua. Alumiini kun suli mukavasti korsun tai teltan kamiinan lämmöllä ja muotti voitiin valmistaa miltei mistä vain. Viilaamista olikin sitten moneksi puhteeksi, jotta pää saatiin käteen sopivaksi. Usein puukkojen päät ovat kokonaan alumiinia ja terän ruoto on jätetty valun sisään. Puukon pään muut materiaalit kertovat myös omaa kieltään. Usein pään keskikohta on valmistettu jostakin sähkölaitteen eristeestä tai jopa lentokoneen ikkunan pleksistä, jolloin ruoto näkyy koko matkaltaan helojen välissä. Erääseen näkemääni puukon ruotoon oli valmistaja kaivertanut Kannas 1942. Päällä oleva kirkas kaarevaksi hiottu pleksi toimi samalla suurennuslasina, jolloin teksti näkyi selvästi. Perinteinen puu on usein käytetty aine puukon eri osissa ja monesti myös tupissa, sillä erittäin taidokkaita puusta valmistettuja tuppia esiintyy näissä puukoissa. Yksi erikoisimpia ja harvinaisimpia aineita on ollut kolopuu. Aine on valmistettu liimaamalla yhteen noin 0,3 mm paksua puuviilua silloisilla fenoliliimoilla. Aineesta tehtiin jo enne sotia lentokoneen potkureita, joiden ilmaa kohtaava reuna vahvistettiin metallilla. Aine oli varsinkin puukon ylähelan aineena näyttävä ja haluttu.

Ilmataistelu ja sen seuraukset

Järjestin noin 15 vuotta sitten Riihimäen Erämessuille laajahkon puukkonäyttelyn D-hallin lasivetriineihin. Mukana oli myös muutamia sotien aikaisia puhdetyöpuukkoja. Jossakin vaiheessa minua hälytettiin paikalle, sillä joku sotaveteraani halusi keskustella näistä alumiinituppisista puukoista. Tullessani paikalle veteraani esitteli itsensä ja halusi kertoa tositarinan asem sodan ajalta. Harmittelen vain, etten tullut merkinneeksi hänen nimeään ylös.

Tarina alkoi sillä, että eräänä päivänä rintamalinjojen yläpuolella käytiin ilmataistelu, jossa venäläinen hävittäjä tapasi kohtalonsa ja putosi noin 200m leveän ei kenenkään maan

keskelle. Alumiinia ja muuta romua lenteli joka puolelle. Pari päivää meni periskooppihommissa, kun himottua puhdetöihin tarvittavaa tavaraa olisi ollut mahtavat määrät. Kuitenkaan kukaan ei halunnut lähteä edes yöllä hankintamatkalle, sillä tiedossa oli naapurin tarkka-ampujat, jotka osasivat tehtävänsä.

Kolmantena päivänä tuli hälytys juoksuhaudasta keskellä päivää. Naapurin puolella liehuu suuri valkoinen lippu ja sen kummallakin puolella kypärä kepin nokassa. Kaikki tähystyslaitteet olivat käytössä, kun ihmettä seurattiin suomalaisten puolelta. Hetken kuluttua kypärien viereen nousi kaksi kättä ja samalla valkoinen lippu lähti kohoamaan hiljalleen ylöspäin. Pian näkyi kaksi päätä ja lippu nousi lisää. Hetken kuluttua naapurin juoksuhaudan reunalla seisoi kaksi venäläisssotilasta kasvot suomeen päin, välissään lippu ja vyöllä näytti olevan joitakin työkaluja. Kun suomalaiset eivät avanneet tulta, niin miehet lähtivät kulkemaan hiljalleen kohti suomalaisten juoksuhautoja. Päästyään puoleenväliin, ei kenenkään maata, he pystyttivät lippunsa ja sitten alkoi kuulua rautasahan jurskutusta. Suomalaisille tuli hirmuinen hätä. Nyt vievät kaikki tarveaineet, mitäs nyt tehdään. Venäläiset keräsivät tarvittavat aineet, kääntyivät suomeen päin ja tekivät hovikumarruksen käsi sydämellä. Poistuivat hiljalleen lippuineen kainalot täynnä alumiinia ja muuta mukavaa tavaraa. Päivä siinä mietittiin ja sitten pari ronskia rintamamiestä ilmoittautui samanlaiselle, mutta uhkarohkealle reissulle. Hommattiin valkoinen lakana ja tarvittavat välineet.

Jännitys kohosi huippuunsa, kun miehet lähtivät retkelleen. Toiminta tehtiin täysin samalla tavalla kuin naapureillakin. Laukaustakaan ei ammuttu ja duraalia saatiin harrastuksiin. Samanlainen tarvikkeiden hankinta jatkui koko asemasodan ajan pari kertaa viikossa ja muutoinkin laukausten vaihto hiljeni sillä rintamalohkolla, kertoi vanha veteraani. Lämpimät kiitokseni hänelle näin jälkepäin, vaikkakin luulen iltavirren tulleen jo hänenkin osalleen.

SUOMEN JÄRJESTÖPUUKOT

Suomi on aina ollut erilaisten järjestöjen luvattu maa. Entisinä aikoina, jolloin puukon kantaminen yleisillä paikoilla oli laillista ja mahdollista, syntyi erilaisten järjestöjen toimesta joukko puukkoja, joiden ulkoasusta jo kävi ilmi mihin kuppikuntaan sen kantaja kuului ja mitä lauluja hän lauloi.

Kuva 40 Järjestöpuukot olivat muotia varsinkin 20-luvulla.

Nykyisin nämä pääosin vanhat, jo liki sata vuotta lähentelevät puukot ovat haluttuja keräilyesineitä. Suurin osa niistä syntyi Kauhavalla, jossa oli tuolloin useita puukkoja valmistavia yrityksiä. Puukkojen muoto noudattelee usein tavallista kauhavalaista puukkoa, mutta niiden pää

rakennettiin kunkin järjestön kriteerien mukaan, jolloin pään värityksessä tulevat ilmi seuran omat tunnusvärit. Pään rakennusaineena oli tavallisesti silloin ahkerasti käytössä ollut kalaliitti, drolooni tai pekaliitti. Kaikki aineet lienevät suunnilleen samaa ainetta, mutta nimitykset vaihtelevat aineen valmistajasta ja myös tilaajasta riippuen. Aine on varhaista muovin tapaista ainetta ja sen teki suosituksi se, että siihen oli helppo kaivertaa erilaisia kuvioita ja tekstejä. Pinta saatiin kiiltäväksi ränttilaikalla ja kiillotustahnalla hiomalla. Nyt kun nämä puukot alkavat olla jo lähes sata vuotta vanhoja, voidaan havaita pään aineen värin muuttuminen päivänvalon vaikutuksesta. Usein tupesta otetussa puukossa on selvä raita tupen reunan kohdalla ja valoa saamaton osa loistaa alkuperäisessä kirkkaassa värissään. Tupet olivat tavallisesti heloitettuja perinnetuppia, jotka esiintyvät myös muissa eri paikkakunnille tehdyissä puukoissa.

Puukoissa on maamme historiaa

Puukot tulivat muotiin jo 20 luvulla, jolloin maahamme perustettiin lukuisa joukko sen ajan isänmaallisia järjestöjä ja seuroja. Kuuluisimpia lienevät Lapuan Liike, Akateeminen Karjala Seura, Suojeluskunta, Lotta Svärd ja Isänmaallinen Kansan Liike, eli IKL. Harvinaisuutena joukossa on punavangeille tehty puukko, joka muistuttaa maamme itsenäisyyden alkutaipaleiden katkerista ajoista. Puukkoja on tehty luultavasti vain muutamia ja itse olen nähnyt vain yhden sellaisen. Kuitenkin katsoisin sen kuuluvan samaan joukkoon näiden muiden samantapaisten puukkojen kanssa jo sen harvinaisuuden takia. Puukkoja lienee tehty myös monille muille järjestöille, mutta niistä ei minulla ole tietoa. Olisikin mukava asia, jos jollakin lukijalla olisi hallussaan näitä harvinaisuuksia ja niistä saisi tietoa maamme puukohistorian kartoittamiseen vaikkapa sähköpostilla [info\(at\)taistokuorti.com](mailto:info@taistokuorti.com) puukkojen kuvaamista ja identifiointia varten.

Nykyajan järjestöpuukot

Tiedossani ei ole kuin kaksi nykyaikana syntynyttä järjestöpuukkoa. Ensimmäinen ideoitiin Suomen Asehistorialliselle Seuralle ja sen toteutti lisäksi Järvenpään tehdas Kauhavalla. Puukko on leimatuilla hopeaheloilla varustettu ja se on tyyliltään puhdas kauhavalainen. Tupen ylähelaan on kaiverrettu seuran logo ja puukot on myös numeroitu.

Kuva 41 Suomen Asehistoriallisen Seuran numeroitu järjestöpuukko.

Toinen onkin sitten Suomen Puukkoseuran puukko, josta oli jo aikaisemmin juttua. Myös nämä tunnustuksena jaettavat puukot ovat numeroituja.

Usein tässä yhteydessä nykyisin unohdetaan Suomen Partiolaiset. Järjestö on perustettu aikoinaan eversti Robert Baden-Powellin toimesta englannissa ja se rantautui maahamme jo 1910. Samalla sen mukana tuli puukkomalli partiolaisille, joka varsinkin teränsä puolesta muistuttaa suuresti kuuluisan Bowien kehittämää puukkomallia. Puukkoa alettiin valmistaa partiolaisten tarpeisiin ja samalla se levisi muillekin käyttäjille ympäri maata. Puukkoja on valmistettu myös tietyille partiojärjestöille toimitettuna ja numeroituna, mutta niiden numeroinnista ei ole säilynyt tietoja. Nykyisin ne ovat harvinaisia keräilyesineitä. Puukkomalli on valmistuksessa edelleenkin mm. lisäksi Järvenpään tehtaalla Kauhavalla. Puukkoja on tehty myös muiden järjestöjen tarpeisiin, sillä ainakin Lotta-Svärd tunnuksin varustettuja puukkoja on olemassa.

Partiopuukko, on eräs maamme puukkokulttuurin kummajainen

Partioliikkeen perusti Robert Baden-Bowell Englannissa 1907. Suomeen liike rantautui jo 1910, jolloin ryhmiä alkoi syntyä eri paikkakunnille kuin itsestään. Ensimmäiset partioleirit järjestettiin 1911, mutta samana vuonna tsaari Nikolai II julisti liikkeen laittomaksi. Toiminta jatkui kuitenkin salassa. Puukko on aina kuulunut partiolaisen henkilökohtaiseen varustukseen, jolla lienee ollut suuri merkitys maamme puukon käyttötaidon opastuksessa nuorisolle viime vuosisadan alussa.

Hämärän peitossa on, kuka on tuonut, tai ideoinut suomalaisen partiopuukon mallin. Sehän ei liity millään tavalla maamme perinteiseen puukkomallistoon. Jo pelkästään puukossa oleva väistin, eli sormisuoja ei ole koskaan kuulunut maamme puukkoihin, maamme puukonkäyttäjien mielestä se on pelkästään tiellä, jos työskennellään puukolla eri otteilla. Useissa käymissäni keskusteluissa alan ihmisten kanssa, on tullut esille juuri partioliikkeen perustajan mahdollinen vaikutus puukon malliin. Lieneekö hän suositellut mallia sen turvallisuuden vuoksi, vai onko se meidän seppiemme keksintöä?

Kuva 42 Partio puukko on maamme puukkokulttuurin kummajainen.

Mallin kaltaisia puukkoja on ollut olemassa mm. naapurimaissamme jo paljon aikaisemmin, mutta niiden syntyyn on vaikuttanut varmasti tikarien mallisto sormisuojiineen, eli väistin kahvan ja terän välissä.

Terä on Bowie- puukon mallinen

Kuka keksi ja milloin syntyi suomalainen partio puukko ja sen ”omituiset” muodot, on edelleen mielenkiintoinen kysymys. Olisihan heillä ollut valittavana esikuvia laajasta maamme rikkaasta puukkomallistosta, mutta tämä uusi ja erikoinen malli yleistyi vinhaa vauhtia. Terän kärkeä kohti levenevä malli keikkakärkineen viittaa selvästi rapakon taakse, jossa Alamon taistelujen aikana 1836 kuollut Jim Bowie oli kehittänyt suurikokoisen taisteluun ja metsästyksen soveltuvan veitsen, jonka terämalli on samantapainen sormisuojiineen, kuin meidän partio puukko. Olisiko joku puukkojaideoiva seppä saanut päähänsä ryhtyä jäljittelemään tätä kuuluisaksi tullutta teräkalua. Partio puukon profiili ja sen näyttävä terän muoto oli varmasti hankintaa kiihottava seikka ja se on ollut puukon myynnin kannalta merkitsevä tekijä. Terän valmistaminen on ollut huomattavasti hankalampi tehdä, kuin esim. tavallisen vuolupuukon terän. Puukkomalli tuli joidenkin tietojen mukaan todennäköisesti valmistukseen ja käyttöön vasta 1930- luvun alussa ja tietyvästi sitä alkoi valmistaa lisäksi Järvenpään tehdas ensimmäisenä ja nykyisin myös viimeisenä. Voi olla, että jotkut ovat yrittäneet sen valmistusta jo aikaisemmin, mutta mitään varmaa tietoa ei ole ainakaan vielä saatavilla. Tavataan myös malleja, joissa puukon terä noudattelee tavallista työpuukon terää, kuten mm. Kustaa Lammin valmistamissa partio puukoissa. Myös muita ns. välimalleja esiintyy, jos puukkoihin perehtyy pitkälti, mutta tuo levenevä malli oli kuitenkin se alkuperäinen. Tätä puukkomallia tavataan myös ns. nälkäterällä varustettuna.

Kuva 43 Partio puukkoja
"näkäterällä" varustettuna.

Tämä seikka saa aikaan sekavia ajatuksia muihin tietoihin verrattuna, sillä tätä terämallia alettiin valmistaa kuulemma jo 1900 vuosisadan alkupuolella, jolloin partio puukko olisikin syntynyt jo paljon aikaisemmin? Vai olisiko tehtaalla ollut varastossa näitä teriä ja niitä olisi käytetty näiden partio puukkojen valmistamiseen myöhemmin. Asia on ainakin osaltani vielä hämärän peitossa.

Joidenkin tietojen mukaan

partio puukon olisi ideoinut uudelleen taiteilija T-P Pakkala joskus ehkä kolmekymmentä vuotta sitten. Puukkoa olisi alkanut valmistaa J. Marttiin tehdas. Tiedustelin asiaa tehtaalta ja kysymyksessä on rajamiehille suunniteltu "rajapartiointiin" suunniteltu kovasti tavallista vuolupuukkoa muistuttava malli. Puukon tunnistaa hyvin tupesta, jossa peilin päällä kulkee hiihtolatu ja yläosassa on neljä karhun kynttä.

Partiolilja tuli puukkojen tunnuksiksi

Puukkoja valmistettiin enimmäkseen Kauhavan seudulla, ja Lapualla. Suurimmassa osassa näitä puukkoja on jossakin tupen osassa kuvattuna partiolilja. Se voi olla painettuna tupen peiliin, tai sitten se löytyy nepparista, jolla puukon kahva lukitaan nahkaremmiin avulla paikalleen tupen yläosaan. Kauhavalaisuuteen viittaa kaikissa terissä oleva veriura, johon myös aikoinaan etsattiin puukon valmistajan nimi, seikka joka ilahduttaa nykyisiä keräilijöitä. Liljan osalta askarruttaa se, että pitikö valmistajien saada lupa, tai jopa jokin maksullinen valtuutus käyttää Partio liikkeen virallista tunnusta valmistamissaan puukoissa ja milloin tämä tapahtui. Asia saattaisi ehkä selvittää partio liikkeen mahdollisista arkistoista, mutta näin tämän tarinan kirjoittamisen yhteydessä se olisi liian suuri urakka kaivella esille.

Puukon päät on tehty monista aineista

Tavallisesti puukkojen päät, eli kahvat valmistettiin visakoivusta ja tuohilapuista, mutta myös drolooni oli suosittu aine. Myöhemmin nahkalaput tulivat pään rakenteeseen tuohen sijasta, sillä nahkapaloja jäi käyttämättä, jotka aikaisemmin menivät roskikseen. Nahka onkin hyvä aine pään rakennukseen ja sitä käytetään edelleen. Drolooni, eli alkukantainen muovi, oli mainio aine, jos puukkoon piti kaivertaa vaikkapa lippukunnan ja puukon omistajan nimi. Puukkojen ylähelat, eli knupit, valmistettiin tavallisesti valamalla alumiinista ja malleja on ainakin kaksi. Tavallisin lienee Sakari Pälsin kirjassaan mainostama "riippaperä", joka on

kuitenkin yleisin suomalaisen puukon teollisesti valmistettu malli. Ilmaus on hiukan ”herjaava”, sillä tuo muuten suoran puukon riippaperä istuu suomalaisen käteen edelleenkin erittäin mukavasti. Toinen vallitseva malli on alumiininen levenevä harjanuppi, jota edellisen ohella lienee valmistettu varmaan saman verran. Sama harjanuppimalli toistuu pienemmissä puukoissa, joihin on käytetty silloisista vakiopuukoista tuttua ja messinkipelistä puristettua kapeampaa harjanuppia.

Myös erikoisuuksia löytyy

Ennen sotia vuonna 1937 järjestettiin Hollannissa maailmanlaajuinen Jamboree, johon osallistuvat myös suomalaiset partiolaiset. Sinne mentiin joukolla, joka oli koostunut partioliikkeen aktiivisista jäsenistä. Tuolla kokoontumisella oli paikalla eri maita 54 ja osallistujia yhteensä 28750 henkilöä. Suomaisten osallistujien määrää ei tiedetä, mutta arvellaan heitä olleen 20–30 henkilöä. Tämäkin seikka saattaisi tarkentua, jos kaivelisi yhdistyksen arkistoa tarpeeksi pitkään. Tapauksen kunniaksi ja suomalaisen puukkoimagon esille tuomiseksi lisäksi Järvenpää ideoi puukon, joka tuli tietäväsi jokaiselle suomalaiselle osallistujalle mukaan tuolle leirille. Puukko on perinteinen kauhavalainen hevospääpuukko heloitettulla tupella, mutta droloonikahvaan on kaiverrettu 1937 Jamboree.

Kuva 44 Hollannin kansainväliselle partioleirille 1937 valmistettu puukko ja leirin laulukirja ovat harvinaisuuksia.

En ole tavannut näitä uushopealla heloitettuja puukkoja kuin tämän yhden ja se lienee partiopuukkojen eräänlaista aatelia. Puukon mukana on vielä laulukirja, jonka kannessa lukee De Wereld Jamboree 1937 Zang-Bundel, songs- rounds- yells. Teos lienee yhtä arvokas kuin puukkokin, jonka droloonipää on jo ajan kuluttama, eli halkeamia esiintyy. Toinen

melkoisen erikoinen partiopuukko on Kauhavalla sijainneen Taidetakomon valmistama tupen partioleimalla varustettu tikarimallinen ”partiopuukko”. Kaksipuolinen teroitus on ollut meille suomalaisille vieras ja outo, mutta tämä yritys alkoi valmistaa tikarin mallista, eli molemmin puolin teroitettua teräsasetta partiolaisille.

Kuva 45 Tikarin mallinen "partiopuukko".

Tässä mallissa terän pituus on 12 cm ja lienee ajatuksena olleet menneen kansalaissodan muistot, jolloin teräasetta tarvittiin joskus myös tositoimissa. Puukon valmistus ajankohta ja valmistusmäärä ovat vielä hämärän peitossa.

Partiopuukosta tehtiin myös ns. järjestöpuukkoja, sillä ainakin Lotta-Svärd yhdistykselle tehtiin partiopuukon mallisia puukkoja, joissa oli kahvan aineina drolooni valkeana ja sinisenä. Järjestön tunnus kaiverrettiin puukon päähän. Lisäksi armeijan eri joukko-osastojen muistopuukkoja on valmistettu tätä mallia droloonipäällä, johon on kaiverrettu tarvittavat merkit ja tunnukset.

Puukon tuppi on yksinkertainen

Tuppi on sormisuojan vuoksi vain terän peittävä ja reunoiltaan ommeltu. Puukko kiinnitetään yläosaltaan nahkaremmillä, joka lukitaan puukonpään ympärille nepparilla. Tuppien mallit vaihtelevat alaosaltaan jonkin verran. Joissakin on koristeena tupsupäisiä nahkarimpsuja, mutta kaikissa on yleensä lestan korvikkeena, eli vahvikkeena metalliset tupen reunapalat, jotka estävät puukon luisumisen tiukassa paikassa tupen läpi vahingoittamaan kantajaansa. Tuppi on hiukan riskialtis, jos neppari on mennyt epäkuntoon, tai sitä ei ole kunnolla kiinnitetty. Olen itse poikaviikarina hukannut pari partiopuukkoa ja saanut niistä aikoinaan pitkän puukon hankinta kiellon vanhemmilteni. Tupessa ei ole varsinaista kanniketta, vaan sen yläosassa, kahvan kohdalla, on kaksi viillosta, jolloin tuppi voidaan pujottaa vyöhön viillosten keskiosaa venyttämällä.

Iisakki Järvenpään tehdas jatkaa perinnettä

Maamme puukkokulttuuriin aikoinaan iskostunutta puukkomallia käytetään ja valmistetaan onneksi edelleenkin ja sen ulkonäkö, sekä toimivuus ovat jatkuvuuden takeena säilyneet entisenlaisina. Puukkoa voi hyvinkin käyttää tavallisiin retki ja samoiluhommiin, sillä sen terän muoto mahdollistaa hyvin tavallisen veiston ja muut tarvittavat päivittäiset askareet retkillä. Puukkoa valmistaa ainoana vielä nykyisin Iisakki Järvenpään puukkotehdas Kauhavalla. Heillä on kolme eri kokoa tätä historiallista mallia valmistuksessa, jolloin jokaiselle henkilölle käden kokoon katsomatta löytyy sopiva ja turvallinen kuras reissulle mukaan. Lisäksi mallista on luotu pienikokoinen lasten turvapuukko, jossa terän pää on katkaistu, jolloin terävä pää ei pääse aiheuttamaan vahinkoja. Puukkojen päät on tehty nahasta joka on hyvin käteen sopiva materiaali. Historian huminaa kuuluu korvissa, kun ottaa käteensä partiopuukon ja alkaa sillä vuolla kiehisiä nuotion sytytykseen. Parasta on mielestäni se, että nykyisin nämä puukot valmistetaan oivallisella hiiliteräs terällä

varustettuna, jolloin terän pystyvyys on hyvä ja myös puukon teroitus on kaikkien saavutettavissa tavallisilla hiomakivillä. Puukko kestää hoidettuna aikain saatossa isältä pojalle. Erikoisena huomiona voidaan pitää myös sitä, että vuosittain pidettävät puukonheiton SM- kisat käydään vakiopuukon osalta partiopuukoilla Kauhavan Puukkofestivaaleilla joka vuosi, aina viikko ennen Juhannusta.

Kuva 46 Puukonheiton SM kisat käydään Kauhavan Puukkofestivaaleilla joka vuosi vakiopuukko sarjan osalta lisäksi Järvenpään tekemillä suurikokoisilla partiopuukoilla.

TASKUPUUKOT JA NAPEROT

Vaikka teräaseiden kanniskelu yleisillä paikoilla onkin laissa nykyisin kielletty, löytyy miltei joka toisen kansalaisen kätköistä jonkinlainen vuoeskeluväline. Sitä käytetään päivittäin tuskallisten muoviteipillä kokoon käärittyjen pakettien aukomiseen, makkarapaketin avaamiseen, kynsien leikkaamiseen ja ties mihin jokapäiväiseen pieneen työhön. Taskupuukon historia on vanha ja maassamme varsin perinteinen.

Jo ainakin parisataa vuotta sitten syntyivät pienet ja tyylikkääts taskupuukot herrojen liivien taskuissa kanneltaviksi, joilla avattiin sikaarin umpinainen takapää poltettavaan kuntoon.

Kuva 47 Vanhan mallinen liivintaskupuukko oli myös koruesine. Puukon on valmistanut Arto Liukko.

Usein tähän vaativaan työhön käytettiin myös pientä taittoveistä, eli linkkaria. Linkkarit onkin luettava kuuluvaksi tähän heimoon tietyltä osin, mutta alueelta löytyy paljon tavallisen puukon tunnusmerkit omaavia teräkaluja, koko niillä on vain pieni ja taskuun mahtuva. Kuitenkin tällä pienellä teräkalulla saatettiin ilahduttaa myös pojan poikaa, kun keväinen pajun kuori oli mukavasti lähdöllään ja iloisesti soiva pajupilli sai ominaisuutensa papan taitavista otteista. Lisäksi tuon ajan elämänmeno oli usein sidottu moniin askareisiin, jonka tarpeen pystyi tyydyttämään pienelläkin taskupuukolla.

Viranomaisen kanta asiaan

Harvoin poliisi ryhtyy tarkastamaan kenenkään taskuja, ellei siihen ole jotakin muuta syytä. On kuitenkin hyvä muistaa, että tietyissä tilanteissa taskussa oleva teräase saattaa olla raskauttava asia. Usein kuulee sanottavan, että kyllähän alle 3cm tai jopa 5cm terällä varustettua teräasetta saa vapaasti kantaa mukanaan. Näin asia ei kuitenkaan ole, sillä laki ei määrittele mitenkään terän pituutta, kysymys on siitä voiko kapineella mahdollisesti aiheuttaa vahinkoa toiselle. Esineen ei tarvitse edes olla puukon muotoinen, vaan esim. tavallinen ruuvimeisseli täyttää sellaisen aseiden kriteerit tietyissä tilanteissa. Nykyinen **järjestyslaki**, jonka löytää helposti googlesta, antaa selvät ohjeet kielletyistä terä- ja lyömäaseista, sekä niiden hankinnasta. Lakitekstistä selviää myös teräaseen kanniskelun oikeutus, jos sitä tarvitaan työtehtävissä. Yleisillä paikoilla häärivät rakennusmiehet kantavat puukkoa haalarissaan ja metsästäjät jahtireissuillaan, eikä niihin ole puututtu. On kuitenkin syytä muistaa, että teräase pitää poistaa, jos lähtee kahville läheiseen kuppilaan, tai metsäreissulla poikkeaa lähikauppaan makkaran oston.

Pienenä anekdoottina kerron oman kokemuksen asiasta. Olin hirvimetsällä kavereiden kanssa ja päätin poiketa pieneen kyläkauppaan ostamaan pätkän ”hampparin väärää” nuotiolla paistettavaksi. Tallasin reippaasti sisälle myymälään. Paikalla oli muutama kylän ”tietotoimiston” eukko vaihtamassa tietojaan ja kun metsästyspuukkonni tuppi pilkisti puseron alta, niin minulle tuli äkkilähtö ulkoilmaan. Saattajina olivat tomerat eukot ja minulle tuli kovasti selväksi, että puukon kanssa ei tulla kauppaan eikä heidän lähelleen. Iskin puukon pystyyn kaupan puiseen rappuseen ja pientä kyynänpää taktiikka käyttäen palasin myyntitiskin äärelle, vaikka vallitseva äänimaailma olisi karkottanut aremman asiakkaan. Kauppias iski silmää ja tiedusteli asiaani. Sain haluamani paketin ja palasin ovelle, tein hovikumarruksen ja toivotin arvoisille emännille mukavaa päivän jatkoa. Avasin oven ja työnsin puukkonni arvokkaalla liikkeellä tuppensa. Kyllä kansa tietää.

Taskupuukkojen luokittelu

Näiden pienten ja monesti upeiden puukkojen luokittelu on vaikeaa. Niitä on valmistanut lähes jokainen puukkotehdas, mutta sen lisäksi monet yksityiset puukkosepät ja myös jalometallien käsittelyyn erikoistuneet koruja päätyökseen tehneet hopeasepät. Puukkoja tavataan kaikilta maamme seutukunnilta ja niihin näyttää soveltuvan melko hyvin suomalaisen puukon luokittelu, joka on nähtävillä mm. Timo Hyytisen Suuressa puukkokirjassa, eli Arma Fennica 3. Lisänä vain monet erikoisuudet entisiltä ajoilta ja useiden nykyajan rakentajien luomukset. Taskupuukon koko on tavallisesti hiukan suurempi, kuin pohjanmaalla syntyneen Aino-puukon ja hiukan pienempi, kuin ”pohjalaasten poikaasten” puukon. Eroja tietysti löytyy myös näiden puukkojen koossa.

Napero ilmestyi Kontiolahdelta

Olimme Timo Hyytisen kanssa pitämässä Suomen Puukkoseuran osastoa Kolin Erämessuilla reilut kymmenen vuotta sitten. Näytteillä oli suomalaisia puukkoja parisataa kappaletta ja yleisömenestys oli melkoinen. Eräässä vaiheessa näyttelyä tuli katsomaan salskea ja tyylikäs mies, jonka olkalaukun läpän alta näkyi selvästi puukon tupen kannike. Kysyin häneltä, että mikä se tuo on. Vastaukseksi hän tempaisi puukon eteeni pöydälle. Seuraavaksi tiedustelin puukon hintaa ja niin teimme heti kaupat. Kun messut olivat menneet ja olin taas kotona, ilmestyi eräänä päivänä ruttuinen ja pullottava kirje postilaatikosta. Kirjeen sisältä kaivoin pienen puukon ja lapun, jossa luki, että ”pittäähän sitä puhheenjohtajalla olla pienempikki puukko”. Alla luki lähettäjän nimi Pertti Tahvanainen ja ammatti metsätalousinsinööri.

Kuva 48 Pertti Tahvanainen lienee Naperon isä, vaikkakin nimi oli tuolloin vielä vain taskupuukko.

Satuin tuolloin olemaan puukkoseuran puheenjohtajana ja siitä tämä kunnia osalleni lankesi. Kaunis ja kätevä taskupuukko kulki mukanani jokaisena päivänä ja kaikissa askareissani se oli aina ensimmäinen apuni. Kapine oli niin upea ja mielenkiintoinen, että pian ryhdyin myös itse niitä valmistamaan ja muutama vuosi sitten sorkkoupotuksesta kovasti innostunut Mirja vaimoni alkoi niitä koristelemaan. Muutamia vuosia sitten minua pyydettiin esitelmöimään suomalaisesta puukosta ja sen nykytilasta lähes tuhannen ammattiopettajan kansoittamaan seminaariin. Tilaisuudessa oli läsnä myös eräs rouva, joka oli tuolloin paikkakunnan kansanedustaja. Eturivissä istuva rouva kuunteli mielenkiinnolla esitelmää ja kun

olin päässyt näihin pieniin puukkoihin, niin ajattelin saada yleisöltä aikaan pienet naurut. Kävelin rouvan eteen ja kysyin haluaako hän nähdä Naperoni. Rouva ponkasi pystyyn ja ilmoitti, että ehdottomasti. Tuhatpäinen yleisö puhkesi hersyvään nauruun ja kaivoin taskusta tekemäni puukon nähtäville.

Kuva 49 Valmistamani Napero, jonka sorkoupotukset ovat Mirja-Liisa Kuortin tekemät.

Pieni taskupuukko oli saanut perisuomalaisen nimen ja sillä nimellä se nykyisin tunnetaan. Sitä on tehty kymmenillä kursseillani ihmisten iloksi ja hyödyksi varsinaisen kurssityön lomassa. Puukon terän muotoilu on hiukan erikoinen. Terän teroitus on tehty pitkälti suoraksi ja kärki vasta kääntyy hiukan ylöspäin. Tällä teroituksella Naperollakin pystyy hyvin vuolemaan, kuten pitkäteräisen puukon terän tyvellä tehdään. Puukon pää on melko lyhyt, mutta kolme sormea mahtuu kahvan päälle ja pikkusormi tukee kapinetta kahvan päästä sillä työskennellessä. Kokeilin jo vuosia sitten saamani taskupuukkoa erävaelluksella Kevon kurussa ja on todettava, että muuta kapinetta ei tuolla reissulla kaivattukaan, sillä tällä pienellä puukolla tein retken kaikki työt

erinomaisesti.

Taskupuukot ovat myös keräilijöiden suosiossa

Nykyisin kun puukon kaikinainen suosio ja harrastaminen ovat saaneet uutta pontta, niin myös niiden keräily on lisääntynyt. Asiaa seuranneena olen pistänyt merkille, että puukon koko ei vaikuta sen hintaan. Monet pienet puukot näyttävät huutokaupoissa nousevan isompien veljiensä hintoihin ja vain tuotteen kunto ratkaisee hinnan. Ilokseni olen myös pannut merkille, että nykyrakentajien tuotteet menevät hyvin kaupaksi, sekä keräilijöille, että puukkojen käyttäjille.

LINKKUVEITSET JA TAITTOPUUKOT

Linkkuveitsi on esine, joka löytyy lähes joka pojan ja joskus tytönkin taskusta ja se kuuluu yhtenä osana suomalaiseen puukkokulttuuriin, vaikka ei läheskään aina täytä varsinaisen puukon kriteerejä. Lähes kaikenlaiseen työskentelyyn tarkoitettu linkkari on edelleenkin hyvä väline, kun pitää saada auki muoviteipillä kääritty paketti, veistellä lapselle pajupilli, tai teroittaa lyijykynä.

Kuva 50 Linkkareita on satoja malleja.

Linkkuveitsen historia juontaa todella kauas, sillä se on keksitty jo tuhansia vuosia sitten. Varhaisimmat löydöt ajoittuvat pronssikaudelle, eli noin 500 eKr ja löytöjä on tehty mm. muinaisen Rooman alueelta. Taittuvan terän idea on syntynyt varmasti turvallisuutta silmälläpitäen ja toisaalta asiaan on vaikuttanut työkalun pieni koko kuljetuksen aikana. Terän lukitus vanhemmissa malleissa on tavallisesti jousen kitkaan perustuva. Nykyisin valmistetut linkkarit ovat varustettu yleensä jollakin lukitusmekanismilla, jolloin terä pysyy hyvin käyttöasennossa. Nykyisin näitä taittoveitsiä koskeva erikoisuus on sahanterälle teroitettu terän juuri. Tiedustelin kerran eräältä näitä asioita harrastavalta ystävältäni sahanterän tarkoitusta ja hän sanoi, että sillä saa narut poikki nopeasti, jos vaikkapa sattuu putoamaan laskuvarjolla puuhun ja jää sinne killumaan. Näillä taittoveitsillä on vankka harrastajakuntansa maassamme ja niitä esitellään laajalti alan lehdissä, sekä myydään melkoisia määriä. Oma alueensa ovat myös suosituksi tulleet monitoimityökalut, joissa on jos jonkin sortista meisseliä ja lisäksi myös melko tukeva terä, jolla voi harrastaa jo vähän vuolemista. Joihinkin malleihin on ideoitu myös pieni ledivalo, jolla hädän tullen pärjää auttavasti pimeässä vaikkapa auton konepellin alla. Laatulinkkarit maksavat nykyisin saman verran, kuin hyvä käsin valmistettu puukko, mutta itämailla valmistetun vastaavanlaisen saa parilla kymppillä koteloineen.

Satoja eri malleja

Linkkuveitsen kultaiseksi kaudeksi on määritelty ajanjakso 1880–1950, jolloin kehiteltiin pääosa nykyisistä linkkuveitsimalleista ja niitä myös valmistettiin suuria määriä. Nykyisin nämä taittoveitset ovat jälleen nousseet esille voimakkaasti ja valmistajia on ilmaantunut kosolti. Monille ammatin harjoittajille syntyi omat erikoislinkkarinsa, kuten puutarhurin, purjeenompelijan, köydenpunojan, baarimikon ja vaikkapa lihatuotteiden tarkastajan pitkäteräinen työkalu. Nykyisin markkinoille on tullut useilta valmistajilta em.

työkalupaketteja, joissa on linkkariterän lisäksi suuri määrä erilaisia työkaluja aina pihtejä myöten. Samaa asiaa on ajanut myös kuuluisa Sveitsin armeijan linkkari, joka takavuosina oli jokaisen pojan toivelistalla. Linkkareita on valmistettu joka puolella maailmaa, mutta kuitenkin suurimmat valmistusmäärät ovat aikoinaan sijoittuneet Sheffieldiin Englantiin ja Solingeniin Saksaan. Molemmissa paikoissa on vaikuttanut satoja yrityksiä jo 1600-luvulta lähtien. Monet asetehtaat ovat täydentäneet metsästysvälineiden valikoimaansa myös omalla taittoveitsellä.

Suomalaiset valmistajat

Linkkuveitsien valmistus suomessa alkoi 1800-luvun loppupuolella Fiskarsin ruukintehtaan ja Hackmanin Sorsakosken tehtaan toimesta. Fiskars on ollut aikoinaan erittäin suuri valmistaja ja tehtaan linkkuveitsimallistossa on vuonna 1924 noin 150 erilaista mallia, jotka ovat nykyisin keräilijöiden haluttuja helmiä. Hackmanin linkkari valikoima oli selvästi pienempi, mutta vuonna 1942 tehdas suunnitteli linkkupuukon nimellä tunnetun taskuun mahtuvan puukon, josta tulikin sitten menestys.

Kuva 51 Hagmanin menestysteos on ollut nykyistä ”perhosveistä” muistuttava taskupuukko, mutta sitä on valmistanut myöhemmin myös Fiskars ja Sorsakoskelainen Pertemet Oy. Vasemmalla vanha alkuperäinen malli ja oikealla Fiskarsin leimolla varustettu taskupuukko.

Rakenteesta tehtiin tukeva ja puukko on reilun kokoinen. Taitettuna kahvalevyt kääntyvät terän molemmille puolille, jolloin terä jää kokonaan niiden suojaan. Avattuna levyt lukitaan lenkkisalvalla yhteen, jolloin puukko on tukeva ja vastaa miltei hyvää vuolupuukkoa. Malli otettiin tuotantoon sotien jälkeen ja sitä tehtiin pienin muutoksin Hackmanin nimellä 1970-luvulle saakka. Sen jälkeen sitä alettiin valmistaa myös Fiskarsin leimoilla ja tuotanto jatkuu aina 1980-luvun puoliväliin asti, jolloin Hackman lopetti puukkojen tuotannon. Linkkupuukon valmistusta jatkoi Sorsakoskelainen Pertemet Oy ja kahvalevyjen leimaksi

muutettiin Sorsakoski Finland.

Heimo Roselli ideoi parikymmentä vuotta sitten myös eräänlaisen taittopuukon. Puukon terä kääntyy sivuttain avautuvan kahvan suojaan ja lukittuu paikalleen työasentoon kannen avulla. Puukossa on kunnollinen normaalikokoinen terä, jolla työskentely onnistuu hyvin.

Kuva 52 Heimo Rosellin ideoima taskupuukko, jossa on sivuttain kääntyvä terä ja kahvapelti lukitsee sen paikalleen. Kuvassa prototyyppi ja numeroitu kappale.

Puukkoa tai linkkaria valmistettiin numeroituna ja kullanvärisiksi eloksoituna jonkin verran.

Helsinkiläinen puukkoseppämestari JT Pälikkö kehitti ja patentoi kitkalinkkuveitsen rakenteen 1991 on siitä lähtien tehnyt niitä käyttäjien iloksi. Nykyisin tekijät ovat lisääntyneet puukko ja linkkari harrastuksen elvyttyä. Uusia valmistajia ovat mm. Jukka Hankala, Teuvo Sorvari ja Christer Jansson, joiden töitä pääsee ihailemaan maamme puukkotapahtumissa.

Linkkuveitsistä on kirjoitettu useita kirjoja ja yksi myös suomenkielellä. Mainio teos on Timo Hyytisen kirjoittama Linkkuveitset niminen kirja, joka on jokaisen alan harrastajan perusteos.

TUOHITUPPISET PUUKOT

Suomalainen on aina uskonut saunaan, viinaan ja tervaan, mutta näiden lisäksi on jo tuhansia vuosia ollut tärkeänä aineena koivun tuohi. Puukko on kulkenut suomalaisen mukana samat ajat ja se tarvitsi suojan kallisarvoiselle terälleen, sekä sopivan kantolaitteen. Jos nahkaa ei ollut saatavilla, tai haluttiin näyttää omaa osaamista, niin tuppi tehtiin tuohesta.

Kuva 53 Tuohituppi on kaunis katsella, mutta lienee pitkässä käytössä vähän kuluva.

Tuohi on ollut muinaisen suomalaisen ensimmäinen apu monessa asiassa. Siitä tehtiin jalkoihin virsut, päähineet, vettä pitävät lipot, kontit ja sitä käytettiin myös rakennusten kateaineena, sekä kosteuseristeinä rakennusten maapohjissa. Erinomainen aine, jota tuskin nykyajan keinoaineet pystyvät päihittämään, sillä olen itse purkanut rakennuksen, jonka kosteuseristeeksi oli laitettu maata vasten tuohilevyjä 1700-luvun puolivälissä. Tuohilevyt ovat vieläkin kuin uusia ja odottavat pääsyä puukkojen päähän. Tuohitupen käytön alkamista on tietysti vaikea arvella, mutta satoja vuosia vanhoja tuppia on vieläkin nähtävillä. Kun seppä teki aikoinaan puukon, jäi tupen teko tavallisesti ostajan huoleksi. Apu löytyi

läheltä, sillä metsää oli joka puolella ja valkeakylkinen koivu odotti tuohen kiskoja.

Taskupuukkoon puolituppi

Tuohi kiskottiin kahta puolen juhannusta. Puuta ei tarvinnut välttämättä kaataa, vaan tuohi otettiin puusta taitavasti siten, että parkkikerros jäi ehjäksi ja puu jatkoi elämäänsä. Tuohi viillettiin puusta jatkuvana nauhana ja rullattiin kerälle, jolloin se ei päässyt käpristymään. Yksinkertaisin suoja puukolle oli puolituppi, joka peitti vain terän. Tuppi punottiin noin 10mm leveistä tuohisoiroista pärekopan tapaan. Tupesta tehtiin tiukka, jolloin se pysyi terän päällä hyvin, vaikka puukkoa olisi kannettu taskussakin. Usein tupen yläosa tehtiin kaksinkertaiseksi ja tupen soirot lukittiin punomalla ne toisten viilekkeiden alle.

Tasalevyiset pitkät tupet

Tavallisin malli puukon kokonaan peittävässä tupessa on symmetrinen punonta, jolloin tuohiviilekkeet ovat tasalevyisiä ja työ on helpompi tehdä.

Kuva 54 Tasalevyinen tuohituppi. Valmistaja Antero Lintunen Jämsänkoskelta.

Usein tuppi punotaan jonkinlaisen lestan päälle, joka helpottaa tekemistä ja antaa terälle suojan. Alaosa on näissä tavallisesti tasalevyinen terän osalla ja kavennus tehdään vasta puukon pään kohdalla. Monissa tupissa tekijä on koristellut tupen peiliä, eli terän kohtaa nelikulmaisella ruusukkeella, joita voi olla myös useampia.

Kapenevat tupet

Tavallista nahkaista tuppea mukailevat tupet ovat syntyneet alansa mestarin kädestä. Tuohiliuskat kapenevat kokoajan alaspäin mentäessä, jolloin tuppi myös kapenee. Usein tuppi myös kaartuu terän mukaisesti, jolloin kokonaisuus on kaunis ja sopusuhtainen.

Kuva 55 Nahkaisen puukon tuppea mukailevat tuohityöt vaativat osaamista ja kärsivällisyyttä.

Tupen väriytyksen vaihtelua on saatu aikaan kääntämällä joka toinen liuska nurinpäin, eli tuohen sisäpinta ulospäin. Tämä tapa antaa tupelle eloisan ulkonäön. Joissakin malleissa tuppi on valmistettu kahdesta osasta. Alaosa voi olla punottu kapealla ja myös kapenevalla nauhalla. Yläosa puolestaan on punottu leveämmästä nauhasta, jolloin ulkonäkö saa vaihtelua. Osat on liitetty yhteen liimaamalla ja päälle on liimattu vahvikkeet tuohinauhasta. Rakenne on kaunis, mutta lieneekö kovin kestävä vuosien saatossa, jos puukkoa tuppineen kuljetellaan vyöllä. Usein nämä ovatkin tarkoitettu lahjaesineiksi, tai kokoelman helmiksi, jolloin niiden paikka on vitriinissä. Tuohisia tuppia on tehty myös tuohilevystä asettamalla levy pituussuuntaan. Silloin työ on tavallisesti sommiteltu

valmiin nahkaisen tupen päälle. Ohuella puulestalla varustettu alustuppi on tehty ohuesta nahasta ja ommeltu ns. puskusaumalla, jolloin ompele ei häiritse tuohien asettamista.

Tekemisen vaikeus

Valitettavasti hyvien tuohitöiden osaajia on erittäin vähän. Vanhat osaajat ovat menneet ”manan majoille”, mutta vielä muutamia kuitenkin löytyy. Tuohisen tupen tekokursseja on aina silloin tällöin ja tieto kannattaa ottaa talteen, jos sellainen tilaisuus kohdalle sattuu. Hyvin punottu tuohituppi on miltei nahkaisen veroinen, sillä koivun tuohi on melko kestävä ja sitkeä materiaali. Tupen kannike tuohiseen tuppeen on tehty tavallisesti nahkaviilekkeestä. Joskus se on punottu tuohiliuskojen väliin, jossa se pysyy hyvin paikallaan. Toisinaan taas kannike on niitattu paikalleen metalliniitillä tai nahkaremmi on kierretty tupen yläosan päälle ja solmittu tiukasti. Usein tuohituppi on tehty vanhan puukon kaveriksi, mutta lahjaesineiksi niitä valmistavat vielä muutamit osaajat puukkoineen päivineen. Nykyisin puukkojen keräilyn yleistyessä tuohituppiset puukot näyttävät olevan varsin suosittuja ja niiden hinnat ovat nousseet harvinaisuutensa ansiosta.

ERIKOISPUUKOT

Puukko on ollut jokapäiväinen työkalu Suomessa jo miltei tuhansia vuosia ja sillä on tehty myös vaativat työsuoritukset. Se on myös muuttanut muotoaan tarpeen mukaan ja puukkoja on syntynyt moniin erikoistehtäviin.

Aikoinaan puukolla hankittiin mielitietyn huomiota veistämällä hänelle rukinlapa, joka koristeltiin upeilla kuvioilla. Toinen esine oli juuston valmistuksessa käytetty muotti, jonka pohjaan oli jälleen koverrettu taidokkaita kuvioita. Nämä ja monet muut jokapäiväisessä

taloudessa tarvittavat esineet syntyivät tavallisella puukolla, mutta jos piti veistää mielitietylle kuksa tai lusikka, niin puukko ei enää riittänyt. Pelimannit tarvitsivat viuluja ja muita soittimia. Näiden tekemiseen kehittyivät omat puukkonsa jo varhain. Hevoset piti kengittää aika ajoin, mutta kavion vuoleminen ei onnistunut tavallisella puukolla. Suomen Armeija kehitti omiin erikoishommiinsa useita puukkoja, jotka nykyisin lepäävät keräilijöiden kokoelmissa. Suutarit, satulasepät ja nahkaa muokkaavat ammattilaiset kehittivät töihinsä mitä erikoisimpia puukkoja. Puutarhurin puukon ovat nähneet monet. Sen teroituksen puolelta kaareva terä soveltuu erinomaisesti juuri oksastukseen, eli toisesta puusta otetun jalon oksan liittämiseen uuteen puuhun. Nämä puukot ovat usein myös ns. taittoveitsiä, joka mahdollistaa työkalun kantamisen taskussa. Linkkareita onkin kehitelty lähes kaikille työaloille aina makkarantarkastajista sähkömiesten erikoishommiin. Tarkastelen tässä jutussa muutamia yleisempiä erikoispuukkoja, mutta niitä todellakin löytyy myös muita pilvin pimein.

Hevoselle kengät

Hevosen kengittäminen on toimenpide, joka on tehtävä 4-6 viikon välein. Muiden erikoistyökalujen ohella eräs tärkeimmistä on kaviopuukko. Vanhat maalaisevät valmistivat ne itse ja tiesivät tarkalleen millaisen tuon puukon piti olla. Puukolla pitää pystyä vuolemaan molempiin suuntiin, eli teroitus on oltava kaksipuoleinen. Puukon terä on kaareva ja kärjestään voimakkaasti kaartuva, jolloin sillä saadaan kavion kulmat ja kulumat oikaistua. Kuvassa oleva kaviopuukko on tehdasvalmisteinen, mutta valitettavasti valmistajan leimaa ei löydy. Puukon alaheloitus on tukeva ja ulottuu puoliväliin kahvaa.

Kuva 56 Hevosen kengityssepän kaksi puoleisella teroituksella varustettu puukko.

Suomen armeijan puukot

Kun Suomen Armeija oli perustettu heti itsenäistymisen ja kansalaissodan jälkeen, hankittiin sen tarpeita tyydyttämään myös puukkoja joka työhön. Suurimpana toimittajana oli

luultavasti silloinen Fiskars. Tapaamani työpuukot ovatkin miltei kaikki Fiskarsin tekemiä ja laatu sen mukaisesti varsin hyvä. Tavallinen yleispuukko oli Orijärveläinen, tai sen muunnos, pahvin tapaisesta keinoaineesta tehdyllä tupella varustettuna.

Kuva 57 Orijärveläisen mallin mukainen SA puukko oli käytössä lähes jokaisessa aselajissa.

Sitä jaettiin kaikkiin tavallisiin työtehtäviin, joita olikin paljon, sillä noina aikoina esim. kuljetuksen, eli nykyisin logistiikan rungon muodostivat hevoset ja niiden vetämät kärryt ja reet. Puukko oli yksinkertainen ja halpa valmistaa 30-luvun pula-aikoina, mutta sen erinomainen terä korvasi askeettisen ulkonäön ja muodon.

Viestimiesten töissä piti saada silloiset tervalankajohdot kuorittua nopeasti ja hyvin. Työhön oli kehitetty puukko, jonka terä oli suora ja erittäin terävä.

Kuva 58 Viestimiehen SA puukko.

Muistan itse käsitelleeni juuri tuollaista puukkoa varusmiehenä Riihimäen Viestirykmentissä 60-luvun alussa, kun piti saada yhteydet nopeasti toimimaan Viestitarkastajan tarkan silmälläpidon alla. Puukko metalliosuus jatkuu puukon päähän asti ja kahva muodostuu niitatuista poskilevyistä. Tupessa lukee komeasti Suomen Armeija ja sama teksti toistuu terän oikealla puolella. Keräilijöiden keskuudessa kaikki SA leimalla varustetut puukot ovat suosittua tavaraa.

Satulasepän puukot

En ole koskaan päässyt edes näkemään satulan valmistusta, mutta asiantuntijat ovat kertoneet satulan tekemisen olevan erään hienoimmista työsuorituksista. Siihen työhön

tarvitaan myös erikoisia puukkoja, joilla pystytään nahkaa ohentamaan tarpeen mukaan. Kuvassa olevan suurimman puukon on valmistanut Fiskars ja leimalla Int. 39. Toisessa pienemmässä puukossa lukee J:A Henckels Zwillingswerk ja kolmas puukko on ilman leimoja. Lienee tuo satulasepän homma melkoista taiteilua, koska puukot on teroitettu molemmin puolin ja leveyttäkin on reilusti, varmaankin nahan ohentamisen vuoksi.

Kuva 59 Satulasepän puukkoja.

Puutarhurin puukot

Puutarhuri oli alansa arvostettu ammattimies ja hänelle ei kelvanneet mitkä tahansa työkalut. Työhön hankittiin vain parasta ja sitä löytyi tietysti myös ulkomailta. Oksastaminen oli melkoista salatiedettä ja sen piti onnistua hyvin. Viillon puun oksaan piti olla suora ja sen piti kohdata liitettävä uusi oksa täydellisesti. Puukon osalta tämä sai aikaan sen, että terä piti olla teroitettu koko lappeeltaan aina alas asti. Teräkulman piti olla juuri sopiva, jolloin turhaa puun kaartumista ei tullut mukaan. Kuvassa olevat puukot ovat ns. taskupuukkoja taittuvalla terällä ja molemmat ovat ulkolaista laatua. Fiskarsin luettelon 1897 sivulla 22 esitellään heidän tekemiään vastaavia puukkoja, mutta sellaista ei ole osunut kohdalleni.

Kuva 60 Puutarhurin oksastukseen valmistettuja puukkoja, tai veitsiä.

Soitinrakentajien puukot

Soitimien rakentaminen on ollut aina tietynlaista salatiedettä. Hyvän äänen saaminen puusta rakennettuun soittimeen vaatii myös kunnolliset työkalut. Viulun rakentajan tärkein työkalu on kunnollinen kaarevateräinen puukko, jolla kansi voidaan ohentaa juuri sopivaksi ennen höyläystä ja hiontaa. Puukko kehittyi jo monta sataa vuotta sitten, sillä miten Stradivarius ja Amati olisivat saaneet soittimensa soimaan vieläkin nykyisin huippusoittimina ilman kunnan puukkoa. Puukko on kaarevateräinen ja valmistettu joko oikea - tai vasenkätiseksi, jolloin kannen ja pohjan ohentaminen onnistuu vaivattomasti valmistajan kätsyydestä riippumatta. Muuhun soittimien työstöön soveltuu hyvin ohutteräinen puukko, jolla päästään muotoilemaan vaikkapa F-aukkoja viulun kanteen. Eräs tähän liittyvä erikoispuukko on oboen soittajien käyttämä ”rööripuukko”, jolla vuollaan soittimen kieli bambukepistä kunkin soittajan ansatsin mukaiseksi.

Kuva 61 Rööriveitsi, kapeateräinen puukko ja viluntekijän puukko ovat soitinrakentajien työkaluja.

Saparopuukko

Puukkoa ei ole todellisuudessa edes olemassa, sillä se on pelkkää mielikuvitusta maamme puukkokulttuurissa.

Kuva 62 Heimo Rosellin ideoima puukko, jota ei ole olemassa todellisuudessa.

Tarina saa alkunsa maalaismiljööstä, jolloin väistämättä tuli eteen syksyiset teurastamiset kotieläinten osalta. Lapset olivat ruokkineet eläimiä koko kesän ja kun niiden aika oli kohdata elämänsä päätepiste, lähetettiin lapset hakemaan naapurista saporopuukkoa. Naapurissa sanottiin puukon olevan lainassa toisessa naapurissa ja samat sanat sanottiin seuraavassakin. Lapset juoksivat pitkin kyliä ja puukkoa ei vaan löytynyt. Viimein palattiin kotiin ja teuraseläimet roikkuivat orressa siistin lihaisina. Oli vältytty lasten järkytykseltä, kun kesäiset kaverit pantiin lihoiksi. Puukon on kuitenkin herättänyt henkiin Heimo Roselli, joka ideoi tarinan pohjalta puukon asiaan sopivaksi ja se on nykyisin eräänlainen harvinaisuus alallaan. Puukko on ideoitu tavallisen eräpuukon kahvaan, mutta terä on todella saporon leikkaamiseen soveltuvan näköinen. Tuppea puukkoon ei tietääkseni ole valmistettu.

Kovelin kuksan ja kupprien tekoon

Kovelin on vanha ja puukkokulttuurissamme hyvin tunnettu veistoväline. Sen terä on teroitettu molemmin puolin ja terä on taivutettu yli 180 asteen, jolloin se muistuttaa suuresti kysymysmerkkiä. Terä on teroitettu ulkopuoleltaan viisteille ja sisäpuoli on suora. Tämä teroitus mahdollistaa kupprien ja kauhojen kovertamisen hyvin, koska viistepuoli noudattelee koverrettavan esineen pintaa ja ohuet lastut saadaan lähtemään puusta vaivattomasti. Kovelimet ovat yleensä seppien valmistamia, mutta niitä ovat tietävästi tehneet myös jotkut puukkotehtaat.

Kuva 63 Kovelin on tarpeellinen kuksan ja kauhan tekijälle.

Parsaheinäveitsi

Eräs erikoisimmista tämän alueen puukoista on parsahinäveitsi, joita lienee erittäin vähän näytteillä missään kokoelmissa.

Kuva 64 Parsan keräämiseen tarkoitettu puukko.

Puukko on noin 35 cm pitkä, mutta terää varren päässä vain 9 cm. Kahvan jatkeena on 15 cm suoraa terästä, jolloin leikkaajan ei tarvitse kumartua syvään leikatessaan kasvia. Varren päässä oleva leikkaava osa on muotoiltu teroituksen osalta kaarevaksi, jolloin parsan katkaisu onnistuu hyvin. Puukkoja on valmistanut ainakin Fiskars ja 1897 luettelon sivulla 23 esiintyy samanlainen puukko.

Partaveitset

Ei parta pahoille kasva, sanoo suomalainen sananlasku. Kuitenkin se tuppaa tulemaan kaikille miespuolisille eläjille. Partaveitsi on kaikille tuttu kapine ja niitä onkin kertynyt nurkkiin melkoisia määriä joka puolelle maamme.

Kuva 65 Partaveitsi on ollut aikoinaan joka miehen väline.

Nykyiset sähkökapineet ovat sivuuttaneet tämän puukon käytön miltei kokonaan, vain asiaan vihkiytyneet alan ammattiparturit vieläkin käyttävät tätä huippu-terävää veistä. Jos puukko ei ole terävä niin, tarvittava vesi tulee asiakkaan silmistä ja vaahto suusta, väittää jälleen vanha sananlasku. Nämä välineet on valmistettu parhaasta teräksestä ja teroitus on huippuluokkaa. Valmistajia on kymmenittäin ja nykyisin keräilijöiden kokoelmissa niitä saattaa olla myös kymmeniä. Yleensä ne ovat kaikki taittuvalla terällä varustettuja, jolloin niiden kuljettaminen mukana oli vaivatonta.

Kaiverruspuukot

Puun kaivertaminen ja sen pinnan koristelu on ollut aina eräs taidon osoitus. Työhön on tarvittu tavallisen puukon lisäksi myös tarkoitukseen hyvin soveltuvia ja erikoisesti teroitettuja puukkoja. Lovileikkaukseen soveltuva puukko onkin teroitettu teräosaltaan miltei suoraksi ja sen hamaran muotoilu mahdollistaa sormella painamisen.

Kuva 66 Kaiverruspuukkoja on montaa mallia ja se on myös aina mieltymyksen mukaan kätevä sopiva.

Puukon teroituskulma on varsin loiva, jolloin puukko uppoaa hyvin puuhun. Nykyisin puukon korvaavat tarkoitukseen valmistetut erikoistaltat, mutta vannoutuneita puukon käyttäjiäkin on vielä paljon.

Muita erikoisuuksia

Puukkoja harrastavat törmäävät usein moniin erikoisuuksiin. Sellaisia ovat mm. Moran kaksikahvainen ”vuolupuukko”, jossa on kaksi kahvaa suoran terän molemmissa päissä.

Kuva 67 Moran kaupungista on lähtenyt maailmalle monenlaisia teräkaluja. Tässä vaikkapa ”propsin” kuorimiseen soveltuva puukko.

Tällä kapineella saa kuorituksi vaikkapa heinäseipään helposti. Samaan tarkoitukseen on jo aikoja sitten kehitetty maassamme vähän suurempi vastaava väline, jolla propsia kuorittiin jo ennen sotia tuhansia kuutioita. Samaan sarjaan lukeutuvat merimiesten aikoinaan käyttämät piikki puukot, joilla köysien pleissaus tehtiin. Sähkömiehille on aikojen saatossa ideoitu moninaisia vempelitä, joilla saatiin eristeet johdon päältä helposti pois ja myös vuoleminen onnistui tarpeen tullen. Erään erikoisuuden voisi vielä mainita. Baarimestareiden monikäyttövälineet, joilla saa auki minkä pullon tahansa ja lisäksi kapineissa on myös jonkinlainen puukon terä, jolla voi vuoleskella viinipullon korkin päälle kutistetun kapsyylin auki.

Nämä kaikki erikoispuukot ovat nykyisin haluttuja keräilyesineitä, sillä varsinkin vanhimmat versiot ovat harvinaista herkkua ja puukkokulttuurimme alkaa suuntautua pitkälti nykyisiin malleihin, jotka eivät aina ole kotoisin

omasta maastamme.

RUOTSINKIELISEN RANNIKKOALUEEN PUUKKO

Viime vuosina läntisten naapuriemme puukkokulttuuri on rantautunut myös meille varsin voimakkaana. Puukot eroavat maamme perinemallistosta voimakkaasti kahvan alaspäin kaartuvalla muodollaan ja lähes kaikki puukot ovat pitkälti samankaltaisia malliltaan.

Kuva 68 Erik Nylundin valmistama ruotsinkielisen rannikkoalueen puukko edustaa mallia oivallisesti.

Nykyisin naapuri maissamme on saamelainen perinnepuukko saanut myös saman ”riippaperäisen” linjan ja vanha perinteinen malli on miltei kokonaan unohdettu. Toivottavasti tämä tyyliuuntaus ei saa laajaa suosiota meillä Suomessa, sillä saamelaisten perinnettä pitää kunnioittaa ja vaalia myös puukkojen osalta. Nämä rannikkoalueen puukot ovat kauniita ja hyvin valmistettuja, sekä taidokkaasti kaiverrettuja heloineen ja luosineen. Näiden puukkojenperinnettä edustaa meillä ehkä kirkkaimpana tähtenä Erik Nylund, joka on myös voittanut hienoilla töillään useita palkintoja Fiskarsissa ja kirjoittanut myös kirjan puukkojen valmistamisesta. Usein näissä puukoissa tavataan ainakin läntisissä naapurimaissa damastitaottuja

teriä, jotka on koristeltu terän sivuilta upeilla ja monimutkaisilla kuvioilla, mutta varsinainen leikkaava osa on vanhan Moran tekniikan mukaan laminoitu terän keskelle. Taitavaa tekniikka ja upeaa käsityötä onkin nähtävillä monissa tämän lajin puukoissa. Näiden puukkojen muoto ei välttämättä istu suoraselkäiseen ja ovaalin muotoiseen kahvaan tottuneille maamme puukon käyttäjille, mutta näilläkin malleilla on vankka valmistaja ja kannattaja kuntansa myös meillä. Siksi näille uusille ja upeille puukoille, jotka eivät kuulu maamme vanhaan perinemallistoon, pitäisikin saada oma sarjansa myös kilpailuihin.

MERIMIESPUUKKO AHVENANMAALTA

Puukkoja on tehty aina tarpeen mukaan ja työhön soveltuvaksi. Aineet puukon valmistamiseen on otettu niistä tarvikkeista joita on ollut saatavilla. Merimies purjelaivassa on ollut ulkona maisista tarvikkeista, mutta hätä on keksinyt keinot vaikka puuta ja muita puukonrakennukseen tarvittavia aineita ei olekaan ollut käytettävissä. Tämä puukko puukko on eräs harvinaisuuksista maamme puukkokulttuurissa ja se on vielä kaiken lisäksi erittäin pystyvä mihin työhön hyvänsä.

Kuva 69 Merimies puukon pää tehtiin myös tarvittaessa köydestä.

Purjelaivojen aikakaudella oltiin merellä kuukausia, joskus tietysti työvälineet rikkoontuivat ja kuluivat loppuun, tai putosivat mereen. Piti keksiä jotakin tilalle. Puukon pään aine on ollut jo vuosituhansia puuta, tai jotakin muuta materiaalia, mutta merimies oivalsi sen syntyvän myös laivassa olevista aineista. Köyttä suuressa purjelaivassa oli varmaankin monta kilometriä ja siitä jäi aina pieniä pätkiä, kun tehtiin pleissauksia ja jatkettiin köysiä. Entisinä aikoina suurissa purjelaivoissa oli metallin käsittelyyn soveltuvat välineet, jolloin terän teko onnistui jopa merellä, mutta teriä sai hankituksi myös maista. Usein merimiehet ostivatkin terät välisatamista, tai ottivat niitä

mukaan matkalle lähdetessä kotisatamasta. Puukon teko olikin sitten kiinni vain omasta osaamisesta, työvälineistä ja oivalluksesta.

Puukon pää köydestä

Kun laivassa oli puuta rajoitettu määrä, piti puukon päähän käyttää jotakin materiaalia, jota oli tarjolla runsaasti. Sellainen materiaali oli tietenkin köysi, jota laivassa oli paljon. Joku on joskus miettinyt pitkään, miten siitä voi rakentaa puukon pään. Kuitenkin oivallus on ollut varsin hyvä, sillä köydestä valmistettu puukon pää on jopa hyvin käteen sopiva ja vieläpä miellyttävä tuntuinen työskenneltäessä. Pää on valmistettu noin tuuman paksuisesta köyden pätkästä, joka on 11 cm pitkä ja kiristetty pellavaisella lankapunoksella. Punos on erittäin tiukka ja pistääkin miettimään, miten puukon rakentaja on sen tehnyt, sillä vähänkin köysien kanssa puuhailut tajuaa tuon mittaisen köyden pätkän leviävän käsiin hetkessä. Arvelenkin alkuasetelman olleen hiukan pitemmän ja sitten siitä on liika leikattu pois.

Terän istutus on salaperäinen

Jos miettii köyden pätkää, joka on noin kämmenen levyine ja siihen pitäisi istuttaa terän ruoto tukevasti ja tiukasti, niin tuleekin tavalliselle puukkosepälle harmaita hiuksia. Saamassani puukossa terä istuu todella tiukasti ja puukon pää on ilmeisesti käsitelty jollakin aineella, joka sitoo terän ja koko pään yhdeksi kokonaisuudeksi. Mietityttää vain, miten terän ruoto on saatu paikalleen ja täysin suoraan köydestä tehdyn pään sisälle. Puukko on kuitenkin erinomainen osoitus osaamisesta ja erilaisten materiaalien käsittelystä.

Terä on hyvää hiiliterästä

Terä on hyvin lämpökäsitelty ja hyvää hiiliterästä. Terän vasemmalla puolella on valmistajan nimi Berkeman, joka ei sano minulle mitään, mutta luulisin sen viittaavan jonnekin lännen suuntaan, tai sitten jopa suoraan Ahvenanmaalle. Olen vuollut puukolla erilaista puuta hyvällä menestyksellä ja sillä onnistuu myös vaativat työt, kuten puisen linnun siipihommat. Terä on valmistettu 3,5 mm paksusta teräslevystä, mutta aikoinaan nämä terät olivat varmaankin sepän takomia tekeleitä, jotka olisivat nyt keräilijöiden himoitsemia yksilöitä. Olisikin mukava saada lisää tietoa kyseisen puukon historiasta ja valmistuksen saloista.

Todellinen erikoisuus maamme puukkokulttuurissa

Yksinkertaisuudestaan huolimatta puukko on oivallinen taideteos suomalaisen puukon rintamalla. Puukkoja on valmistettu vaikka mistä materiaalista, mutta vain tämä malli on saanut osakseen hamppuköydestä valmistetun pään ja se tekee siitä erikoisen ja mielenkiintoisen. Myös köyden merkinnät, jotka käyvät ilmi sen punosten keskellä olevista värillisistä langoista saavat historian havinaa aikaan. Entisinä aikoina köysi punottiin siten, että sen keskelle jäävä lanka kertoi mihin tarkoitukseen köysi oli tarkoitettu, tai sitten siitä voitiin katsoa milloin se oli tehty. Tässä puukossa on tumman siniset langat köysipunosten keskustassa. Monista tiedusteluistani huolimatta kukaan ei ole pystynyt kertomaan niiden merkitystä tarkasti, mutta Ahvenanmaan Lappo saaren merimuseon johtaja Taisto Jalamo kertoi niiden ilmaisevan köyden käytön, tai valmistusajankohdan, joka tässä puukossa kuulemma viittaa jonnekin 1700-luvun Ruotsin laivaston suuntaan.

Tuppi käsin parkittua naudan nahkaa

Tupessa ei ole tavallista suomalaista terää tukevaa ja kantajaa suojaavaa lesta, mutta se on tehty paksusta käsin parkitusta naudan nahasta. Tuppi on ommeltu puskusaumalla ja sen kannike on punottu ovelasti tupen ympäri. Kannike on tehty kahdesta nahkaisesta viilekkeestä ja lopuksi ne kiertävät kerran tupen sisäpuolelta ulos. Punos muodostaa kauniin koristeen tupen yläosaan, jolloin mitään muuta koristetta tuppi ei kaipaakaan. Kokonaisuus on kaunis ja käyttökelpoinen, sillä puukko voidaan sijoittaa tuppeen kummin päin hyvänsä, koska tuppi on symmetrinen. Tämäkin seikka juontaa juurensa vanhoilta ajoilta. Jos ajatellaan miestä kymmenien metrien korkeudella mastossa tuulien tuivertaessa, niin ei ehkä ole aikaa katsoa miten päin puukon tuppeen työntää.

NYKYISET TEHDASPUUKOT

Puukkojen valmistus teollisesti on meillä edelleenkin voimissaan, vaikka monia aikanaan kuuluisiksi tulleita tehtaita on pannut ”pillit pussiin” jo aikoja sitten. Vanhimpana vahvasti porskuttaa edelleen lisäksi Järvenpään puukotehdas Kauhavalla. Tehdas täytti viime vuoden lopulla 130 vuotta, joka on erittäin kunnioitettava saavutus millä teollisuuden alalla tahansa.

Tehdasta johtaneet ihmiset ovat osanneet katsoa tulevaisuuteen ja tehdä oikeita valintoja kulloisenkin tilanteen mukaan. Lisäksi järvenpää on harrastajille ja puukkojen käyttäjille tuttu nimi pitkin maailmaa, niin vanhojen korupuukkojen, kuin myös nykyisten mallien osalta, joita tässä koosteessa on käsitelty jo aikaisemminkin.

On vaikeaa nykyisin, jopa sata vuotta jälkeenpäin asetella eri aikoina toimineet valmistajat aikajärjestykseen. Mutta, vieläkin toimivia yrityksiä voi jo helpommin lähestyä. Kauhavalla toimiva Laurin Metallin on vieläkin erittäin vahvasti puukkoteollisuuden piirissä työtään tekevä yritys. Yritys perustettiin jo 1918 Eino Laurin toimesta valmistamaan puukkoja kauhavalaiseen tapaan. Tuolloin oli paikkakunnalla vahva puukkoja tekevä ammattikunta ja siksi Eino Lauri oivalsi, että suuritöiden helojen tekeminen olisi hyvä tapa ansaita leipänsä. Hän lähtikin kehittämään helatekniikkaa ja onnistui siinä niin hyvin, että tänäkin päivänä Laurin Metallin valmistaa suurimman osan maamme puukkoteollisuuden heloista. Vuonna 1923 syntyi perheeseen poika, joka sai nimekseen Lauri, josta nimestä firma tunnetaan edelleenkin. Mies kasvoi ja vahvistui, mutta sota tuli nuorukaisen eteen. Sotareissulla vierähti 5 vuotta, mutta onneksi hän selvisi vaikeasta ajasta hengissä. Tehtaan toiminta jatkui sodan jälkeen isän ja pojan yhteistyöllä. Myöhemmin Jouko Lauri sai perheeseensä pojan, joka ristittiin Timoksi. Timo Lauri siirtyi tehtaan johtoon 80-luvun puolella välissä ja jatkaa työssä edelleenkin. Teriä alettiin valmistamaan laajemmin jo 70-luvun alussa, mutta ne tahkottiin alihankkijalla. Myöhemmin tehtaalta hankittiin omat koneet, joilla tämä tarkkuutta vaativa työ voitiin tehdä itse. Laurin Metallin on nykyisin varsin elinvoimainen ja aikaansa seuraava yritys, joka tuotteet välähtelevät monilla iltanuotioilla ja kulkeutuvat laadukkaina tuotteina maamme puukkoja valmistaville yrityksille.

Kolmantena ikänsä puolesta, mutta suurimpana maassamme on Janne Marttiin puukkotehdas Rovaniemellä, jonka tuotteet ovat myös tulleet laajalti tunnetuiksi maailmalla. Tehtaan toiminnan katsotaan alkaneen 30-luvulla, jolloin Janne Marttiinin valmistettiin puukkoja ja kävi myös itse ne kauppaamassa pitkin laajaa Lapin maata.

Kuva 70 Janne Marttiin kehittämä hiiliteräinen Ilves puukko on ollut tuhansien suomalaisten kourassa. Valitettavasti tämän mainion ja historiallisen mallin tekeminen on lopetettu ja ajat sitten.

Sota-aikana puukot tekivät kauppansa hyvin silloisille aseveljille, eli Saksan sotilaille ja ehkä siinä olikin syy, miksi kuuluisaksi tullut tehdasrakennus säästyi pahemmilta tuhoilta Lapin sodan aikana. Nykyisin tehdas toimii Rovaniemen teollisuusalueella, mutta vanha ja upea tehdasrakennus on saatettu vanhaa puukokulttuuria esitteleväksi museoksi, joka löytyy helposti Arktisen museon yläpuolelta. Kuvassa oleva mainio Ilves puukko oli aikoinaan lähes ”joka pojan” työkalu ja hyvällä terällä varustettuna se palvelee monia edelleenkin. Puukosta valmistettiin aikoinaan 24 cm terällä varustettua mallia, joka palveli samalla leukun virkaa, mutta kapineella voi myös hyvin veistellä ja tehdä

vaikkapa lihan leikkuuta porohommissa.

Kuhmoisissa toimiva puukkoseppä Heimo Roselli on miltei jokaiselle alan ihmiselle tuttu. Pääasiassa perheen voimin toimiva puukkopaja on tuottanut maailmalle persoonallisia kuraksia jo monta kymmentä vuotta. Tuotteet ovat edelleenkin haluttuja ja paljon keskustelua herättänyt UHC teräs puukonvalmistuksessa on meillä suomessa lähtöisin Rosellin pajasta.

Kuva 71 Heimo Rosellin ideoiman ensimmäisen sarjan puukot olivat persoonallisia ja myös toimivia.

Pienempiä perheyriytyksiä maassamme on karkeasti arvioiden parisenkymmentä. Samoilllessaan vaikkapa perinteisillä Riihimäen Erämessuilla, voi kohdata yllättäen puukkoja monissakin myyntikojuissa. Puukkojen valmistus pienessä yrityksessä ja perhepiirissä on saanut uutta jalansijaa muitten tuotteiden ohella, sekä joskus pontimena on ollut parin viikonlopun mittainen suomalaisen puukon rakennuskurssi, jonka perusteella on lähdetty luomaan omaa mallistoa.

Tehtaissa valmistetut puukot ovat tietysti niitä tehdasmaisesti valmistettuja työkaluja, mutta niitä tarvitaan ja jos joku tarvitsee puukkoa tavallisiin hommiinsa mökillä, retkeillessään, kalastaessaan

tai metsästyksessä, niin hyvä ja edullisin vaihtoehto on hakea puukko kaupasta. Sillä tulee toimeen varsin hyvin, varsinkin jos terä on kunnollista hiiliterästä ja karkaisu kohdallaan. Pienenä murheena tuntuu olevan monilla terän ruostuminen. Kumma juttu vain on se, että itse olen aina käyttänyt hiiliteräksistä puukkoa ja puukkoni ei ole koskaan päässyt ruostumaan. Pitääkö puukko tosiaan laittaa tuppeensa sitä siivoamatta ja kuivaamatta vaikka kalojen perkaamisen jälkeen? Lohdutuksena niille joiden puukkojen terät ruostuvat on se, että useimmat tehtaot valmistavat myös ruostumattomilla terillä tehtyjä puukkoja. Kuitenkin oman ja monien muiden kokemuksen perusteella voi päätellä näiden olevan terän osalta huonompia verrattuna perinteiseen hiiliteräkseen.

Oma lukunsa on ulkomailta tulleet ns. halpapuukot. Ensimmäisenä varmaankin maahamme rantautuivat naapurimme Ruotsin Morapuukot eri valmistajien tekeminä.

Kuva 72 Morassa valmistettuja puukkoja on monta mallia ja kokoa.

Puukko olikin aikoinaan varsin hyvä työpuukko laminoidun teränsä ansiosta. Hyvin käteen sopivana ja ilmeisesti Telemarkin mallia jäljittelevänä, sekä varsin pitkälti myös Kainuun Tommia muistuttavana se sopi myös suomalaiseen käteen. Puukkotehtaamme olivat pienessä ahdingossa, sillä jotakin piti keksiä vastapainoksi. Syntyikin nopeasti muovipäisiä ja tuppisia puukkoja, jotka myytiin edelliseen hintaan. Oma lukunsa on nykyisin Kiinassa tai Intiassa valmistetut tuotteet. Nykyisin lähes mitä tahansa voidaan valmistuttaa näissä itämaiden halvan työvoiman maissa ja jos puukon ulosmyyntihinta on 2 euroa, niin voi vain päätellä paljonko niiden tekijät saavat siitä itselleen, sillä maamme kauppias ottaa hinnasta ainakin puolet. Globalisoituminen on aikamme johtavia termejä, mutta onneksi se ei ainakaan vielä tunnu heijastuvan vahvasti näiden tuotteiden laatuun.

KAUPUNKIEN JA PITÄJIEN NIMIKKOPUUKOT

Sotien jälkeen maamme alkoi hiljalleen vaurastua ja myös turismi nosti päätään. Matkustettiin uusiin ja kiinnostaviin kohteisiin. Piti myös saada jotakin näytettävää naapureille matkan varrelta. Olihan jo keksitty paikkakuntia hehkuttavat auton takalasiin, tai matkalaukun kanteen liimattavat tarrat, mutta kunnon suomalainen puukko varustettuna paikkakunnan tunnuksella oli sentään jotakin, jonka voi näyttää naapurille matkalta palattuaan. Puukkoja alettiinkin valmistaa varsinkin Kauhavalla silloin työtään tekevissä puukkotehtaissa. Näitä puukkoja tavataan nykyisin keräilijöiden kokoelmissa ja joskus niitä on harvakseltaan myytävänä netin huutokaupoissa. Puukot edustavat perinteisiä ja lähinnä kauhavalaisia malleja, mutta varustettuna tilaajien haluamilla kaiveruksilla. Tässä artikkelissa puukot eivät ole minkäänlaisessa ikäjärjestyksessä, vaan olen kirjoittanut muutamista malliksi ja myös tietynlaiseksi kiihokkeeksi puukkojen valmistajille.

PÄLKÄNEEN PITÄJÄN PUUKKOSARJA

Pälkäne on vanha ja elinvoimainen Pirkanmaan pitäjä. Sen historia on myös varsin värikäs ja täynnä kohtaloita, jotka ovat vaikuttaneet suuresti maamme asioihin ja historiaan. Puukkosarjan synty lähti liikkeelle erään paikallisen matkamuistoja myyvän yrittäjän ajatuksesta. Olin pitänyt jo useita suomalaisen puukonvalmistuksen kursseja synnyinpitäjänä Pälkäneen Kansalaisopistossa, kun poikkesin tässä liikkeessä ja asia tuli puheeksi. Asia kiinnosti minua kovasti jo pelkästään historiallisessa mielessä ja aloin miettiä yhtymäkohtia paikkakunnan historian ja puukon välillä ja niitähän löytyi heti enemmän kuin tarpeeksi.

Kloppi puukko

Kotiseudullani Pälkäneellä on aina kutsuttu alle rippikouluikäistä poikaa ”klopiksi” tai myös ”nöösipojaksi”. Kuitenkin miltei jokaisen klopoin vyössä aikoinaan sotien jälkeen killui tuppiroska, jossa piileskeli jonkinlainen teräkalu. Usein se oli vaarilta käyttämättömäksi jäänyt ja puoliksi loppuun tahkottu puukon tapainen. Näitä vanhoja asioita miettien suunnittelin pienen, mutta kuitenkin toimivan käyttöpuukon, joka on puhdas Suomalainen talonpoikaispuukko.

Kuva 73 Kloppi puukko on vanhaa Pälkäneen historiaa.

Puukon terä on noin 65 mm pitkä ja hyvää hiiliterästä. Puukko on vanhaan tapaan ilman heloitusta, mutta varustettu visakoivusta tehdyllä tukevalla kahvalla. Puukon turvallinen kantaa ja lestalla varustettu tuppi on perinteistä kasviparkittua naudan nahkaa, jota tavallisesti kutsutaan ”härän” nahaksi, sillä nämä otuksethan vaihtavat aina sukupuolta sitten kun ne on teurastettu. Tupessa on Pälkäneen aikaisempi ja upea koulukukko vaakuna, jonka käyttöoikeuden sain puukkoja varten kunnanhallitukselta sitä anoessani. Tupen peilissä ilmaistaan puukon nimi, eli Kloppi. Samat leimaukset ja ominaisuudet ovat myös muiden mallien tupissa, paitsi puukon nimi on tietysti toinen, mutta materiaali samanlaista nahkaa.

Medelplan oli eräs Pälkäneen kuuluisuus

Ison vihan aikana Pälkäneellä tapahtui paljon suuria asioita. Kostian virran taistelu 1713 oli eräs merkittävimmistä tapahtumista ja pian sen jälkeen Daniel Medelplan muutti Pälkäneelle Kukkolan Taurialan kylään ja veisti puukolla puuhun aapisen painolaatat. Aapista painettiin vuonna 1719 muutamia satoja kappaleita, joista viimeinen tunnettu kappale tuhoutui Turun suuressa palossa ylipiston mukana 1827. Tämä asia, jos mikä sai ajatukset kiertämään

puukkoihin paneutuneen sieluni sopukoissa ja niin seuraava malli onkin nimeltään tietysti Medelplan.

Kuva 74 Medelplan puukko heijastelee aapisen syntyä.

Puukko on täysiverinen suomalainen puukko, jossa on visakoivusta valmistettu messingillä heloitettu kahva ja tasapainona on kahvan yläosassa Pälkäneen vaahterasta tehty selvästi erottuva osio, joka on rajattu koristeheloilla. Puukon terä on taotulla pinnalla hamaran osuudelta ja pituudeltaan normaalia käyttöpuukkoa edustava, eli noin 95mm pitkä.

Kostian tapahtumat ovat vahvaa maamme historiaa

Iso viha piiskasi meitä suomalaisia pahasti, mutta se jätti myös jälkeensä palavan halun oman itsenäisen maan syntymiseksi ja vieraan vallan ikeestä irtautumiseksi. Kului kuitenkin reilu sata vuotta ennen kuin asia toteutui. Kostian tapahtumat ovat vieläkin vahvasti historian lehdillä ja niitä kunnioitetaan kotiseudullamme edelleen. Myös Kostian historia vaatii ehdottomasti oman nimikkopuukon.

Kuva 75 Kostia puukko tuo mieleen historian havinaa.

Puukko on toteutettu uushopeisilla heloilla ja se edustaa vahvaa ja suoraselkäistä suomalaista mallia, joka on työhön pystyvä ja kaunis katsella. Terä puukossa on 95 mm pitkä ja valmistettu hyvästä hiiliteräksestä, sekä puukon pään aineena on Pälkäneen vaahteraa ja muistutuksena vieraan vallan vaikutuksista siivut tummaa ulkomaan puuta, eli Wengeä.

Nämä kolme puukkoa edustavat käyttöön tarkoitettuja työvälineitä, joilla kaikki tavallisen tallaajan puukkoa vaativat hommat onnistuvat mainiosti kalareissuilla, metsästyksessä, askartelussa, retkeilyssä ja vaikkapa lasten partiohommissa. Kaikkien puukkojen päiden pintakäsittely on tehty mehiläisvahasta

valmistetulla aineella, jota tarpeen tullen voi lisätä puukon päähän ja jälleen se on kuin ”sorsan selkä”, eli puukon kahva hylkii vettä ja likaa.

Pälkäneen juhlapuukko

Kun puhutaan juhlasta, niin mieleen putkahtaa monia asioita. Kuitenkin meidän tavallisten ihmisten suuria juhlia ovat eläkkeelle lähtemiset, merkittävät syntymäpäivät, häät ja valmistuminen vaikkapa omaan elämän uraan. Entisinä aikoina puukko on ollut aina suomalaisen ensimmäinen apu ja viimeinen hädän turva, mutta nykyisin se on myös mainio tapa ilahduttaa ystävää tai pitkään virassaan palvellutta virkamiestä. Puukon lahjoittaminen onkin tullut nykyisin varsin yleiseksi tavaksi ja varsinkin jos sen saaja on metsämiehiä, tai muuten puukkoa harrasteissaan käyttävä ihminen. Monet maamme kunnat ovatkin ottaneet tavakseen lahjoittaa paikkakunnan historiallinen puukko mm. työelämästä eläkkeelle lähtevälle, jos sellainen on saatavilla.

Kuva 76 Pälkäneen Juhlapuukko on upea lahja ja korkealuokkainen taidekäsityö.

Synnyinpitäjäni Pälkäneen Juhlapuukko on suunniteltu suomalaisen puukkoperinteen ylviäitä muotoja noudatellen korkealuokkaiseksi taidekäsityön helmeeksi ja siinä heijastuu maamme suoraselkäinen, sekä rehellinen kansan kuva. Puukon on melko suurikokoinen, eli 27 cm pitkä ja sen hiiliteräksinen terä on vanhaa kansan juhlapuukkoperinnettä noudatellen 15 cm mittainen. Koko helahoito puukon ollessa tupessaan on 32 cm mittainen. Puukko tuppineen on varustettu uushopeasta valmistetulla muinaisketju kannikkeella ja se päättyy perinteiseen ”hakaneulaan”, jolla upea tuppipiroska ripustetaan vyölle kaiken kansa nähtäville. Kaikki puukon päässä käytetyt metallit ovat myös uushopeaa puukon tuohiseen päähän tehtyjä

sorkoupotuksia myöten. Sorkoupotus tuntuu hämäläisestä oudolta termiltä, mutta se tarkoittaa koivun tuohen liuskoista valmistettuun puukon päähän upotettua metallikoristelua, joka muodostuu jopa sadoista 0,1 mm paksusta ja noin 3mm leveästä metallinauhan palasista. Koristeet naputellaan tuoheen vasaralla ja tämä koristelutapa syntyi jo yli satakolmekymmentä vuotta sitten Kauhavalla. Tuppi on käsityönä ommeltu ja nyylattu näyttäväksi kokonaisuudeksi. Puukko soveltuu hyvin vaikkapa pajupillin vuolemiseen lasten ihmeteltäväksi, mutta yhtä hyvin se käy myös hirven nylkemiseen. Kuitenkin useimmat puukot päätyvät suvun aarteistoon ihailtaviksi. Puukon saa myös hopeaheloitettuna ja virallisilla Tukesin jalometallileimoilla varustettuna. Kaikki juhlapuukot on numeroitu valmistumisjärjestyksessä. Pälkäneen pitäjän puukkosarja lienee ensimmäinen kokonaisuus maassamme, joka lisäksi on ideoitu historiallisista lähtökohdista. Lisää tietoa puukoista saa kirjoittajalta vaikkapa info@taistokuortti.com osoitteella, tai puhelimitse 0400-643206.

LEIVONMÄEN PUUKKO

Pitäessäni puukonvalmistuskurssia Joutsan kansalaisopistossa, paikalle saapasteli myös mies, jonka seinällä koreilee upea suutarimestarin kunniakirja. Siihen on kirjoitettu suurin kirjaimin Teuvo Savolainen. Tuli todistetuksi, että jos mies osaa valmistaa vaikkapa lapikkaat, niin myös hyvä puukko syntyy helposti. Savolainen teki oman pajan ja puukkoja alkoikin tulla tiuhaa tahtia, sekä pian myös kotipitäjä sai oman nimikkopuukon.

Kuva 77 Leivonmäen puukko.

Puukko edustaa muodoltaan varsin nykyaikaista mallia hiukan kaarevalla linjakkuudellaan, ja yläpäätä kohti levenevällä kahvalla. Puukossa on kaksinkertainen alahela ja kahva on kaunista loimukoivua, sekä tumman ruskeaksi petsattu. Käsin taottu terä on 83 mm pitkä, joka tekee siitä oivallisen työpuukon mihin työhön tahansa. Tuppi onkin sitten jo suutarimestarin osaamisen näyte. Käsin ommeltu sauma kulkee tupen keskellä kuin rautatie ja nyylausten rihloissa ei ole sanomisen sijaa. Tuppi on sävytetty puukon pään väriyksen tumman ruskeaksi, vain peili on punainen. Peilissä on Leivonmäen vaakuna, jossa Leivonen päristelee siivet kohotettuna ja toinen jalka kohotettuna kevään riemuihin.

SAVONLINNA PUUKKO

Puukkomestari ja vuoden 2009 Suomen Puukkosepän arvonimeä kantava Arto Liukko Savonlinnasta ei ole tuntematon tekijä maamme puukkojen alueella. Hänen oivalluksenaan syntyi myös kotikaupungin nimikkopuukko.

Kuva 78 Savonlinnan puukko.

Se edustaa selkeää suomalaista puukkomallia ja linjakkuutta. Puukko on varustettu visapäällä ja erikoisella ylähelalla, josta puukon tunnistaa helposti. Hela on valettu Olavinlinnan tornin yläosaa muistuttavaksi ja ampumaukot kiertävät helan ympäri. Mainio ylähela tekee puukosta lievästi kokopontisen, joka ominaisuus sopii mukavasti kokonaisuuteen ja käteen. Parikymmentä senttiä pitkä ja 95mm terällä varustettu puukko on samalla mainio työpuukko ja lisäksi oivallisella hiiliterällä varustettu. Käsien ommellun tupen somisteena on ”linnan pässin muotokuva” ja peilin päällä pihlajanlehtikuviot, jotka molemmat heijastavat myös linnan ja kaupungin vanhaa historiaa.

POGOSTAN ELI ILOMANTSIN PUUKKO ON KARJALAN KAIKU

Noin puoli vuosisataa sitten perusti Lauri Huurre Ilomantsiin pajan ja alkoi valmistaa kokopuisella tupella varustettua puukkoa viikatteiden ohella. Paja alettiin pian tuntea Pogostan pajan nimellä. Terät hän teki vanhoista raamisahan teristä ja puukon heloitus on kuparia, joka ainakin meillä heloituksessa on varsin harvinainen metalli. Hän kehitti tupenvalmistukseen oman systeeminsä, jolla puuta ei tarvinnut halkaista, vaan tuppi syntyi visakoivun yhdestä kappaleesta.

Kuva 79 Ilomantsin, eli Pogostan puukko.

Olen päässyt kerran näkemään kyseisen laitteen, josta mielellään käyttäisi nimitystä ”vempele”, mutta sillä kuitenkin on jo vuosikymmenet tehty yksipuiset tupet. Laitte on myös sen verran salainen, että siitä ei saanut ottaa kuvaa, tai julkaista sen toimintaperiaatetta. Lauri Huurre menehtyi sairaskohtaukseen ja hänen poikansa Mauri jatkoi kysytyjen puukkojen valmistamista. Kohtalo vei kuitenkin myös hänet ”manan majoille” muutaman vuoden jälkeen ja paja jäi tyhjilleen. Kuparihelaisia puukkoja oli kuitenkin syntynyt melkoiset määrät ja nykyisin ne ovatkin keräilijöiden haluttua tavaraa. Puukon terästä voi lukea valmistajan nimen hapolla etsattuna ja puukon nimen Karjalan Kaiku. Paja sijaitsee miltei Ilomantsin keskustassa ja tyhjänä se

oli vain rasite kunnalle. Kerran tapasivat toisensa Ilomantsin kunnanjohtaja ja Urpo

Parviainen, joka oli tehnyt metsurin hommia ja ajanut ns. motoa, jolla puita puitiin kuormattavaksi tehtaille. Keskustelu siirtyi tyhjään pajaan ja pian Urpo Parviainen olikin pajan isäntänä. Turhaa miestä hommaan ei tullutkaan, sillä perinteisen Karjalan Kaiku puukon valmistaminen lähti ripeästi käyntiin ja perinne jatkuu edelleen. Urpo Parviainen on ideoinut myös upeita uusia malleja ja pitänyt ansiokkaita raudan valmistuksen näytöksiä mm. Fiskarsin Puukkopäivillä ja Möhkön vanhalla ruukilla.

Kuva 80 Urpo Parviaisen valmistama puukko, jonka tuppi on tehty raidan juuresta.

TEISKON PUUKKO

Veljekset Raimo ja Mika Järvenpää innostuivat puukkojen valmistamisesta muutamia vuosia sitten ja ovat käyneet myös lukuisia kursseja alalta. Kotipitäjä Teisko kiinnosti myös puukon osalta ja kotiseutu puukko ideoitiin jo 2005.

Kuva 81 Teiskon puukko.

Puukko on puolipontisella visapäällä varustettu ja alahelana on messinki. Terä on taottu hiiliteräksestä ja tarkoitettu turhaa hienostelematta kovaan käyttöön. Puukko istuu mukavasti käteen ja vuoleminen sillä onnistuu mainiosti. Tuppi on jämällä ja varustettu kaksi puoleisella lestalla. Teisko seuran suostumuksella tupen yläosaa koristaa pitäjän vanha vaakuna ja peilissä on kolme lehdykäis kuviota. Molemmat osiot on väritetty vihreiksi ja ne antavat ruskealle tupelle mukavan vastapainon. Kokonaisuus on näyttävä ja puukkoja onkin valmistettu turistien iloksi jo

melkoisia määriä. Tässä yhteydessä pitää muistaa myös vanha sanantapa Tampereen seudulta, eli mennään ulkomaille Teiskoon ja ollaan turisteja.

Paikkakuntapuukkoja löytyy monilta seuduilta, mutta tässä muutamia malliksi ja uusia on varmasti tulossa, kunhan puukkosepät heräävät horroksestaan.

Tämä esitykseni on melkoinen ”tynkä” suomalaisesta puukkokulttuurista, mutta toivottavasti tästäkin on apua puukkojen harrastusta aloittelevalle tekijälle ja keräilijälle.

©copyright Taisto Kuortti

Dokumentti julkaistu 10.3.2010 Suomen Puukkoseuran verkkosivuilla (www.puukkoseura.fi)